

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Διδακτική ενότητα 12^η

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖ ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίξῃ τις ἄνω ῥιπτῶν,	Καθώς, λοιπόν, η αρετή είναι δύο ειδών, η μία διανοητική και η άλλη ηθική, η διανοητική κατά κύριο λόγο οφείλει και τη γένεση και την αύξησή (της) στη διδασκαλία, γι' αυτό ακριβώς και χρειάζεται εμπειρία και χρόνο, ενώ η ηθική είναι αποτέλεσμα συνήθειας (γεννιέται από τη συνήθεια), από όπου και έχει πάρει το όνομα που παρουσιάζει μικρή διαφορά από το έθος. Απ' όπου και (γίνεται) φανερό ότι καμία από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως· τίποτα βέβαια από τα φυσικά όντα (από όσα υπάρχουν από τη φύση) δεν μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό (δεν μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μιαν άλλη ιδιότητα), όπως για παράδειγμα η πέτρα, που από τη φύση πέφτει κάτω, δε θα μπορούσε να συνηθίσει να κινείται προς τα πάνω, ούτε κι αν χιλιάδες φορές την συνηθίσει κανείς ρίχνοντάς (την) προς τα πάνω,
--	--

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη.	οὔτε ἡ φωτιά (θα μπορούσε να συνηθίσει να κινείται) προς τα κάτω, ούτε κανένα ἄλλο από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση με μιαν ορισμένη ιδιότητα θα μπορούσε να συνηθίσει διαφορετικά.
οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.	Επομένως, οὔτε σύμφωνα με τη φύση οὔτε αντίθετα με τη φύση δε δημιουργούνται (γεννιούνται) οι ἀρετές, ἀλλὰ από τη φύση ἔχουμε την ιδιότητα να τις δεχτούμε, ενώ τελειοποιούμαστε με τον ἐθισμό.
Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα,	Επιπλέον, για ὅσα υπάρχουν σε εμάς εκ φύσεως, τις δυνατότητες (ικανότητές) τους τις αποκτούμε (τις ἔχουμε) από πριν,
ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν (ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον·	ενώ προχωρούμε στις αντίστοιχες ἐνέργειες αργότερα (πράγμα που γίνεται φανερό στις αἰσθήσεις
οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)·	γιατί δεν ἀποκτήσαμε τις αἰσθήσεις με το να ἔχουμε δει πολλές φορές ἢ να ἔχουμε ἀκούσει πολλές φορές, ἀλλὰ ἀντίθετα ἔχοντάς τες κάναμε χρήση τους, δεν τις ἀποκτήσαμε ἔχοντας κάνει (και ξανακάνει) χρήση τους)
τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν·	ενώ τις ἀρετές τις αποκτούμε, αφού πρώτα ἐνεργήσουμε, ὅπως ἀκριβῶς (συμβαίνει) και στις ἄλλες τέχνες·

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν,	όσα, δηλαδή, πρέπει να τα κάνουμε, αφού τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα,
οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί·	όπως για παράδειγμα χτίζοντας γίνονται (οι άνθρωποι) οικοδόμοι και παίζοντας κιθάρα (γίνονται) κιθαριστές·
οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι.	έτσι, λοιπόν, και εφαρμόζοντας (πράττοντας) δίκαιες πράξεις γινόμαστε δίκαιοι, (πράττοντας) σώφρονες πράξεις (γινόμαστε) σώφρονες, (πράττοντας) γενναίες πράξεις (γινόμαστε) γενναίοι.

ΔΟΜΗ:

1. Τα είδη της αρετής.

2. α. η **διανοητική** (<διδασκαλία, πείρα, χρόνος),

β. η **ηθική** (<έθος, συνήθεια)

3. Καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.

4. Ό, τι έχει από τη φύση κάποιες ιδιότητες δεν μπορεί με τη συνήθεια να αποκτήσει άλλες: π.χ. η πέτρα, η φωτιά (δεν είναι δυνατό να συνηθίσουν να πάνε προς τα πάνω ή προς τα κάτω, αντιστοίχως).

5. α. Οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως,

β. η φύση μας έκανε επιδεκτικούς στις αρετές, τέλειοι όμως γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους (της συνήθειας).

6. Για καθετί που το έχουμε από τη φύση, πρώτα έχουμε τη δυνατότητα του να ενεργήσει και ύστερα φτάνουμε στην ίδια την ενέργεια.

7. Το παράδειγμα με τις αισθήσεις: πρώτα είχαμε τη δυνατότητα και μετά τις χρησιμοποιήσαμε.

8. Τις αρετές, αντίθετα, τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, όπως και τις άλλες τέχνες.

9. Παραδείγματα που στηρίζουν το συλλογισμό του.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ:

- Στο Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων έγινε διαχωρισμός της ψυχής στο άλογο και στο έλλογο μέρος. Η αρχική, όμως, αυτή διμερής διαίρεση κατέληξε σε «τριμερή» διαίρεση, αφού ο Αριστοτέλης διέκρινε τελικά:

α) ένα καθαρά ἄλογον μέρος της ψυχής, το οποίο σχετίζεται με τη διατροφή και την αύξηση του οργανισμού και δε συνδέεται με τις αρετές,

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

β) ένα καθαρά λόγον ἔχον μέρος, το οποίο συνδέεται με τις διανοητικές αρετές (σοφία, σύνεση, φρόνηση),

γ) ένα μέρος που μετέχει και του ἄλόγου και του λόγον ἔχοντος μέρους της ψυχής (επιθυμητικών), το οποίο συνδέεται με τις ηθικές αρετές (γενναιοδωρία, σωφροσύνη).

Η αρετή, λοιπόν, είναι διττή· διακρίνεται σε διανοητική και σε ηθική. Σ' αυτό το συμπέρασμα κατέληξε ο Αριστοτέλης στο Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων και διατυπώνεται πάλι στην αρχή του Β' βιβλίου: «Διττῆς δὴ ...ἠθικῆς».

Α] Διανοητικές αρετές

«*ἡ μὲν διανοητική ... χρόνου*» ➤ Ο Αριστοτέλης θα εξετάσει πρώτα τον τρόπο με τον οποίο γεννιέται η αρετή, την προέλευσή της, και τους απαραίτητους για την ύπαρξή της όρους. Κατά την άποψή του, οι διανοητικές αρετές είναι μεταδόσιμες με τη διδασκαλία, είναι αντικείμενο εκπαίδευσης. Η προέλευση και ανάπτυξή τους εξαρτάται κυρίως (τό πλεῖον) από το δάσκαλο και γίνονται κτήμα του διδασκόμενου με την εμπειρία και το χρόνο (ο Αριστοτέλης αποφεύγει να αναφέρει εδώ και την ευθύνη που έχουν και άλλοι παράγοντες, ακόμα και το ίδιο το άτομο, για την ανάπτυξη των διανοητικών αρετών).

Οι διανοητικές αρετές έχουν σχέση με το μέρος της ψυχής που ο Αριστοτέλης ονομάζει το «κυρίως λόγον ἔχων». Τέτοιες είναι η σοφία, η σύνεση και η φρόνηση. Το κύριο γνώρισμά τους είναι ότι χρωστούν τη γένεση και την αύξησή τους κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία. Γι' αυτό ακριβώς η απόκτησή τους προϋποθέτει πείρα και χρόνο. Είναι φανερό ότι για την απόκτηση των αρετών αυτών το βάρος πέφτει στο διδάσκοντα.

Β] Ηθικές αρετές

«*ἡ δ' ἠθική... τοῦ ἔθους*» ➤ Για τις ηθικές αρετές, όμως, το μέσον απόκτησής τους είναι ο εθισμός. Για να στηρίξει την άποψή του αυτή, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την ετυμολογική συγγένεια που έχει η λέξη ἠθική με τη λέξη ἔθος. Πράγματι, η λέξη ἠθική παράγεται από τη λέξη ἔθος: ἠθική <ἦθος< ἔθος, όπου ἔθος = συνήθεια, εθισμός, τρόπος συμπεριφοράς που παρατηρείται συχνά και κατ' επανάληψη. Το βάρος, στην περίπτωση των ηθικών αρετών, πέφτει όχι στο δάσκαλο αλλά στον άνθρωπο, τον ασκούμενο, αφού η απόκτησή τους είναι θέμα συνεχούς άσκησης.

Οι ηθικές αρετές, όπως π.χ. η ελευθεριότητα (γενναιοδωρία) και η σωφροσύνη, έχουν σχέση με το δεύτερο μέρος του λογικού μέρους της ψυχής, που μετέχει και στο επιθυμητικό και ορεκτικό μέρος της ψυχής.

«*ἐξ οὗ ... ἐθίζεται*» ➤ Από τον ορισμό της ηθικής αρετής, προκύπτει το συμπέρασμα ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν είναι ἐμφυτη στον άνθρωπο. Έτσι, ο Αριστοτέλης απορρίπτει την αριστοκρατική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η αρετή είναι δώρο της φύσης, το οποίο δίνεται στον άνθρωπο (στον «ἄριστον») με τη γέννησή του. Στηρίζει δε την πρότασή του αυτή με το εξής επιχείρημα: όσα υπάρχουν εκ φύσεως, έχουν ιδιότητες που δεν μπορούν να αλλάξουν με τον εθισμό, όση προσπάθεια κι αν καταβάλει κανείς.

«*οἷον ὁ λίθος...κάτω*» ➤ Ο Αριστοτέλης δεν περιορίζεται μόνο σε θεωρητική στήριξη, αλλά καταφεύγει σε δύο παραδείγματα για να στηρίξει την προηγούμενη πρότασή του:

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

α) ούτε η πέτρα, που η φυσική της φορά είναι προς τα κάτω, μπορεί να κατευθυνθεί προς τα πάνω, ακόμα κι αν καταβληθούν πολλές προσπάθειες,

β) ούτε η φλόγα μπορεί να κατευθυνθεί προς τα κάτω, ενώ η φυσική της φορά είναι προς τα πάνω. Αξιοσημείωτη είναι η συσώρευση των αρνήσεων «οὐκ ... οὐδέ... οὐδέ...», που τονίζει την αδυναμία αλλαγής της φυσικής συνήθειας.

«οὐδ' ἄλλο ... ἂν ἐθισθείη»» Ο Αριστοτέλης γενικεύει τα λεγόμενά του: τίποτα από αυτά, που εκ φύσεως συμπεριφέρονται κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο, δεν μπορεί να αποκτήσει διαφορετική συνήθεια.

«Οὐτ' ἄρα ..., διὰ τοῦ ἔθους»» ο Αριστοτέλης συμπεραίνει το εξής: καμιά ηθική αρετή δεν είναι ἐμφυτη (φύσει) στον άνθρωπο, δεν είναι όμως και ἐνάντια στη φύση (παρά φύσιν). Ο εθισμός, μολονότι δεν υπάρχει στη φύση, δεν είναι κάτι ἐνάντιο σ' αυτή, αλλά ουσιαστικά τη συμπληρώνει και την υπηρετεί, αφού δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να αναπτύξει τις προδιαθέσεις σε ενέργειες. Ο άνθρωπος από τη φύση του έχει την προδιάθεση, την ικανότητα, να δεχτεί τις φυσικές αρετές (πεφυκόσι ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς), φτάνει όμως στην ολοκλήρωση, στην ηθική του τελείωση, με την άσκηση «διὰ τοῦ ἔθους».

Ενίσχυση της αποδεικτέας θέσης

Προκειμένου να στηρίξει ο Αριστοτέλης τη θέση του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»), θα χρησιμοποιήσει δύο παραδείγματα παρμένα από τον χώρο της φύσης: την πέτρα και τη φωτιά. Η πέτρα πάντοτε θα κινείται με πορεία προς τα κάτω, διότι υπακούει στον φυσικό νόμο της βαρύτητας, που είναι σταθερός και αμετάβλητος. Η φωτιά πάντοτε θα έχει πορεία προς τα πάνω λόγω της φυσικής ιδιότητας των θερμών αερίων, που επίσης είναι σταθερή και δεν μεταβάλλεται. Άρα, από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι φυσικοί νόμοι δεν μεταβάλλονται, όσο κι αν προσπαθήσει κάποιος.

Από την άλλη, ο άνθρωπος με τις ενέργειες και τις επιλογές του μπορεί να μεταβάλλει τη συμπεριφορά του, να καλλιεργήσει και να αναπτύξει κάποιες ιδιότητες του χαρακτήρα του.

Επομένως, εφόσον οι ηθικές αρετές μεταβάλλονται και δεν μένουν σταθερές, όπως τα πράγματα που γεννιούνται με μια ιδιότητα εκ φύσεως, αποδεικνύεται ότι δεν είναι ἐμφυτες. Έτσι, ο Αριστοτέλης καταφέρει να αποδείξει τη θέση του μέσα από έναν επαγωγικό συλλογισμό, που συνοπτικά έχει ως εξής:

1η προκείμενη: όσα υπάρχουν εκ φύσεως έχουν κάποιες ιδιότητες που δεν μπορούν να αλλάξουν με τον εθισμό, όσο κι αν κανείς προσπαθήσει («οὐθὲν τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται»)

2η προκείμενη: η ανθρώπινη συμπεριφορά, τα ηθικά μας χαρακτηριστικά μεταβάλλονται και καλλιεργούνται με τον εθισμό, όπως αποδεικνύει και η ετυμολογία της λέξης «ἠθική» («ἡ ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται»)

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πρέπει, βέβαια, να τονιστεί ότι η πρώτη προκείμενη κρίση τεκμηριώνεται με τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς, των οποίων τη φορά, της μιας προς τα κάτω και της άλλης προς τα πάνω, κανείς δεν μπορεί να αλλάξει, όσο και αν προσπαθήσει. Η δεύτερη προκείμενη κρίση τεκμηριώνεται με την ετυμολογική συγγένεια των λέξεων ἦθος (>ἠθική) και ἔθος.

Γενικό συμπέρασμα: καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»)

Το κείμενο ολοκληρώνεται με ένα γενικό συμπέρασμα που μοιάζει, αλλά δεν είναι, αντιφατικό, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά ούτε και αντίθετα προς αυτή. Ο Αριστοτέλης εννοεί ότι ο άνθρωπος έχει «δυνάμει», από τη φύση του, την προδιάθεση να δεχτεί την αρετή και να την ολοκληρώσει, δηλαδή να την καλλιεργήσει, μέσω του εθισμού. Κατά τον φιλόσοφο, η άσκηση της αρετής είναι δυνατότητα και όχι χαρακτηριστικό, δοσμένη στον άνθρωπο από τη φύση. Επομένως, ο ίδιος είναι ο μόνος υπεύθυνος για το αν θα φτάσει στην αρετή βελτιώνοντας αδιάλειπτα τη συμπεριφορά του, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα του, το ἦθος του.

Παρατηρούμε ότι στην αρχή διατυπώνει καταφατικά τη θέση του, ότι η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα συνήθειας, εθισμού («ἡ ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται»), ενώ στη συνέχεια εξάγει το συμπέρασμά του με άρνηση («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»). Προσπαθεί, δηλαδή, να ενισχύσει τη θέση του ανατρέποντας την αντίθετη. Γι' αυτό ακριβώς στο συγκεκριμένο χωρίο συσσωρεύονται εννέα λέξεις και φράσεις με αρνητική σημασία: «οὐδεμία», «οὐθέν», «οὐκ ἂν ἐθισθείη», «οὐδ' ἂν ἐθίζῃ», «οὐδὲ τὸ πῦρ», «οὐδ' ἄλλο», «οὐδέν», «οὐτ' ἄρα ...», «οὔτε παρὰ φύσιν». Ἔτσι, υπογραμμίζεται έντονα η αντίθεση μεταξύ του «ἐξ ἔθους» και του «φύσει».

Τέλος με τη λέξη «τελειούμενοις» ο Αριστοτέλης μας παραπέμπει σ' έναν χαρακτηριστικό όρο της φιλοσοφίας του, το «τέλος», που σημαίνει την ολοκλήρωση, την επίτευξη του ύψιστου στόχου. Θεωρεί, δηλαδή, τις ηθικές αρετές το μέσο, με το οποίο ο άνθρωπος θα φτάσει στην ολοκλήρωσή του, στο ξεπέραςμα της ζωώδους φύσης του και στην κατάκτηση της ευδαιμονίας.

Σύγκριση της άποψης του Αριστοτέλη για την αρετή με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη

Η θέση του Αριστοτέλη, ότι η αρετή δεν είναι έμφυτη, αλλά είναι αποτέλεσμα συνήθειας, έρχεται σε αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη. Σύμφωνα μ' αυτή, η αρετή είναι δώρο της φύσης ή των θεών, το οποίο τελεσίδικα δίνεται ή δεν δίνεται στον άνθρωπο τη στιγμή της γέννησής του και είναι προνόμιο των ευγενών («τῶν ἀρίστων»). Φυσικά, κληροδοτείται και στους απογόνους τους, αλλά δεν δίνεται στους πολλούς.

Την άποψη αυτή τη συναντάμε σε πολλούς ποιητές (στον Όμηρο, τον Τυρταίο, τον Θέογνη, τον Πίνδαρο), ενώ χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της Αντιγόνης προς την Ισμήνη στο έργο «Αντιγόνη» του Σοφοκλή: «δείξεις τάχα εἴτε εὐγενὴς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακή». Επίσης, ο Ξενοφώντας στο έργο του «Αγισίλαος» αποδίδει την αρετή του Αγισίλαου στην ευγενική του καταγωγή.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΑΝΑΛΟΓΑ:

Στην Αντιγόνη του Σοφοκλή η ομώνυμη ηρωίδα, στην προσπάθειά της να κεντρίσει τη φιλοτιμία της αδελφής της Ισμήνης και να πετύχει τη βοήθειά της στην ταφή του Πολυνείκη κλείνει το λόγο της ως εξής: οὕτως ἔχει σοι ταῦτα, καὶ δείξεις τάχα εἴτ' εὐγενὴς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακὴ. (στ. 37-38)

Η ηθική που προβάλλει στο απόσπασμα η κόρη του Οιδίποδα συμφωνεί με όσα υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στο κείμενό σας;

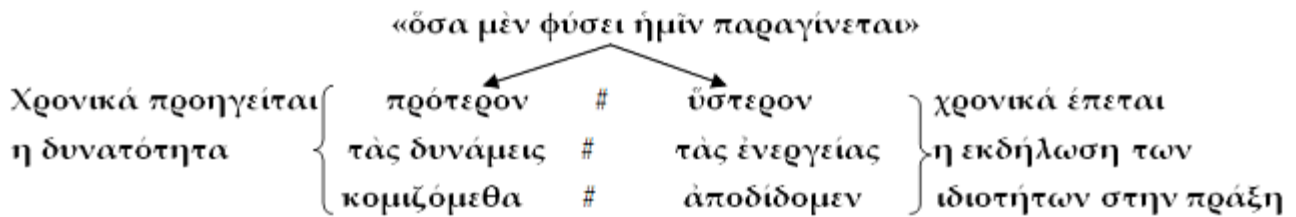
Ο Σοφοκλής ακολουθεί την αριστοκρατική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία την αρετή μπορούν να έχουν μόνο οι ευγενείς, οι άριστοι. Η αντίληψη αυτή απαντάται σε πολλούς συγγραφείς (βλ. Όμηρο, Οδύσσεια χ 347-348 ή Πίνδαρο, 9^{ος} Ολυμπιονίκος στ. 100 κ.εξ: τό δέ φυᾷ κράτιστον ἄπαν· πολλοὶ δέ διδασκαῖς ἀνθρώπων ἀρεταῖς κλέος ὥρουσαν ἀρέσθαι). Η παλιά αυτή αριστοκρατική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία αξιόλογος είναι μόνο ο άνθρωπος που έχει φυάν, που είναι δηλαδή φορέας δώρου της φύσης, δηλαδή του θεού, δεν έχει πια την έγκριση του Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης απορρίπτοντας την παλιά αριστοκρατική αντίληψη που δέχεται την αρετή ως δώρο της φύσης, που δίνεται ή δε δίνεται στον άνθρωπο από την πρώτη στιγμή της γέννησής του και φυσικά δίνεται στους «αρίστους» (στους αριστοκράτες) και δε δίνεται στους «πολλούς» (στο λαό).

«**Ἔτι...**» Με τη λέξη **ἔτι** ο Αριστοτέλης δηλώνει ότι εισάγει ένα νέο επιχείρημα (που έρχεται να προστεθεί στα προηγούμενα) και ότι προχωρεί σε μια βαθύτερη εξέταση του θέματός του. Το νέο του λοιπόν επιχείρημα είναι εδώ το ακόλουθο: «Ορισμένα πράγματα ο άνθρωπος τα έχει εκ φύσεως (την όραση π.χ. ή την ακοή)· στην περίπτωση λοιπόν αυτών των πραγμάτων κάνουμε τη διαπίστωση ότι αυτά στην αρχή υπάρχουν μέσα μας ως δυνατότητες· στις σχετικές ενέργειες προχωρούμε αργότερα (επειδή γεννιέμαι με την ικανότητα να βλέπω, «αρχίζω κάποια στιγμή» να βλέπω· ή: επειδή γεννιέμαι με την ικανότητα να ακούω, «αρχίζω κάποια στιγμή» να ακούω). Δεν συμβαίνει το ίδιο με τις αρετές· στη δική τους περίπτωση πρέπει να προηγηθούν οι ενέργειες, αν είναι να βρεθώ κάποια στιγμή να έχω πια την κάθε επιμέρους συγκεκριμένη ιδιότητα = δύναμη = ικανότητα να συμπεριφέρομαι έτσι ή έτσι. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, θα πει ότι οι αρετές δεν ανήκουν σ' αυτά που ο άνθρωπος τα έχει εκ φύσεως». **Το επίρρημα «ἔτι» αποκτά εδώ μεταβατική και προσθετική σημασία.**

«**ὅσα... ἀποδίδομεν**» Στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι θεμελιώδης η διάκριση - συχνά αντιθετική - των εννοιών «δύναμις» και «ἐνέργεια». Ο όρος **δύναμις** «φαίνεται ότι περικλείει τη σημασία του «δυνάμει» και τη σημασία της δραστήριας δύναμης, της αρχικής πηγής δράσης, της αποτελεσματικής αιτιότητας. Είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι. **Ἐνέργεια** είναι η ικανότητα καταβολής προσπάθειας· είναι η πραγμάτωση της δυνατότητας (δυνάμεως) που έχει ένα πράγμα ή ένα ον. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται αρχικά σε όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως (φύσει). και δηλώνει ότι υπάρχει εκ των προτέρων (πρότερον) η δυνατότητα να πραγματοποιηθούν και ύστερα (ὕστερον) πραγματώνονται· προηγείται, δηλαδή, η δύναμη

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

και ακολουθεί η ενέργεια, η χρησιμοποίησή τους, η πραγμάτωση. Όσα ήταν ανέκαθεν δύναμει, γίνονται όντα ενεργεία και τότε ολοκληρώνεται η τελειώσή τους.

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ:

«δύναμις - ἐνέργεια» ➤ Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι κάθε ον αποτελείται από δύο αχώριστα στοιχεία: την ύλη και τη μορφή. Η ύλη περιέχει μέσα της τη μορφή αρχικά «δυνάμει» και, αν υπάρξουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, θα την αποκτήσει και «ἐνεργεία». Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του μάρμαρου, που «δυνάμει» είναι άγαλμα. Αν, όμως, το σμιλέψει ο γλύπτης, θα γίνει άγαλμα «ἐνεργεία». Για εκείνον, η «ἐνέργεια» έχει μεγαλύτερη σημασία από τη «δύναμιν», αφού η πρώτη εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Στο κείμενο συνδέει «τὰς δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τὰς ἐνεργείας» με το «ὕστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν χρονική προτεραιότητα – και όχι λογική και οντολογική – έναντι των «ἐνεργειῶν».

Στη συνέχεια, θα προσπαθήσει να αποδείξει τη θέση του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, χρησιμοποιώντας αυτές τις δύο βασικές έννοιες.

«(ὅπερ... ἔσχομεν)» ➤ ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί και πάλι το παράδειγμα για να στηρίξει την άποψή του. Όπως ανέφερε προηγουμένως, για όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως οι ἐνέργειες ακολουθούν χρονικά τις δυνάμεις. Παράδειγμα αποτελούν οι αισθήσεις, τις οποίες έχουμε μέσα μας φύσει. Ο άνθρωπος γεννιέται έχοντας τη δυνατότητα της οράσεως, της ακοῆς κλπ. και στη συνέχεια βλέπει, ακούει κλπ. Με άλλα λόγια, τις αισθήσεις δεν τις αποκτήσαμε με τη χρήση, την άσκηση ή την επανάληψη, αλλά μας δόθηκαν από την αρχή πλήρως ανεπτυγμένες και στη συνέχεια τις χρησιμοποιήσαμε (ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν).

«τὰς δ' ἀρετάς ... πρότερον» ➤ Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις ηθικές αρετές και δηλώνει ότι αυτές, σε αντίθεση με αυτά που μας δίνονται «φύσει», δεν τις αποκτάμε από τη φύση, αλλά με την ἐνέργεια, την άσκηση· προηγείται εδώ η ἐνέργεια (οι επαναλήψεις, η άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής.

«ὥσπερ... καθαρισταί» ➤ Ο φιλόσοφος με την παραβολική πρόταση «ὥσπερ... τεχνῶν» πλησιάζει ακόμα πιο πολύ στον άνθρωπο, αφού αναφέρεται στην προσωπική του δημιουργία (στον τομέα των τεχνῶν), και κάνει έτσι πιο εύκολη την αποδοχή της ηθικής

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

διδασκαλίας. Ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι για να αποκτήσει κάποιος την ηθική αρετή πρέπει να ασκηθεί σ' αυτή. Το ίδιο ισχύει και στην τέχνη (αναλογία): όσα πρέπει να μάθει ο άνθρωπος να κάνει, τα μαθαίνει με την άσκηση. Επιστρατεύεται και πάλι το παράδειγμα (οϊόν... κιθαρισταί) για να ισχυροποιηθούν τα λεγόμενα: για να γίνει κάποιος οικοδόμος ή καθαριστής πρέπει πρώτα να επιδοθεί στην κατασκευή οικίας ή στο παίξιμο κιθάρας.

«οὕτω ... ἄνδρειοι» ➤ Ο Αριστοτέλης εφαρμόζοντας τα παραδείγματα στην ηθική αρετή συνάγει το εξής συμπέρασμα (οὕτω δη): για να αποκτήσει ο άνθρωπος τις αρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας, πρέπει πρώτα να προβεί σε πράξεις δίκαιες, σώφρονες και ανδρείες. Έχει υποστηριχθεί ότι στον ισχυρισμό αυτό εμπεριέχεται ένα παράδοξο: πώς είναι δυνατό να πράττει κάποιος αγαθά έργα, χωρίς να είναι ο ίδιος αγαθός; Ο ίδιος ο Αριστοτέλης σε επόμενο χωρίο αναλαμβάνει να εξηγήσει τη διαφορά ανάμεσα στις πράξεις που προσδίδουν αρετή και σε αυτές που απορρέουν από την αγαθή φύση. Οι πρώτες εξωτερικά μόνο μοιάζουν με τις πράξεις που γεννά η αρετή και όχι στον εσωτερικό τους χαρακτήρα. Έτσι, δίκαιος, σώφρων ή ανδρείος είναι κανείς όχι μόνο όταν πράττει πράξεις δικαιοσύνης, σωφροσύνης ή ανδρείας, αλλά όταν πράττει αυτές **α)** έχοντας συνείδηση του τι πράττει, **β)** έχοντας επιλέξει τις πράξεις αυτές ενσυνείδητα, **γ)** έχοντας κάνει τις πράξεις αυτές μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς του. Επομένως, το παράδοξο αναιρείται με τις προϋποθέσεις αυτές.

Η χρήση των χρονικών επιρρημάτων «πρότερον - ὕστερον» και «πολλάκις»:

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να αποδώσει τη χρονική προτεραιότητα των δυνάμεων έναντι των ενεργειών (δύναμις → ενέργεια) σε όσα χαρακτηριστικά υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, συνδέει τις δυνάμεις με το «πρότερον» και με απαρέμφата ή μετοχές αορίστου που δηλώνουν το προτερόχρονο («ιδεῖν», «ἀκοῦσαι», «χρησάμενοι»). Αντίθετα, για να αποδώσει την αντίθετη πορεία που ακολουθείται στις ηθικές αρετές (ἐνέργεια → δύναμις), συνδέει τη μετοχή «ἐνεργήσαντες» με το «πρότερον», για να δηλώσει το προτερόχρονο, ή τις μετοχές ενεστώτα «ποιοῦντες» και «πράττοντες», για να δηλώσει το σύγχρονο.

Χαρακτηριστική είναι η χρήση του επιρρηματος «πολλάκις». Παρόλο που αναφέρεται σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε εκ φύσεως, η χρήση του υποδηλώνει ότι για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι απαραίτητη η άσκηση και η επανάληψη.

		πρότερον δύναμις	⇒	ὕστερον ἐνέργεια
α	αισθήσεις	(η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι)		(η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας, η εφαρμογή στην πράξη)
β	αρετές	ἐνέργεια	⇒	δύναμις

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Το επιχείρημα του Αριστοτέλη με το οποίο ενδυναμώνει τη θέση του, ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα εκ φύσεως

α) Όσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως («ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»)

Ο Αριστοτέλης ξεκινάει το συλλογισμό του διερευνώντας πρώτα τι συμβαίνει σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε μέσα μας εκ φύσεως. Αυτά έχουν εκ των προτέρων μέσα τους τη δυνατότητα να πραγματωθούν, αλλά η πραγμάτωσή τους έρχεται ύστερα χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός, η επανάληψη μιας ενέργειας. Για να αποδείξει τα λεγόμενά του ο φιλόσοφος, χρησιμοποιεί το παράδειγμα των αισθήσεων: την όραση και την ακοή δεν τις αναπτύξαμε μέσα από την εξάσκηση, αντιθέτως υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες μέσα μας και περνάμε αμέσως στη χρησιμοποίησή τους.

Εδώ, ο Αριστοτέλης, για να παρουσιάσει τη θέση του χρησιμοποιεί αναλογικό συλλογισμό, με αντιθετική παρουσίαση των λειτουργιών των αισθήσεων.

β) Οι ηθικές αρετές («τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»)

Αντίθετα, στις ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ενέργειας, και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής. Αλλά για να γίνει η αρετή από προαίρεση πράξη, είναι ανάγκη ο άνθρωπος να μάθει κάποιο τρόπο άσκησης. Ο Αριστοτέλης για τον τρόπο αναφέρει, «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα («ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιούντες μανθάνομεν»). Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις πρακτικές τέχνες αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή, πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα.

Συμπέρασμα («οὕτω δὴ ... ἀνδρεία ἀνδρείου»)

Η εναλλαγή α' και γ' πληθυντικού προσώπου στο λόγο του Αριστοτέλη: μια συνολική εξήγηση.

Η εναλλαγή α και γ προσώπου, που διαπιστώνει κανείς στις ενότητες 12, 13, αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο του προφορικού λόγου, που χαρακτηρίζει το λόγο του Αριστοτέλη. Οι εκφραστικοί αυτού τρόποι αποδίδουν με επιτυχία όλη την αμεσότητα με την οποία ο αυθόρμητος λόγος βιάζεται να παρακολουθήσει τη σκέψη.

Έτσι στη 2^η ενότητα εναλλάσσει συχνά το β και γ πρόσωπο και συνεχίζει τις εναλλαγές αυτές και τις υπόλοιπες ενότητες:

12^η ενότητα: ἡμῖν, κομιζόμεθα, ἀποδίδομεν, ἐλάβομεν, ἐχρησάμεθα, ἔσχομεν, λαμβάνομεν, μανθάνομεν, (οἰκοδόμοι) γίνονται, (δίκαιοι) γινόμεθα, γίνονται (κιθαρισταί), (οἰκοδόμοι) ἔσονται.

13^η ενότητα: γινόμεθα δίκαιοι.

Αν κρίνουμε από τις τρεις πρώτες προτάσεις της 2^{ης} παραγράφου (...ἡμῖν ...κομιζόμεθα... ἀποδίδομεν ...), που συνοψίζουν μια γνωστή, εμπειρική, στη βάση της, διδασκαλία του Αριστοτέλη, πρέπει να δεχτούμε ότι με τη χρήση του α πληθυντικού προσώπου ο φιλόσοφος θέλει να δείξει πως εντάσσει και τον «λέγοντα», τον εαυτό του, στο καθολικό σχήμα που ισχύει για το ανθρώπινο γενικά είδος (δηλαδή ισχύει για τον εαυτό του ό,τι και για τους υπόλοιπους ανθρώπους). Με άλλα λόγια, όταν ο Αριστοτέλης αλλάζει τη δομή του λόγου του στο κεφάλαιο για την εκμάθηση των τεχνών και

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

οδηγείται από το πρώτο στο τρίτο πρόσωπο, το κάνει γιατί καμία από τις τέχνες που μνημονεύονται ως παράδειγμα δεν ήταν τέχνη και του Αριστοτέλη – ούτε και επρόκειτο ποτέ πια να γίνει. Στη διαδικασία όμως με την οποία οι άνθρωποι γίνονται δίκαιοι ή σώφρονες ή ανδρείοι ο Αριστοτέλης θα εντάξει μέσα και τον εαυτό του ξαναγυρίζοντας – πάλι συνειδητά αλλά απολύτως αυθόρμητα – στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο («...δίκαιοι γιγνόμεθα...σώφρονες...ανδρείοι»).

Το ίδιο φυσική είναι και η χρήση του α' πληθυντικού προσώπου των ρημάτων που προηγούνται («ἐλάβομεν, ἐχρησάμεθα, ἔσχομεν»), γιατί επαληθεύεται η διδασκαλία για λογαριασμό του υποκειμένου των τριών προτάσεων που προηγούνται, δηλαδή για λογαριασμό όλων των ανθρώπων και φυσικά και για τον Αριστοτέλη.

Η ηθικού περιεχομένου διδασκαλία που έρχεται μετά (τάς δ' ἀρετάς λαμβάνομεν...) δίνεται αντιθετικά προς τη διδασκαλία που προηγήθηκε, αφορά όμως το ίδιο υποκείμενο το οποίο αφορούσε και εκείνη. Επομένως, η χρήση του α' πληθυντικού προσώπου είναι και στην περίπτωση αυτή απόλυτα φυσική.

Τα γενικά, πάντως, συμπεράσματα είναι ότι:

α) στην όλη δομή των κειμένων είναι εμφανή τα χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου και

β) ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται ο Αριστοτέλης δεν έχει στην πραγματικότητα τίποτε το προγραμματισμένο, αλλά όλα είναι αυθόρμητα και γι' αυτό βρίσκουν την εξήγησή τους μόνο στο ψυχολογικό επίπεδο (Αριστοτελικά Μελετήματα, Δ. Λυπουρλή).

Η μέθοδος της αντίθεσης και της αναλογίας – Εκφραστικοί τρόποι

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τις μεθόδους της αντίθεσης και της αναλογίας. Στην αρχή της επιχειρηματολογίας του παρουσιάζει την αντίθεση η οποία υπάρχει ως προς τη χρονική προτεραιότητα των «δυνάμεων» και των «ἐνεργειῶν» ανάμεσα α) σε όσα έχουμε από τη φύση και β) τις ηθικές αρετές.

Την αντίθεση αυτή ο Αριστοτέλης τη δηλώνει με ποικίλους εκφραστικούς τρόπους και κυρίως με τη χρήση λέξεων με αντίθετη σημασία (πρότερον – ὕστερον, κομιζόμεθα – ἀποδίδομεν) και με την εναλλαγή καταφατικής και αποφατικής σύνταξης (οὐ γάρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν...ἀλλὰ ἀνάπαλιν ἔχοντες...οὐ χρῆσάμενοι ἔσχομεν).

Γενικά, είναι φανερό ότι οι αντιθέσεις κυριαρχούν στο πρώτο μισό της ενότητας, όπου ο Αριστοτέλης διατυπώνει την άποψη πως στα φυσικά χαρακτηριστικά πρώτα έχουμε τη δυνατότητα να ενεργήσουμε και ύστερα φτάνουμε στην ενέργεια.

Στο δεύτερο μισό της ενότητας ο Αριστοτέλης παρουσιάζει τα στοιχεία της επιχειρηματολογίας του αναλογικά: Ο τρόπος απόκτησης των αρετών είναι όμοιος με την απόκτηση μιας ικανότητας στις τέχνες. Δηλαδή και οι αρετές και οι τέχνες ανήκουν σ' αυτά που πρέπει πρώτα να τα μάθουμε και μετά να τα κάνουμε, και γι' αυτό τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα. Η αναλογία ανάμεσα στις αρετές και στις τέχνες, που δηλώνεται με τις παραβολικές εκφράσεις (ὥσπερ...οἶον...-οὕτω...) τονίζεται με ιδιαίτερη έμφαση: όπως ακριβώς γίνονται οι οικοδόμοι χτίζοντας σπίτια και οι κιθαριστές παίζοντας κιθάρα, με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια είναι τα είδη της αρετής κατά τον Αριστοτέλη;
2. Ποια από τις δύο αρετές χρωστάει τη γένεση και την αύξησή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία και ποια είναι αποτέλεσμα εθισμού;
3. Πώς τεκμηριώνει ο Αριστοτέλης την άποψή του ότι καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως;
4. Ποιος είναι ο ρόλος της φύσης και ποιος ο ρόλος του εθισμού και της άσκησης στο θέμα της αρετής;
5. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη με τις θέσεις του Πλάτωνα ως προς τη σχέση «ἡθους» και «ἔθους»;
6. Τι εννοεί ο Αριστοτέλης, όταν υποστηρίζει πως «τέλειοι γινόμεσθε στις αρετές με τη διαδικασία του ἔθους»;
7. Ποια είναι η αριστοκρατική διδασκαλία για την αρετή; Να τη συγκρίνετε με την άποψη του Αριστοτέλη.
8. Ποια παρατήρηση έχετε να κάνετε για τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, προκειμένου να στηρίξει το συλλογισμό του;
9. Ποια είναι η διάκριση στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη των εννοιών «δύναμις» και «ἐνέργεια»;
10. Ποια είναι, κατά τον Αριστοτέλη, η ουσιώδης διαφορά ανάμεσα σε όσα «φύσει ἡμῖν παραγίνεται» και στις ηθικές αρετές;
11. Πώς καλλιεργείται, κατά την άποψη του Αριστοτέλη, η ηθική αρετή και οι τέχνες; Ποια είναι η αντίστοιχη άποψη του Πλάτωνα για την κατάκτηση της τέχνης;
12. Με ποια επιρρήματα συνδέει ο Αριστοτέλης «τάς ἐνεργείας» και «τάς δυνάμεις»; Ποια σημασία αποδίδει σ' αυτά;

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

κλίνω

Ομόρριζα: κλίση, παρέκκλιση, σύγκλιση, κλίνη, κλίμακα, επικλινής, κλιτύς (=πλαγιά), κλιτός, κλίμα, ανάκλιντρο.

Συνώνυμα: ῥέπω, τρέπω, στρέφω.

Αντώνυμα: ὀρθῶ

εἶμι

Ομόρριζα: ουσία, (συν-, απ-, εξ-) ουσία, ὄντως, ουσιώδης, ουσιαστικός.

Συνώνυμα: γίγνομαι, ζῶ, ὑπάρχω.

ἔχω

Ομόρριζα: ἔξη, μέθεξη, ευεξία, καχεξία, ἐξής, εφεξής, ηνίοχος, σχήμα, σχέση, σχεδόν, σχολείο, σχολή, (απ-, εξ-, παρ-, υπερ-, κατ-, συν-)οχή, ανακωχή, ἐνοχος, κάτοχος, μέτοχος, κακουχία, ραβδούχος, κλειδούχος, συνταξιούχος.

Συνώνυμα: ἄγω, δύναμαι, κρατῶ, φέρω.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Αντώνυμα: στερου̐μαι, ήττω̐μαι.

δέομαι

Ομόρριζα: γένεση, γένος, γενιά, γονέας, πρόγονος, απόγονος, εγγονός, επίγονος, γόνος, αγενής, ευγενής, συγγενής, ομογενής, γενητός, αγένητος, συγγένεια, αγένεια, γενετήσιος.

Συνώνυμα: είμί, γεννώμαι, ποιοῦμαι, φύομαι.

Αντώνυμα: ἀποθνήσκω.

ρίπτω

Ομόρριζα: ρίψη, απόρριψη, απορριπτέος, ρίψασπις, ριπή, ριψοκινδυνεύω, ακατάρριπτος, απορρίμματα.

Συνώνυμα: βάλλω, ἵημι.

φέρω

Ομόρριζα: φόρος, φορά (ανα-, συμ-, εκ-, εισ-, προς-, προ-, κατά-, δια-, μετα-, περι-, υπο-) φορά, φοράδα, φορέας, αμφορέας, φόρτος, φέρετρο, φαρέτρα, φορείο, δίφρος, ασύμφορος, διάφορος, εύφορος, φερέγγυος, φερνή(=προίκα), πολύφερνος, διηνεκής, πυρφόρος, υδροφόρος, λεωφόρος, λεωφορείο, ευεπίφορος(=επιρρεπής), ανυπόφορος, δορυφόρος, φορώ, διένεξη, φωριασμός, αυτόφωρο.

Συνώνυμα: ἄγω, ἔχω, κομίζω, ἀνέχομαι, ὑπομένω, ὑφίσταμαι.

φύω

Ομόρριζα: φύση, φυτό, φυτικός, φυτεύω, παραφυάδα, έμφυτος, σύμφυτος, φύλο, φύλλο, εμφύλιος, φυή, φυλή, φυλετικός, ευφυής, ευφυΐα.

δέχομαι

Ομόρριζα: (από-, εκ-)δοχή, δεξιός, δεξαμενή, δοκός, δέκτης, δόκανο, δοχείο, δεκτός, (αποδεκτός, απαράδεκτος).

Συνώνυμα: λαμβάνω.

τελειοῦμαι

Ομόρριζα: τελείωση, τελείωμα, τελειωτικός, ατελής, ευτελής, τέλειος, τελώ, τελετή, τέλεση, αποτέλεσμα.

διανοητικός	<	διανοοῦμαι < διά+νοῦς
γένεσις	<	γίγνομαι (έ-γεν-όμην)
παρεκκλίνω	<	παρά+έκ+κλίνω
φύσι	<	φύω
τελειῶ	<	τέλος

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

διανοητικός –ή-ον

Ομόρριζα: διανόησις, διανόημα, διανοητικός, ἀδιανόητος, διανοοῦμαι

πλεῖον

αιτιατική ενικού ουδέτερου γένους, συγκριτικού βαθμού του επιθέτου ὁ πολύς, ἡ πολλή, τό πολύ

γένεσιν < γίγνομαι

Ομόρριζα: (α. ε.) γενεά, γένος, εὐγενής, ἀγενής, γηγενής, γενέσιος, γενέθλιος, γνήσιος, γονεύς, γόνος, γονή, ἀγέννητος, ἔγγονος, ἐπίγονος, ἀπόγονος, γενέτης ἢ γενετήρ (>γενέτειρα), γενετήσιος, γενετή, προγενέστερος (<προγενής), μεταγενέστερος (>μεταγενής), δευτερογενής ἔνδογενής, γενεσιουργός, γενεαλογία, (ν. ε.) γενιά, γονιός, γονικός, προγονικός, προγονοπληξία κ.ά.

αὔξησιν (< αὐξάνω)

Ομόρριζα: αυξητικός, αναύξητος, αυξομείωση, αυξομειώνω, προσαύξηση, επαύξηση

δεῖται

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος δέομαι. Το ρήμα δέω – δέομαι και τα ρήματα πλέω, νέω, θέω, έχουν μονοσύλλαβο θέμα και στον ενεστώτα και παρατατικό συναιρούν μόνον τα ε+ε και ε+ει

περιγίγνεται

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος περιγίνομαι (αντί περιγίγνομαι)

ἔσχηκε

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής παρακειμένου του ρήματος ἔχω.

Ομόρριζα: (α. ε.) ἔξις, μέθεξις, εὐεξία – καχεξία, ἐξῆς, σχολεῖον, σχεδόν – σχέδιον, σχέσις – κατάσχεσις, σχῆμα, ἐκεχειρία, ἔνοχος, ἡνίοχος κ.ά. (ν. ε.) συνεκτικός, ανεκτικός, αντοχή, μετοχή, ανοχή, εξοχή, εχέμυθος, εκτός, ἀκάθεκτος, ἀσχετος.

παρεκκλῖνον

αιτιατική ενικού ουδέτερου γένους της μτχ. ενεστώτα του ρήματος παρεκκλίνω

Ομόρριζα: παρέκκλησις, ἔγκλισις, ἀπόκλισις, κατάκλισις, σύγκλισις, ὑπόκλισις, κλίνη, ἐπικλινής, κλῖμα, ἀνάκλιντρον, κλιτός, κλιτικός.

ἐθίζεται

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος ἐθίζομαι

Ομόρριζα: (α. ε.) ἐθισμός, ἔθος, ἐθιστικός, ἔθιμον, συνήθεια, συνήθης, (ν. ε.) εθιμοτυπία, εθιμοτυπικός, εθιμικός.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

οἶον

αιτιατική ενικού ουδέτερου γένους της αναφορικής αντωνυμίας *οἶος, οἶα, οἶον*, με επιρρηματική σημασία (=όπως, παραδείγματος χάριν, καθώς)· χρήση παρενθετική, προηγείται ονόματος ή φράσεως.

φερόμενος

ονομαστική ενικού αρσενικού γένους της μτχ. ενεστώτα του ρήματος *φέρωμαι*.

Ομόρριζα: φόρος, (ἀνά, διά, ἐκ, μετά, εἰς, ἐπί, πρό, πρὸς, σύν, παρὰ, ὑπό, κατά)φορά, σύμφορος, διάφορος, ἀμφορεύς, φερέγγυος, διηνεκής, φῶρ, -ρός (=κλέπτης), φαρέτρα, δίφρος, φέρετρον, διένεξις, εὐφορος, πυρφόρος.

συνώνυμα: ἄγω, κομίζω, ἔχω, ἀνέχομαι, ὑπομένω, ὑφίσταμαι, καρτερῶ.

ρίπτων

ονομαστική ενικού αρσενικού γένους της μτχ. ενεστώτα του ρήματος *ρίπτέω –ῶ* (=ρίπτω).

Ομόρριζα: (α. ε.) ῥίψις, ῥίψασπις, ῥιψικίνδυνος, ῥιπή, ῥιπτός, ῥιπτάζω (=ρίχνω εδώ και εκεί), ῥίμμα, (ν. ε.) ρίχνω, απορρίμματα, ρίξιμο, ριξιά.

πεφυκότων

γενική πληθυντικού ουδέτερου γένους της μτχ. παρακειμένου του ρήματος *φύομαι*.

Ομόρριζα: (α. ε.) φῦλον>ἔμφυλον>ἐμφύλιος, φῦμα>φυμάτιον, φυλή, φυλέτης, φύσις, φυτόν>ἔμφυτος – σύμφυτος, εὐφυής – εὐφυΐα, ἀφυΐα, (ν. ε.) φυματικός.

δέξασθαι

απαρέμφατο αορίστου του ρήματος *δέχομαι*.

Ομόρριζα: δέκτης, δεκτικός, δοκός, δοχεῖον, δεξαμενή.

τελειούμενοις

δοτική πληθυντικού αρσενικού γένους της μτχ. ενεστώτα του ρήματος *τελειόομαι – οὔμαι*.

Ομόρριζα: τέλος, τέλειος, τελείωση, τελείωμα, ατελείωτος, τελειωτικός.

λαμβάνω

Ομόρριζα: λήψη, (σύλ-, προσ-, πρό-, ἀνά-, κατά-, περί-, ἀντί-, μετά-, ὑπό) ληψη, λαβή, χειρολαβή, παραλαβή, απολαβή, λάφυρο, λαβίδα, εργολάβος, εργολαβία, εργολήπτης, παραλήπτης, λήμμα, (κατά-, ἀκατά-, εὐ-, ἐπί-, ἀνεπί-, ἀσύλ-) ληπτός, ευυπόλυπτος, ανυπόλυπτος, επιλήψιμος.

Συνώνυμα: αἰρῶ, δέχομαι.

χρῶμαι

Ομόρριζα: χρεία, χρέος, χρήση, χρήσιμος, χρηστός, χρηστότητα, εὐχρηστος, ἀχρηστος, (κατά-) χρηστικός, χρησιμεύω, καταχραστής.

Συνώνυμα: ματαχειρίζομαι, ἔχω, κτῶμαι.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

πράττω

Ομόρριζα: πράγμα, πράξη, πράκτορας, πρακτορείο, εισπράκτορας, πρακτικός, άπρακτος, δυσπραγία, ευπραγία, μονόπρακτο, απράγμονας, πολυπράγμονας.

Συνώνυμα: μεταχειρίζομαι, ἔχω, κτῶμαι.

δύμαμις	<	δύναμαι	
ἐνέργεια	<	ἐνεργός	< ἐν+ἔργον
οἰκοδομέω – ῶ	<	οἰκοδόμος	< οἶκος+δέμω (=χτίζω)
δίκαιος	<	δίκη	
σώφρων	<	σῶς(=σώος)+φρήν(=νους, μυαλό)	
ἄνδρεῖος	<	ἄνήρ	

παραγίνεται

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος παραγίνομαι (αντί παραγίγνομαι).

πρότερον

επίρρημα συγκριτικού βαθμού (ο θετικός σχηματίζεται από την πρόθεση πρό).

παραθετικά: πρότερον – πρῶτον.

κομιζόμεθα

α' πληθυντικού προσώπου οριστικής ενεστώτας του ρήματος κομίζομαι.

ομόρριζα: κομιδή, συγκομιδή, ἀποκομιδή, κομιστός, κομιστής, κόμιστρον, μετακόμισις.

ἀποποδίδομεν

α' πληθυντιό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος ἀποδίδωμι.

Ομόρριζα: (α. ε.) (αντί, κατά, διά, μετά, από, επί, παρά, ἐκ) δόσις, δῶρον, προδότης – προδοσία, δοτός, παραδοτός, παραδοτέος, ἔκδοτος, ἀνέκδοτος (ν. ε.)εκδότης, αυτοδικία, δωσιδικία, δόσιμο, καταδότης, αιμοδότης κ.ά.

ἰδεῖν

απαρέμφατο αορίστου β' του ρήματος ὁράω – ῶ.

Ομόρριζα: (θ. ορα-) ὄρασις, ὄραμα, ὁρατός, (θ. οπ-) ὄψις, ὀφθαλμός, ὄμμα, ὕποπτος, κάτοπτρον, κάτοψις, περίοπτος, αὐτόπτης, (θ. ιδ-) εἶδος, εἰδύλλιον, εἰδῶλον, ἰδέα.

ἀκούσαι

απαρέμφατο αορίστου του ρήματος ἀκούω.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ομόρριζα: (α. ε.) ἀκοή, ἀκουσμα, ὑπήκοος, εὐήκοος, ἀκουστός, ἀκουστής, ὠτακουστής, (ν. ε.) ακουστικός, βαρήκοος, ξακουστός, ανήκουστος.
συνώνυμα: πυνθάνομαι, αἰσθάνομαι, ἀκροῶμαι.

ἐλάβομεν

α' πληθυντικό πρόσωπο οριστικής β' του ρήματος λαμβάνω.

ομόρριζα: λῆμμα, (ἀνά, κατά, περί, ἀντί, ἀπό, μετά, προς, πρό, σύν, ὑπό) λῆψις, λαβή, ἀντιλαβή, λάφυρα, συλλήβδην, λήπτης, ληπτός, εὐληπτος, ἀσύλληπτος, λαβίς, ἐπιληπτικός, (ν. ε.) χειρολαβή, θρησκόληπτος, παραλήπτης.

ἐχρησάμεθα

α' πληθυντικό πρόσωπο οριστικής του ρήματος χρήομαι – ὦμαι.

ομόρριζα: χρῆσις, κατάχρησις, χρῆμα > χρηματίζω, χρήσιμος, χρηστός, χρηστότης, χρηστικός, χρέος, χρεωστῶ, χρεία, ἄχρηστος, εὐχρηστος, δύσχρηστος.

συνώνυμα: μεταχειρίζομαι, κτῶμαι, ἐν χρεῖα εἰμί

ἐνεργήσαντες

ονομαστική πληθυντικού αρσενικού γένους της μτχ. αορίστου του ρήματος ἐνεργέω – ὦ(<ἐνεργός).

Ομόρριζα: ἐνέργεια, ἐνεργτικότητα, ἐνεργητικός, ἐνέργημα.

Συνώνυμα: δρῶ, ἐργάζομαι, ἐνεργός εἰμί.

Αντίθετα: ἀπρακτῶ, ἀργῶ, δρανῶ.

μαθόντας

αιτιατική πληθυντικού αρσενικού γένους της μτχ αορίστου β' του ρήματος μανθάνω

Ομόρριζα: μάθησις, μάθημα, μαθητής, μαθητεία, μαθητικός, μαθηματικός, ἀμαθής, ἀμάθεια, πολυμαθής, ὀψιμαθής, μάθος

Συνώνυμα: αἰσθάνομαι, γινώσκω, ἐννοῶ, πυνθάνομαι, συνίημι

ποιεῖν

απαρέμφατο ενεστώτα του ρήματος ποιέω – ὦ

Ομόρριζα: (πρός, ἐκ, μετά, παρὰ, ἀντί, περί, ἀπό) ποίησις, ποίημα, ποιητής, ποιητός, προσποιητικός, χειροποίητος, αχειροποίητος

Συνώνυμα: δρῶ, ἐργάζομαι, πράττω, ἐπιτελῶ, κατασκευάζω

οικοδομοῦντες

ονομαστική πληθυντικού αρσενικού γένους της μτχ. ενεστώτα του ρήματος οικοδομέω – ὦ

Ομόρριζα: (α.ε) οἰκοδόμος, οἰκοδόμημα, οἰκοδόμησις, (ν.ε) εποικοδομητικός

κιθαρίζοντες

ονομαστική πληθυντικού αρσενικού γένους της μτχ. ενεστώτα του ρήματος κιθαρίζω

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ομόρριζα: κίθαρις, κιθάρα, κιθαριστής, κιθαριστικός, κιθαρωτός

πράττοντες

ονομαστική πληθυντικού αρσενικού γένους της μτχ. ενεστώτα του ρήματος πράττω

Ομόρριζα: (α. ε.) πράξις, πράγμα, ἀπράγμων, πράκτωρ, ἄπρακτος, εὐπρακτος, πρακτικός, Πραξιτέλης, ἀπραξία, εὐπραξία, δυσπραξία, (ν.ε) εισπράκτορας, ἀπραγος, πράγμα,πραματευτής

σώφρονα

αιτιατική πληθυντικού ουδέτερου γένους του επιθέτου γ' κλίσης ο, η σώφρων, το σώφρον

Ομόρριζα: σωφρονῶ, σωφρονίζω, σωφροσύνη, σωφρόνημα, σωφρονητικός, σωφρονιστικός, σωφρόνησις, σωφρονισμός, σωφρονιστής

ἀνδρεία

αιτιατική πληθυντικού ουδέτερου γένους του επιθέτου β' κλίσης ἀνδρεῖος, -α, -ον (<ἀνήρ)

Ομόρριζα: (α. ε) ἀνδρεία, ἀνανδρεία, ἀνδρειότης, ἀνδρισμός, ἀνδροπρεπής, ἀνδραγαθία, ἀνανδρος, κ.ά (ν.ε) ανδρειοσύνη, ανδροπρέπεια κ.ά

Απαντήσεις στις ενδεικτικές δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο μορφές αρετής: α) την διανοητική και β) την ηθική. Υποστηρίζει πως οι διανοητικές αρετές είναι σχετικές με το λογικό μέρος της ψυχής (το λόγον ἔχον) ενώ οι ηθικές είναι σχετικές με το επιθυμητικόν δηλαδή το μέρος της ψυχής που μετέχει και του λογικού και το αλόγου μέρους της ψυχής.

Λέγοντας διανοητικές αρετές εννοούμε τις λειτουργίες και ικανότητες εκείνες της διάνοιας, του ανθρώπινου μυαλού που αποβλέπουν στην αλήθεια. Τέτοια παραδείγματα αρετών είναι η σοφία που αποσκοπεί στην απόκτηση ολοκληρωμένης γνώσης επιστημονικής ή τεχνικής, η σύνεσις δηλαδή η κριτική δύναμη, η δυνατότητα αξιολόγησης, αποτίμησης, σύγκρισης και η φρόνησις, η ικανότητα λήψης αποφάσεων σε ζητήματα καθημερινής ζωής και η επιλογή της μίας ή της άλλης πράξης. Οι διανοητικές αρετές κερδίζονται με τη διδασκαλία, στην οποία οφείλουν την πρώτη εμφάνιση και την περαιτέρω ανάπτυξη. Άρα η διανοητική αρετή απαιτεί χρόνο και εμπειρία και μπορεί μέσω της φρόνησης να καθοδηγεί το μετέχον λόγου μέρους της, δηλαδή τις επιθυμίες, τις ορμές και τον τρόπο εκδήλωσης των συναισθημάτων.

Άρα το κύριο βάρος επωμίζεται ο δάσκαλος, ο οποίος με την εμπειρία και το χρόνο θα γίνει πιο αποτελεσματικός στη μετάδοση των διανοητικών αρετών αλλά και ο μαθητής ο οποίος με τη βοήθεια της προγενέστερης εμπειρίας μάθησης θα οικοδομήσει και τη νέα γνώση. Ο χρόνος αφορά πάλι και τους δύο και την ίδια τη διαδικασία: χρόνος διάθεσης δασκάλου, χρόνος για τη διαδικασία μετάδοσης, χρόνος από την πλευρά του μαθητή για την κατάκτηση. Η διαδικασία για την κατάκτηση των διανοητικών αρετών είναι συνεχής και απαιτείται η διαρκής καλλιέργειά τους.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Αντίθετα οι ηθικές αρετές δηλαδή οι λειτουργίες και ικανότητες της συναισθηματικής νοημοσύνης, της δυνατότητας του ανθρώπου να κατανοεί και να ρυθμίζει με σταθερό τρόπο τις συναισθηματικές του εκδηλώσεις, τη συμπεριφορά του στο πλαίσιο των σχέσεών του μέσα στην οργανωμένη κοινωνία τις αποκτά ο άνθρωπος από τη συνήθεια, από το έθος. Παραδείγματα ηθικών αρετών είναι η ανδρεία, η πραότητα, η σωφροσύνη, η ελευθερία, η μεγαλοψυχία κ.ά. και λειτουργούν για το καλό του φορέα του και της κοινωνίας. Μέσα από τον εθισμό και τη συνήθεια που δημιουργείται από την επανάληψη μιας συγκεκριμένης ενέργειας κατακτώνται οι ηθικές αρετές. Την κύρια ευθύνη για την κατάκτησή τους έχει ο ίδιος ο άνθρωπος και από αυτόν εξαρτάται αν θα φτάσει στον στόχο του.

2. Με το επίρρημα **ἔτι** δηλώνει ότι εισάγει στη δεύτερη παράγραφο ένα νέο επιχείρημα. Υποστήριξε ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά είναι αποτέλεσμα εθισμού και έτσι με το **ἔτι** προχωρά σε βαθύτερη εξέταση του θέματος προσθέτοντας νέα στοιχεία. Το επίρρημα λοιπόν **ἔτι** αποκτά μεταβατική αλλά και προσθετική σημασία.

Το αντιθετικό ζεύγος εννοιών που είναι θεμελιώδες στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι η δύναμις και η ενέργεια. Με τον όρο δύναμις εννοούμε τη δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ με τον όρο ενέργεια εννοούμε τη μεταγενέστερη πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Για παράδειγμα ο χαλκός είναι δυνάμει ανδριάντας. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η ενέργεια (πραγμάτωση) είναι πιο σημαντική από τη δυνατότητα. Για την ενέργεια θεωρεί ότι είναι απαραίτητη η προσωπική συμμετοχή ή ακόμα πιο πολύ η προσωπική προσπάθεια, ενώ η δυνατότητα βρίσκεται έξω από τον έλεγχο και την ευθύνη του ανθρώπου. Συνδέει τὰς δυνάμεις με το πρότερον και τὰς ενεργείας με το ὕστερον, εννοώντας ότι οι δυνάμεις έχουν μόνο προτεραιότητα έναντι των ενεργειών. Μάλιστα σχετικά με τις αρετές το ἐνεργεία αποκτά ακόμα πιο μεγάλη αξία, αφού σ' αυτό είναι παρούσα και η ηθική ευθύνη του ανθρώπου.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Ενώ αρχικά ο Αριστοτέλης διατύπωσε καταφατικά την αποδεικτέα θέση του ότι «ή δ' ἠθική ἐξ ἔθους περιγίγνεται», εισάγει στη συνέχεια εννέα αποφαιτικές διατυπώσεις καθιστώντας το λόγο του πιο επιστημονικό, ενισχύοντας την πειστικότητά του ότι η ηθική αρετή είναι επίκτητη αποκλείοντας αρχικά τι δεν είναι: **1.** οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίγνεται, **2.** οὐδὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, **3.** οἷον ὁ λίθος ... οὐκ ἂν ἐθισθείη ἄνω φέρεσθαι, **4.** οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίζῃ τις ἄνω ῥίπτων, **5.** οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, **6.** οὐδ' ἄλλο, **7.** οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη, **8.** οὐτ' ἄρα φύσει, **9.** οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίγονται αἱ ἀρεταί. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί παραδείγματα – εμπειρικά δεδομένα – για να ενισχύσει τους συλλογισμούς του. Λειτουργώντας επαγωγικά υποστηρίζει ότι όσα υπάρχουν εκ φύσεως ως ιδιότητες δεν αλλάζουν με τον εθισμό και την επανάληψη, όσο και αν προσπαθήσει κανείς. Όμως στην ανθρώπινη συμπεριφορά τέτοιες αλλαγές γίνονται στις ιδιότητες και στις ενέργειες του ανθρώπου. Άρα καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως. Σύμφωνα με το γενικό

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

συμπέρασμα ο άνθρωπος έχει από τη φύση του την προσπάθεια να δεχτεί την αρετή, ωστόσο την κατακτά, γίνεται τέλειος (τελειούμενος) με τον εθισμό του σ' αυτή. Η ευθύνη να φτάσει ο άνθρωπος στην αρετή αφορά τον ίδιο, ο οποίος οφείλει να βελτιώνει αδιάλειπτα τον εαυτό του, διαμορφώνοντας με το σωστό εθισμό, το ήθος του. Είναι θέμα ελεύθερης βούλησης η κατάκτηση της ηθικής αρετής και συμπίπτει με το τέλος, δηλαδή την πορεία του προς την ολοκλήρωση, την επίτευξη του ύψιστου σκοπού. Καταληκτικά, ο άνθρωπος φύσει έχει την προδιάθεση να δεχτεί τις ηθικές αρετές, αλλά τελειοποιείται σ' αυτές με τον εθισμό και αυτό φυσικά είναι αποτέλεσμα ελεύθερης προαίρεσης.

2.

έμφυτο ή επίκτητο;	προηγείται ή έπεται (πρότερον ή ύστερον)	παραδείγματα - περιπτώσεις
-	πρότερον ύστερον	-
φύσει	δυνάμεις ενεργείας	αισθήσεις
ἔθος	ἐνεργείας δυνάμεις	τέχνες
ἔθος	ἐνεργείας δυνάμεις	ἀρετές

Αναλυτικότερα υποστηρίζει ότι όσα υπάρχουν μέσα μας από τη φύση όπως για παράδειγμα οι αισθήσεις τις οποίες έχουμε ως δυνατότητες εκ φύσεως π.χ. να βλέπουμε ή να ακούμε, οποιαδήποτε στιγμή οι αισθήσεις μας ενεργούν, δραστηριοποιούνται. Όμως, αυτό δεν συμβαίνει με τις ηθικές αρετές. Καθώς πρέπει πρώτα να ενεργήσουμε και να ασκηθούμε σ' αυτές, ενώ η κατάκτηση της αρετής ακολουθεί. Το ίδιο συμβαίνει και με τις πρακτικές τέχνες, στις οποίες πρώτα μαθαίνουμε να κάνουμε κάτι και ύστερα (ή ταυτόχρονα) το κάνουμε. Για παράδειγμα ο οικοδόμος δεν ξέρει από τη γέννησή του να χτίζει ούτε ο κιθαριστής να παίζει κιθάρα. Προηγείται η ενέργεια (η εξάσκηση στο χτίσιμο ή παίξιμο κιθάρας) και ύστερα αποκτιέται η ικανότητα. Το ίδιο συμβαίνει και με τις ηθικές αρετές. Γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας συνετές πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις. Όλα αυτά αποδεικνύουν ότι τις ηθικές αρετές δεν τις έχουμε εκ φύσεως, αλλά τις αποκτούμε με την πράξη.

3. Οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες (φύσει), γεγονός που σημαίνει ότι δεν γίνονται πάντα με τον ίδιο τρόπο ή δεν είναι ομοειδείς, ούτε όμως είναι αντίθετες με τη φύση (παρά φύσιν) δηλαδή δεν παραβιάζουν τη φυσική νομοτέλεια και δεν προϋποθέτουν τον εξαναγκασμό και τη βία. Ο άνθρωπος λοιπόν έχει την ακόλουθη ιδιαιτερότητα. Δεν διαθέτει από τη φύση του την αρετή και την ίδια στιγμή είναι το μόνο ον που έχει το φυσικό προνόμιο να επιδιώκει την αρετή με τη διαδικασία του εθισμού. Ο άνθρωπος γεννιέται με την προδιάθεση να δεχτεί τις αρετές, αλλά μπορεί να πραγματώσει και να ολοκληρώσει αυτή την προδιάθεση και ταυτόχρονα να «τελειωθεί» ο ίδιος μόνο μέσω του έθους. Έτσι συνεχίζοντας και ενισχύοντας τον συλλογισμό υποστηρίζει πως προηγείται η ενέργεια – χρήση και ακολουθεί η κατάσταση – ικανότητα της ηθικής αρετής. Ασκούμεστε πρώτα σε μια αρετή, την εφαρμόζουμε στην πράξη και μετά την αποκτούμε. Μαθαίνει κανείς την αρετή ασκώντας την. Κατά τον Αριστοτέλη προηγείται η εκτέλεση ενάρετων πράξεων, οι οποίες με τη σειρά τους, έχουν ως αποτέλεσμα την

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

απόκτηση της αρετής. Και η αρετή, αφού αποκτηθεί, παράγει τις ίδιες ενάρετες πράξεις που είχαν προκαλέσει τη γέννησή της. Απέχοντας κανείς από τις απολαύσεις, για παράδειγμα, γίνεται εγκρατής και σώφρων και ακόμα είναι πιο ικανός να πραγματοποιήσει στο εξής αυτήν την αποχή. Συνδέει μάλιστα τὰς δυνάμεις με το πρότερον και τὰς ἐνεργείας με το ὕστερον, ευνωώντας ότι οι δυνάμεις έχουν μόνο χρονική προτεραιότητα. Ο Αριστοτέλης αποδίδει μεγάλη σημασία στην άσκηση και στον εθισμό θεωρώντας τον σαν ένα βαθύτερο τύπο διδασκαλίας που φέρνει σε επαφή τον παιδαγωγούμενο με την πραγματικότητα. Προστίθεται ακόμα η έννοια της ελεύθερης προαίρεσης, η οποία θα καθορίσει αν ο άνθρωπος θα επιδιώξει και θα κατακτήσει την ηθική αρετή. Ολοκληρώνοντας αναφέρεται στο τελειομένους παραπέμποντας στο τέλος που ταυτίζεται με την επίτευξη του ὕψιστου σκοπού.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

Γ1. Οι εγκλίσεις που χρησιμοποιούνται και συνδέονται με την έννοια του ἔθους είναι: ἐθίζεται (οριστική – ενεστώτα), οὐκ ἂν ἐθισθείη (δυνητική ευκτική), ἐθίζει (υποτακτική – ενεστώτα), ἐθίζεται (οριστική – ενεστώτα), ἂν ἐθισθείη (δυνητική ευκτική). Χρησιμοποιείται η οριστική για να δηλώσει κάτι το πραγματικό και η δυνητική ευκτική για να δηλώσει κάτι το δυνατό στο παρόν και μέλλον. Ἐτσι σχηματίζεται και υποθετικός λόγος που δηλώνει την αόριστη επανάληψη στο παρόν – μέλλον δίνοντας μια διαχρονική ισχύ στους συλλογισμούς του φιλόσοφου. Αλλά και τονίζοντας την έννοια της επανάληψης που πρέπει να διακρίνουν τις ἑξεις με στόχο την απόκτηση της ηθικής αρετής. Ἐτσι αποδεικνύεται ότι οι ηθικές αρετές είναι απόρροια μακροχρόνιας άσκησης των ηθικών κανόνων. Οι εμπρόθετοι προσδιορισμοί που χρησιμοποιούνται είναι: ἐξ ἔθους: εμπρόθετος προσδιορισμός προέλευσης, ἀπὸ τοῦ ἔθους: εμπρόθετος προσδιορισμός απομάκρυνσης, διὰ τοῦ ἔθους: εμπρόθετος προσδιορισμός του μέσου. Η ευρύτατη χρήση του ὀρου ἔθους υποδηλώνει τη μεγάλη και καθοριστική σημασία του στην απόκτηση των ηθικών αρετών, καθώς φαίνεται ότι απορρίπτεται τελεσίδικα η αριστοκρατική διδασκαλία ότι η αρετή είναι δῶρο της φύσης και δίνεται ἢ ὀχι στον ἄνθρωπο ἀπὸ τη γέννησή του.

2. Ο Αριστοτέλης ἀπὸ τα παραδείγματα ἀπὸ τον χώρο των τεχνών, του οικοδόμου και του κιθαριστή οδηγείται με το σχῆμα λόγου της αναλογίας σε τρία παραδείγματα ἀπὸ τον χώρο της ηθικής: του δίκαιου, του σώφρονα και του ανδρείου. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις οι ιδιότητες ἔχουν ἀποκτηθεί, ἀφὸ ἔχει προηγηθεί η συστηματική άσκηση σε ἐνέργειες δίκαιες, σώφρονες και ανδρείες ἀντίστοιχα. Ἐπομένως με την επαγωγική αναλογική πορεία οδηγείται ο φιλόσοφος στο συμπέρασμα ὀτι και στην περίπτωση των ηθικών αρετών ἔπονται χρονικά οι δυνάμεις των ενεργειών. Η επανάληψη των ὀρων δίκαια – δίκαιοι, σώφρονα – σώφρονες, ἀνδρεία – ἀνδρεῖοι με την επιλογή σύστοιχου ἀντικειμένου και κατηγορουμένου ονομάζεται σχῆμα ἀπὸ κοινού και γίνεται σκόπιμα για ἔμφαση, παραστατικότητα και ζωντάνια στο λόγο του καθιστώντας σαφές ὀτι οι ηθικές αρετές δεν ἔχουν θεωρητικό χαρακτήρα ἀλλὰ πρακτικό και συνδέονται με τις ἐνέργειες και την κοινωνική συμπεριφορά του ἀνθρώπου.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

3. Ευρεία είναι η χρήση των παρατακτικών συνδέσμων: μὲν ... δὲ: ενώ, γὰρ: πραγματικά, οὐδὲ: ούτε, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν: γενικά, ἄρα: συμπεέρασμα.

Παράλληλα κείμενα

Πλούταρχος, Περὶ παιδων ἀγωγῆς, 42 A-C

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η γένεση και ανάπτυξη των διανοητικών αρετών συνδέονται με την διδασκαλία η οποία απαιτεί εμπειρία και χρόνο. Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που συμβάλουν όπως η φύση, η φυσική δηλαδή προδιάθεση του ανθρώπου. Το κύριο βάρος επωμίζεται ο δάσκαλος και η διαδικασία της διδασκαλίας γι' αυτό και χρειάζεται εμπειρία και χρόνος. Η εμπειρία αφορά τόσο στον δάσκαλο, ο οποίος χάρη σ' αυτή θα γίνει πιο αποτελεσματικός, αλλά και στο μαθητή, αφού η νέα γνώση θα οικοδομηθεί πάνω στην κεκτημένη και η διαδικασία θα διευκολυνθεί λόγω της προγενέστερης εμπειρίας μάθησης. Ο χρόνος αφορά επίσης και τους δύο καθώς σχετίζεται με το χρόνο διάθεσης του δασκάλου για τη μετάδοση των αρετών, με το χρόνο για τη διαδικασία μετάδοσης και για τον μαθητή για την σταδιακή κατάκτησή τους. Απαιτείται φυσικά η διαρκής καλλιέργεια και γι' αυτό χρησιμοποιείται από τον Αριστοτέλη ο όρος αὔξεις.

Με παρόμοιο τρόπο περιγράφει και ο Πλούταρχος την διαδικασία αγωγής με στόχο την κατάκτηση της αρετής. Απαιτούνται τρεις βασικές προϋποθέσεις: η φύση του ανθρώπου, δηλαδή οι φυσικές προδιαθέσεις που φέρει εκ φύσεως ο άνθρωπος, ο λόγος δηλαδή η μάθηση και η συνήθεια δηλαδή η άσκηση. Για τον Πλούταρχο αυτά τα τρία στοιχεία είναι αλληλένδετα και αλληλοσυμπληρούμενα και φυσικά απαραίτητο συμπλήρωμα όλων αυτών είναι ο παιδαγωγός που θα κατευθύνει στο σωστό δρόμο τον μαθητή. Ο Πλούταρχος διευρύνει το στοχασμό του καταδεικνύοντας την άρρηκτη σχέση της φύσεως – της μάθησης, - της άσκησης καθώς καθένα από αυτά είναι ατελές, ελλιπές και τυφλό, αν δεν συνδράμουν το ίδιο αποφασιστικά σε κάθε άτομο. Καταληκτικά επισημαίνει επιχειρώντας μια μεταφορική αλληγορία ότι την ωφέλεια και την αποτελεσματικότητα της αγωγής μπορεί κανείς να τη διακρίνει παντού στη φύση, στη γη, στα φυτά και στα ζώα.

Βεκέντιος Δαμοδός, Σύνοψις ἠθικῆς φιλοσοφίας, εισαγωγή

1. Σύμφωνα με τον διαφωτιστή Δαμοδό, οι άνθρωποι αποκτούν διάφορες κλίσεις προς το καλό ή το κακό είτε ως εγγενή στοιχεία είτε ως συνέπεια του εθισμού. Απόρροια των ἔξεων και των κλίσεων είναι οι πράξεις στις οποίες προβαίνει το άτομο καλές ή κακές. Με αυτή τη λογική οργίλος ονομάζεται αυτός που συνηθίζει να θυμώνει και να οργίζεται, ενώ πρᾶος αυτός που ξεπερνά την οργή και γαληνεύει. Στο απόσπασμα του ο Δαμοδός έχει αριστοτελικές αναφορές, καθώς όπως και ο Αριστοτέλης εντοπίζει πως ο άνθρωπος έχει από τη φύση του την προδιάθεση να δεχτεί την αρετή, όμως γίνεται τέλειος σ' αυτή με τον εθισμό του σ' αυτήν. Ἄρα ο ίδιος ο άνθρωπος οφείλει να βελτιώνει αδιάλειπτα τη συμπεριφορά του, ώστε να επιδιώκει με άσκηση και προσωπικό αγώνα την κατάκτηση της αρετής. Ἄρα οι άνθρωποι είμαστε δυνάμει αγαθοί, με τη δύναμη της αρετής μέσα μας, την οποία μπορούμε να αναπτύξουμε, αν αποκτήσουμε ορθές ἔξεις. Επειδή όμως συμφωνούν και οι δύο στοχαστές, το καθετί που υπάρχει μόνο δυνάμει είναι

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

δυνατό να εξελιχτεί και προς την αντίθετη κατεύθυνση, όντας δυνάμει αγαθοί είμαστε και δυνάμει κακοί, αλλά ως άνθρωποι έχουμε την ικανότητα να επιλέξουμε εύλογα και εξαρτάται από μας ποιο δρόμο θα ακολουθήσουμε.

2. Με τις εμπειρικές θέσεις του ο Αριστοτέλης απορρίπτει την παλιά αριστοκρατική αντίληψη ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, το οποίο τελεσίδικα δίνεται ή δε δίνεται στον άνθρωπο με τη γέννησή του και φυσικά είναι προνόμιο των αρίστων – ευγενών, που κληροδοτείται μάλιστα στους απογόνους τους, ενώ δεν δίνεται στους πολλούς, στο λαό. Ο Δαμοδός στο συγκεκριμένο απόσπασμα αποδίδει την ηθική αρετή είτε στη φύση είτε ως απότοκο της συνήθειας – έξης. Άρα, στο σημείο αυτό φαίνεται ότι ο Δαμοδός αποδέχεται την πιθανότητα εγγενούς ύπαρξης κάποιων στοιχείων της ηθικής αρετής, λέγοντας πως τα ήθη, ο χαρακτήρας των ανθρώπων άλλωτε είναι έμφυτα και άλλωτε αποτέλεσμα συνήθειας. Άρα δέχεται ότι κάποιοι άνθρωποι έχουν από τη φύση τους μια καλή ή κακή κλήση, οπότε η ηθική φιλοσοφία έχει διορθωτικό χαρακτήρα στοχεύει στη διόρθωση των κακών κλίσεων μερικών ανθρώπων.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Διδακτική ενότητα 13^η

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν·	(Το) επιβεβαιώνει και αυτό που συμβαίνει στις πόλεις·
οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς,	οι νομοθέτες, δηλαδή, κάνουν τους πολίτες ενάρετους με το να τους εθίζουν,
καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν,	και η πρόθεση (επιδίωξη), βέβαια, κάθε νομοθέτη είναι αυτή,
ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν,	όσοι όμως δεν κάνουν αυτό σωστά κάνουν λάθος (δεν πετυχαίνουν αυτό που επιδιώκουν),
καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης.	σ' αυτό το σημείο, λοιπόν, διαφέρει το καλό πολίτευμα από το λιγότερο καλό.
Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη·	Επιπλέον, για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα και γεννιέται κάθε αρετή και φθείρεται, παρόμοια (γεννιέται και φθείρεται) και κάθε τέχνη·
ἐκ γὰρ τοῦ καθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται καθαρισταί. ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες·	γιατί παίζοντας κιθάρα γίνονται και καλοί και κακοί κιθαριστές. Με ανάλογο τρόπο και οι οικονόμοι και όλοι οι υπόλοιποι·
	οικοδομώντας, δηλαδή, με καλό τρόπο θα

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί.	γίνουν καλοὶ οἰκοδόμοι, ἐνῶ (οἰκοδομῶντας) με κακό τρόπο (θα γίνουν) κακοί (οἰκοδόμοι).
εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.	Γιατί ἀν δὲν εἶχαν ἔτσι τὰ πράγματα, καθόλου δὲ θα χρειαζόταν ὁ δάσκαλος, ἀλλὰ ὅλοι θα γεννιόνταν (θα ἦταν ἐκ γενετῆς) ἐνάρετοι ἢ κακοί.
οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει·	Ἔτσι, λοιπόν, συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἀρετῶν·
πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι,	κάνοντας, δηλαδή, ὅσα συμβαίνουν στὴ συναλλαγὴ μας με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γινόμαστε ἄλλοι δίκαιοι καὶ ἄλλοι ἄδικοι,
πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί.	ἐνῶ κάνοντας ὅσα ἔχουν μέσα τοὺς το στοιχείῳ τοῦ φόβου καὶ συνηθίζοντας νὰ φοβόμαστε ἢ νὰ ἔχουμε θάρρος (γινόμαστε) ἄλλοι ἀνδρεῖοι καὶ ἄλλοι δειλοί.
ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς·	Παρόμοια συμβαίνει καὶ στὰ σχετικὰ με τὶς ἐπιθυμίες καὶ στὰ σχετικὰ με τὴν ὀργή·
οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ	ἄλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες καὶ πρᾶοι, ἐνῶ ἄλλοι (γίνονται) ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι,
	ἄλλοι με τὸ νὰ συμπεριφέρονται με αὐτόν

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ὁργίλοι, οἳ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφονται, οἳ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως. καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται. διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποίας ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.	τον συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι με τον άλλο (τρόπο). Και με ένα λόγο, λοιπόν, με τις ὁμοίες ἐνέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ὁρισμένη ποιότητα στις ἐνεργείες μας· γιατί σύμφωνα με τις διαφορές αὐτῶν (των ἐνεργειῶν) ἀκολουθοῦν και τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Δεν ἔχει, λοιπόν, μικρή σημασία το να συνηθίζουν ἀπὸ την πιο μικρή ηλικία αὐτὸν ἢ τον ἄλλο τρόπο συμπεριφοράς, ἀντίθετα, (ἔχει) μεγάλη σημασία, ἢ μᾶλλον (εἶναι) το πᾶν.
---	--

ΔΟΜΗ:

1. Τι επιβεβαιώνει μέσα στις πολιτείες τη σχέση ηθικής αρετής και ηθικής πράξης, δηλαδή τι επιβεβαιώνει τη σημασία που ἔχει η επανάληψη ηθικῶν πράξεων προκειμένου να επιτευχθεῖ (μέσω των νόμων) ο εθισμός στην ηθική αρετή;
2. Με ποιο τρόπο οι νομοθέτες επιδιώκουν να κάνουν καλούς τους πολίτες (ασκώντας τους να αποκτούν τις συγκεκριμένες συνήθειες).
3. Η διαφορά ενός καλοῦ πολιτεύματος ἀπὸ ένα ἄλλο λιγότερο καλό (κριτήριο της ἀγαθῆς πολιτείας εἶναι η καλλιέργεια της ηθικῆς αρετής).
4. Η ομοιότητα που υπάρχει – ως προς την ἀρχή και τα μέσα – στη γένεση και τη φθορά κάθε αρετῆς και κάθε τέχνης.
5. Παραδείγματα.
6. Συμπέρασμα: Ο ρόλος της παιδείας στην ἀπόκτηση της ηθικῆς αρετῆς.
7. Ὅ, τι συμβαίνει με τις τέχνες συμβαίνει και με τις αρετές: ἀποχτούμε τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας ἀνάλογα με τις πράξεις μας.
8. Οι ἕξεις γεννιούνται ἀπὸ την επανάληψη ὁμοίων ἐνεργειῶν.
9. Η ἀνάγκη να φροντίζουμε ὥστε οι ἐνέργειές μας να ἔχουν συγκεκριμένα (θετικά) χαρακτηριστικά.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

10. Η πλήρης αντιστοίχιση έξεων και ενεργειών.

11. Η πολύ μεγάλη σημασία ν' αποκτά κανείς αυτές τις έξεις από την πολύ μικρή ηλικία.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ:

«*Μαρτυρεί ... ταῖς πόλεσιν*»» Αρχικά ο Αριστοτέλης διατύπωσε τη βασική του θέση: «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται». Κατά το φιλόσοφο, δηλαδή, καμία από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως, αλλά, αντίθετα, εδραιώνεται με το έθος, τη συνήθεια, την επανάληψη. Προκειμένου, λοιπόν, να ενισχύσει τη βασική αυτή θέση του, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί ένα νέο επιχείρημα, που αντλείται από την πολιτική (την οργάνωση της πόλης).

«*οἱ γάρ νομοθεταί...ἀμαρτάνουσιν*»» Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιπλέον επιχείρημα για το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή οι δίκαιοι γίνονται δίκαιοι πράττοντας μόνο δίκαιες πράξεις. Όμοια και οι σώφρονες και οι ανδρείοι. Με άλλα λόγια γίνεται κανείς ηθικός μόνο όταν πράττει ηθικά.

Το επιχείρημα το αντλεί από τον χώρο της πόλης, καθώς για τον φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Άλλωστε, μόνο αν ένας άνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και ως πολιτικός. Αν και φαίνεται ότι με το επιχείρημα αυτό (το οποίο, όπως προαναφέρθηκε αντλείται από την πολιτική – ἐν ταῖς πόλεσιν) ο Αριστοτέλης περνάει από την ηθική στην πολιτική, στην ουσία όμως η ηθική και η πολιτική ταυτίζονται στη σκέψη του φιλοσόφου. Η πολιτική του Αριστοτέλη είναι η ηθική, διότι σκοπός της είναι η ηθική προαγωγή των πολιτών. Η ηθική τελείωση του συνόλου των πολιτών ως έργο της πολιτικής κοινότητας αποτελεί βασική θέση και την Πλατωνική διδασκαλία.

Το επιχείρημα που φέρνει ως μαρτυρία («μαρτυρεῖ δέ») εισάγεται με τον προσθετικό «καί» («καὶ τὸ γινόμενον») και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γάρ νομοθεταί τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοῦς, ...»). Στο επιχείρημα αυτό εντοπίζεται και η γενικότερη αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι το άτομο δεν λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο για χάρη του εαυτού του, αλλά και για χάρη του κοινού καλού. Έτσι και οι νομοθέτες λειτουργούν με βάση τον γνώμονα αυτό. Στην ουσία το επιχείρημα αυτό έχει ως εξής: **αν οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς θα ήταν μάταιες**, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δεν θα μπορούσε να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων.

Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά.

Ο Αριστοτέλης λοιπόν με το νέο επιχείρημά του υπογραμμίζει τη συμβολή των νομοθετών στην κατάκτηση της αρετής από τους πολίτες. Κύριο έργο κάθε νομοθέτη είναι να καταστήσει τους πολίτες αγαθούς· και αυτό, βέβαια, θα πραγματοποιηθεί με τον εθισμό των πολιτών στις καλές πράξεις («εθίζοντες ποιούσιν ἀγαθούς»). Ωστόσο, δε φέρνουν όλοι οι νομοθέτες το επιθυμητό αποτέλεσμα. Έτσι, ορισμένοι από αυτούς οργανώνουν σωστά τον εθισμό και κάνουν τους πολίτες ενάρετους, ενώ κάποιοι άλλοι θεσπίζουν τέτοιους νόμους, οι οποίοι δεν εθίζουν σωστά τους πολίτες, με αποτέλεσμα οι νομοθέτες να αποτυγχάνουν («ἀμαρτάνουσιν») και να μην οδηγούν τους πολίτες σε ηθική τελείωση.

«καί διαφέρει...φαύλης» ➤ Ο Αριστοτέλης στο σημείο αυτό διακρίνει το πολίτευμα σε αγαθό και φαύλο. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, σκοπός της πολιτείας είναι η ευδαιμονία των πολιτών και γι' αυτό οι νομοθέτες επιδιώκουν να κάνουν τους πολίτες ενάρετους (ἀγαθούς). Όσοι πετυχαίνουν στην προσπάθειά τους αυτή, συμβάλλουν καθοριστικά στη δημιουργία της ἀγαθής πολιτείας. Όταν, όμως, αποτυγχάνουν, τότε το πολίτευμα θεωρείται λιγότερο καλό («φαύλη πολιτεία»). Η επιτυχία, δηλαδή, ή μη του στόχου χαρακτηρίζει το νομοθέτη ως επιτυχημένο ή όχι και το πολίτευμα, αντίστοιχα, ως ἀγαθόν ή φαῦλον. Αυτό, λοιπόν, που απασχολεί εδώ τον Αριστοτέλη είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος γίνεται κάτοχος της ηθικής αρετής.

Σ' αυτό το πλαίσιο θα εννοήσουμε το περιεχόμενο των επιθέτων «αγαθή-φαύλη»: το ένα πράγματι πολίτευμα βοηθά περισσότερο τους πολίτες να ασκηθούν με το σωστότερο τρόπο στα έργα της αρετής, ώστε να γίνουν τελικά κάτοχοί της, το άλλο απλώς επιτελεί το ίδιο έργο με λιγότερη επιτυχία.

«Ἐτι...τέχνη» ➤ Ο Αριστοτέλης προσθέτει νέο επιχείρημα, με το οποίο δείχνει ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί. Η δημιουργία και ο εκφυλισμός της επίκτητης ιδιότητας προκύπτουν από αντίστοιχους λόγους και ποιότητα εθισμού. Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται. Ο Αριστοτέλης εννοεί μάλλον μια διαδικασία «δόμησης» και «αποδόμησης» της αρετής ενισχύοντας τη θέση του για τον επίκτητο χαρακτήρα της. Τα ρήματα «γίνεται – φθείρεται» μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης «γένεσις – φθορά». Για τον Αριστοτέλη, αυτή ήταν μια **φυσική διαδικασία μονόδρομη**: γένεση -> αύξηση -> τελείωση -> παρακμή -> φθορά (αποδίδεται έργο στον Αριστοτέλη με τίτλο *Περί Γενέσεως και Φθοράς*). Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

«ἐκ γάρ...κακοί»» Παρατηρούμε στην ενότητα 2 ότι ο Αριστοτέλης, προκειμένου να ενδυναμώσει τη θέση του για τον αποφασιστικό ρόλο του εθισμού στην απόκτηση της αρετής, επιστράτευσε παραδείγματα από τις τέχνες.

Στην ενότητα 3 ο φιλόσοφος, για να ενισχύσει ακόμα περισσότερο τη θέση του αυτή, καταφεύγει και πάλι στα παραδείγματα από τις τέχνες, προσθέτοντας, όμως, τα εξής: οι ασκούμενοι στις τέχνες δε μαθαίνουν όλοι στον ίδιο βαθμό. Το καλό ή κακό παίξιμο της κιθάρας λ.χ. θα κάνει τον καλό ή κακό κιθαριστή αντίστοιχα. Για να γίνει, δηλαδή, κάποιος άλλος κιθαριστής θα πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο καλό παίξιμο της κιθάρας. Αν, όμως, δεν εξασκηθεί σωστά, τότε θα γίνει κακός κιθαριστής. Μετά από τις καλές, ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις χρήσιμες τέχνες: η επιμονή στο καλό κτίσιμο των κατοικιών και η συνεχής εξάσκηση σ' αυτό κάνει τον καλό οικοδόμο. Αν, όμως, ο ασκούμενος δεν εξασκηθεί σωστά, τότε θα γίνει κακός οικοδόμος. Το ίδιο ισχύει, κατά το φιλόσοφο, και στην περίπτωση κάθε άλλου τεχνίτη (όπως, επίσης, και στην περίπτωση των ηθικών αρετών).

Με τα παραδείγματα, λοιπόν, αυτά ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι υπάρχουν δύο είδη άσκησης, η καλή και η κακή. Η καλή άσκηση χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή των κατάλληλων για κάθε τέχνη κανόνων. Στην περίπτωση, όμως, που δεν εφαρμόζονται οι σωστοί κανόνες και οι κατάλληλες τεχνικές, τότε η άσκηση χαρακτηρίζεται ως κακή.

«ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη ... καὶ οἱ λοιποὶ πάντες»» Το ίδιο συμβαίνει στην τέχνη. Με τη χρήση αναλογικής απόδειξης συνεχίζει ο Αριστοτέλης, για να δείξει ότι το ίδιο συμβαίνει και στις τεχνικές εργασίες. Χρησιμοποιεί τα ίδια παραδείγματα, που χρησιμοποίησε και στην προηγούμενη ενότητα, αυτά του οικοδόμου και του κιθαριστή γενικεύοντας (οἱ λοιποὶ πάντες), για λόγους μάλλον συντομίας. Διευκρινίζει με αυτά ότι η απόκτηση μιας δεξιότητας προϋποθέτει την εξάσκηση του ανθρώπου στο περιεχόμενο της δεξιότητας που επιθυμεί να αποκτήσει. Έτσι, αν κάποιος αποφάσισε να γίνει οικοδόμος, η άσκησή του δεν μπορεί παρά να είναι στην οικοδομική τέχνη. Το ίδιο και εκείνος που θέλει να γίνει κιθαριστής, θα ασκηθεί στο παίξιμο της κιθάρας. Όμως απλώς η οποιαδήποτε εξάσκηση για την απόκτηση μιας δεξιότητας δεν οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, **αλλά η ποιότητα της εξασκήσεως, που προηγείται, καθορίζει την ποιότητα της αποκτημένης δεξιότητας**. Σε αυτό ακριβώς αναφέρεται η συνέχιση του παραδείγματος από τον Αριστοτέλη.

«Εἰ μή...κακοί»» ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟΣ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΥ ΕΘΙΣΜΟΥ.

Η ενότητα κλείνει με την επισήμανση του Αριστοτέλη ότι για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα, γιατί η ηθική ποιότητα του κάθε ανθρώπου προκύπτει όχι απλώς από την άσκηση, αλλά από την ποιότητα της άσκησης που έχει προηγηθεί. Ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής τους και εκπαιδεύοντας στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής τους.

Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη: αποτελεί τον δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

Εξαιτίας της προηγούμενης διάκρισης της άσκησης σε καλή και κακή, κρίνεται από τον Αριστοτέλη απαραίτητη η ύπαρξη του διδάσκοντος. Μ' έναν υποθετικό λόγο σε αρνητική διατύπωση («εἰ γάρ μή οὕτως εἶχεν, οὐδέν ἂν ἔδει τοῦ διδάσκοντος») ο φιλόσοφος καταλήγει στο ακόλουθο συμπέρασμα: Η άσκηση προϋποθέτει διδασκαλία και η διδασκαλία είναι έργο του διδασκάλου. Σύμφωνα, λοιπόν με όσα προαναφέρθηκαν, κρίνεται απαραίτητη η συμβολή του διδάσκοντος στην καλλιέργεια της ηθικής αρετής, γεγονός που ενισχύει την αρχική θέση του Αριστοτέλη: «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται» (Ενότητα 1^η).

Τι εξυπηρετεί το παράδειγμα των νομοθετών;

Με το παράδειγμα των νομοθετών ο Αριστοτέλης ενισχύει την άποψη που διατύπωσε και στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού και άσκησης («οἱ γάρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς»), όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις τέχνες. Στην συνέχεια αυτή βέβαια δίνεται και μια άλλη διάσταση: **πόσο μεγάλη σημασία έχει η ποιότητα των ενεργειών του ανθρώπου**, ο καλός ή κακός τρόπος δράσης και συμπεριφοράς, αφού αυτός δημιουργεί καλές ή κακές συνήθειες.

Γενικά, εκείνο που τον απασχολεί – και στην ενότητα αυτή – είναι με ποιο τρόπο μπορεί ο άνθρωπος να γίνει κάτοχος της ηθικής αρετής. Υποστηρίζει λοιπόν ότι οι νομοθέτες, με τους νόμους που ψηφίζουν, θέλουν να κάνουν καλούς τους πολίτες ασκώντας τους να αποκτήσουν τις συγκεκριμένες συνήθειες και η άσκηση αυτή έχει την ίδια σημασία μ' αυτήν που έχει και η άσκηση στις τέχνες. Όπως οι νομοθέτες επιδιώκουν να κάνουν «ἀγαθοὺς» τους πολίτες τους με τον εθισμό και την άσκηση, έτσι και οι κάτοχοι μιας τέχνης επιδιώκουν να κάνουν καλούς τεχνίτες τους μαθητές τους. Η συνάφεια μάλιστα υπάρχει και στο γεγονός ότι όπως το έργο των νομοθετών, παρά την κοινή τους επιδίωξη, δεν έχει πάντοτε την ίδια επιτυχία (δε γίνονται όλοι οι πολίτες το ίδιο ενάρετοι) και έτσι και οι τεχνίτες δε βλέπουν όλους τους μαθητές τους να μαθαίνουν το ίδιο καλά την τέχνη που τους διδάσκεται.

Το γενικό, βέβαια, συμπέρασμα στο οποίο θέλει να καταλήξει είναι ότι η ηθική αρετή δεν υπάρχει στον άνθρωπο από τη φύση του, γιατί τότε και οι νομοθέτες δεν θα επιδίωκαν να κάνουν καλούς τους πολίτες με την άσκηση και τον εθισμό.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Η άποψη του Αριστοτέλη για τη διαφορά μεταξύ των πολιτευμάτων.

Η άποψη που καταθέτει ο Αριστοτέλης για τη διαφορά που υπάρχει από πολίτευμα σε πολίτευμα δεν μπορεί, ασφαλώς, να ενταχθεί οργανικά στο θέμα που αναλύεται στις ενότητες αυτές. Γιατί όμως προχωρεί σ' αυτή την αναφορά ο Αριστοτέλης; Είναι φανερό πως το κάνει, γιατί λίγο πριν έκανε λόγο για την ευθύνη που έχουν οι νομοθέτες σχετικά με το αν οι πολίτες θα ασκηθούν επιτυχημένα ή όχι τόσο επιτυχημένα στην αρετή. Υποστήριξε δηλαδή ότι, πέρα από οποιουσδήποτε άλλους παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν τη συμπεριφορά των πολιτών, σε σημαντικό βαθμό η ευθύνη βρίσκεται στους ίδιους τους νομοθέτες, οι οποίοι δεν έχουν πάντα την κατάλληλη γνώση (παρά τις αγαθές προθέσεις τους) για να βοηθήσουν τους πολίτες να ασκηθούν στην αρετή.

«καί διαφέρει τούτω πολιτεία πολιτείας ἀγαθή φαύλης» > Οι φιλόλογοι συμφωνούν ότι σ' αυτό το σημείο τη διαπίστωση του Αριστοτέλη τη χαρακτηρίζει συντομία και ελλειπτικότητα. Σε συνδυασμό μάλιστα με τη θέση που έχουν οι επιθετικοί προσδιορισμοί («ἀγαθή», «φαύλης») στο τέλος της πρότασης (αντί:...πολιτεία ἀγαθή πολιτείας φαύλης»), είναι φανερό ότι όλα αυτά αποτελούν τυπικά χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου, που «προϋποθέτει σε μεγαλύτερο βαθμό την οξύνοια και τη μνήμη του ακροατή».

Είναι βέβαιο πως ο Αριστοτέλης (όπως και ο Πλάτων σε αρκετά σημεία του έργου του) επιχειρεί με τον τρόπο αυτό να αποδώσει τον φυσικό και αβίαστο προφορικό λόγο, αφού μόνο μ' αυτόν επιτρέπεται να συμπληρώσει τη φράση με διάφορους προσδιορισμούς «εκτός σειράς».

Ο Δ. Λυπουρλής υποστηρίζει ότι ο Αριστοτέλης εδώ χρησιμοποιεί συνειδητά αυτόν τον εκφραστικό τρόπο, γιατί η χρήση των δύο επιθέτων στο τέλος του παραδείγματος πετυχαίνει την επανασύνδεση με το συζητούμενο θέμα, που είναι «η αρετή και οι διάφορες βαθμίδες από τις οποίες περνά ο άνθρωπος στην προσπάθειά του να την κατακτήσει» και όχι βέβαια η διαφορά ανάμεσα στα πολιτεύματα. Τοποθετώντας, δηλαδή, ο Αριστοτέλης τα επίθετα ἀγαθή και φαύλης στο τέλος της φράσης πετυχαίνει να μας θυμίσει ότι «κάθε φορά που μιλούμε για διαφορά πολιτεύματος από πολίτευμα, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι στην ουσία πρόκειται για διαφορά ως προς την πρόοδο των πολιτών στον τομέα της αρετής».

«εἰ μὴ οὕτως εἶχε, οὐδέν ἂν ἔδει τοῦ διδάξαντος». Η άποψη που εκφράζεται στο απόσπασμα συμφωνεί με όσα υποστήριξε ο Αριστοτέλης στην προηγούμενη ενότητα σχετικά με το ρόλο της διδασκαλίας στη γένεση και ανάπτυξη των αρετών (διανοητικών και ηθικών); Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.

Στην 12^η ενότητα η αρετή χωρίζεται σε διανοητική και ηθική. Η διανοητική κατά κύριο λόγο (το πλεῖον) χρωστάει τη γένεση και την αύξησή της στη διδασκαλία. Η ηθική είναι αποτέλεσμα της συνήθειας.

Στην 13^η ενότητα μιλά για τις αρετές γενικά και τονίζει ότι η διδασκαλία παίζει σημαντικό ρόλο στην άσκηση για την απόκτηση των αρετών. Καθοριστική είναι μάλιστα η συμβολή του νομοθέτη, που με τους νόμους του ασκεί τους πολίτες στην απόκτηση

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

κάποιων συνηθειών. Επομένως, δεν υπάρχει καμιά αντίφαση ανάμεσα στις απόψεις του Αριστοτέλη, όπως αυτές εκτίθενται στις δύο ενότητες. Η λέξη «το πλεϊον ἐκ διδασκαλίας» (= κατά κύριο λόγο από τη διδασκαλία), που αναφέρεται στην διανοητική αρετή, δεν αποκλείει τη διδασκαλία ως μέσο για την απόκτηση και της ηθικής αρετής, παρόλο που αυτή κατά κύριο λόγο δημιουργείται ἐξ ἑθους. Αν κάποιος δεν ασκηθεί σωστά, δεν θα αποκτήσει ποτέ την ηθική αρετή, όπως δεν θα μάθει ποτέ καθαρά όποιος προσπαθεί μεν, αλλά δεν εφαρμόζει τους σωστούς κανόνες που απαιτεί αυτή η μουσική τέχνη.

«ὅσοι δέ μὴ εὖ αὐτό ποιούσιν»: Σε τι συγκεκριμένο αναφέρεται η λέξη «αὐτό»:

Η επαναληπτική αντωνυμία «αὐτό» αναφέρεται προφανώς στην προσπάθεια των νομοθετών να κάνουν καλούς τους πολίτες καλλιεργώντας τους καλές συνήθειες («τό ποιεῖν τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς τῷ ἔθιζεν»).

«καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας»: Το κόμμα πριν από το σύνδεσμο «καί» - μερικές απόψεις.

Κόμμα και πριν από το «και» μπαίνει στις εξής περιπτώσεις:

1. Όταν μεσολαβεί δευτερεύουσα πρόταση: π.χ. Ο πατέρας γύρισε σπίτι, όταν έκλεισε το γραφείο, και η μητέρα έστρωσε το τραπέζι.
2. Όταν το «και» ενώνει όλα τα προηγούμενα με τα παρακάτω ή τα ενώνει με διαφορετικό τρόπο: π.χ. Τέτοιος πόλεμος είναι τίμιος και φυσικός, και δεν έχεις να πεις τίποτε. – Άφησε, και θα συλλογιστώ.
3. Όταν με το κόμμα διευκολύνουμε το σωστό διάβασμα: π.χ. Ζήτησα την άδεια να πάω κι εγώ, και ο πατέρας μού το επέτρεψε.
4. Όταν θέλουμε να αποφύγουμε παρεξηγήσεις: π.χ. Όμορφη και ψηλή, με πολύ μαύρα μαλλιά, γυαλιστερά, και φλογερά μάτια.

Στην περίπτωση του κειμένου μας είναι φανερό ότι η πρόταση «καὶ διαφέρει...πολιτείας» ακολουθεί ένα ζεύγος κύριων επίσης προτάσεων που συνδέονται αντιθετικά («τό μὲν βούλημα...ἐστίν», «ἀμαρτάνουσιν») κι έτσι είναι ανάγκη να μπει κόμμα, για να φανεί ότι συνδέεται με διαφορετικό τρόπο με τις δύο προηγούμενες κύριες ή ότι εμφανίζεται ως το αποτέλεσμα των δύο προηγούμενων κύριων προτάσεων.

Έτσι η πρόταση αυτή είναι σωστότερο να μεταφραστεί: «Γί αυτό και η διαφορά πολιτεύματος από πολίτευμα βρίσκεται ακριβώς σ' αυτό» ή «Το λογικό, επομένως, συμπέρασμα είναι ότι η διαφορά πολιτεύματος από πολίτευμα βρίσκεται ακριβώς σ' αυτό».

«Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει» ➤ Ο ρόλος των τριών λέξεων «Οὕτω δὴ καὶ» είναι εισαγωγικός στο νέο επιχείρημα του Αριστοτέλη. Συγκεκριμένα, το τροπικό επίρρημα «οὕτω», είναι ομοιωματικό προς τα προηγούμενα και δηλώνει αναλογική θεώρηση του θέματος που ακολουθεί. Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί δηλαδή σ' αυτή την ενότητα **αναλογικό συλλογισμό**: όπως για την εκμάθηση των τεχνών είναι απαραίτητος ο εθισμός σε κατάλληλες ενέργειες, έτσι και για την κατάκτηση των ηθικών αρετών έχει σημασία η επανάληψη ίδιων πράξεων («ὁμοίων ἐνεργειῶν»). Με τον συμπερασματικό σύνδεσμο «δὴ» **ανακεφαλαιώνονται** τα προηγούμενα, ενώ ο μεταβατικός σύνδεσμος

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

«καὶ» εισάγει το νέο επιχείρημα, με το οποίο δείχνει ότι και στις αρετές ισχύει το ίδιο που συμβαίνει στις τέχνες. Όπως η κατάλληλη ή η ακατάλληλη άσκηση κάνει τον τεχνίτη καλόν ή κακόν αντίστοιχα, έτσι και η ποιότητα του εθισμού στον χώρο των αρετών καθορίζει την ποιότητα των αποκτημένων αρετών.

«πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι... οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως.» > Παραδείγματα από τον χώρο των αρετών ο Αριστοτέλης προβαίνει στην παρουσίαση τριών παραδειγμάτων για να δείξει ότι, όπως και στις τέχνες, έτσι και στις αρετές η απόκτησή τους γίνεται με τον εθισμό και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που προηγήθηκε. Τα παραδείγματα αναφέρονται σε αρετές που συνδέονται με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι 1. συναλλάσσονται μεταξύ τους (κοινωνικές σχέσεις), 2. αντιμετωπίζουν τις δύσκολες καταστάσεις της ζωής τους και 3. διαχειρίζονται τις επιθυμίες τους. Επίσης, παρατηρούμε ότι ο φιλόσοφος διακρίνει **δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς: ο ένας οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ ο άλλος όχι.**

Ειδικότερα, το πρώτο παράδειγμα «πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι» αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του.

Με το δεύτερο παράδειγμα «πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐπιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοὶ» ο Αριστοτέλης δείχνει ότι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τις δύσκολες και αντίξοες καταστάσεις στη ζωή τους, διαμορφώνει τη στάση και τη συμπεριφορά τους. Έτσι αν μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν ψύχραιμα και με σθένος τις δυσκολίες χωρίς να αγνοούν τους κινδύνους, γίνονται ανδρείοι, αν όχι, δειλοί.

Τέλος, το τρίτο παράδειγμα παραπέμπει στις επιθυμίες και στα ανθρώπινα πάθη. «Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως.» Με αυτό ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι τον ίδιο τον εαυτό τους και μάλιστα τις επιθυμίες και τις ορμές τους, καθορίζει τον χαρακτήρα τους. Αν μαθαίνουν να τιθασιεύουν και να εκλογικεύουν τις επιθυμίες και τις ορμές τους, γίνονται συνετοί και πρᾶοι, αν όχι, ασύδοτοι και οξύθυμοι. Συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τα τρία αυτά πεδία εκδήλωσης της συμπεριφοράς τους είναι καθοριστικός για την ηθική ποιότητά τους.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Συνοπτικά τα παραδείγματα μπορούν να παρουσιαστούν με τον ακόλουθο πίνακα:

τομείς συμπεριφοράς	μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα
συναναστροφή με άλλους ανθρώπους	δίκαιοι ≠ άδικοι
όσα προξενούν φόβο	ανδρείοι ≠ δειλοί
επιθυμίες	σώφρονες ≠ ακόλαστοι
όσα προξενούν οργή	πραοί ≠ οργίλοι

Καλό είναι να επισημανθεί ότι ο Αριστοτέλης με το «ἐν αὐτοῖς», το οποίο είναι ουδετέρου γένους, αναφέρεται στους τομείς συμπεριφοράς των ανθρώπων και όχι στους ίδιους τους ανθρώπους. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στο «ἐν τοῖς συναλλάγμασι», στο «ἐν τοῖς δεινοῖς», στο «περὶ τὰς ἐπιθυμίας» και στο «περὶ τὰς ὀργάς».

«σώφρονες - ακόλαστοι, πραοί - οργίλοι» (Διευκρίνιση των ὀρων)

«**Σώφρονες**»: είναι αυτοί που δείχνουν εγκράτεια και αντιστέκονται στις επιθυμίες τους, ενώ κρατιούνται συστηματικά μακριά από τις σωματικές ηδονές.

«**Ακόλαστοι**»: αυτοί αντίθετα, αφήνονται στις επιθυμίες και στις σωματικές ηδονές ξεπερνώντας τα όρια του μέτρου.

«**Πραοί**»: είναι οι άνθρωποι που αντιδρούν συγκρατημένα και με ηρεμία στα συναισθήματα οργής.

«**Οργίλοι**»: αυτοί αντίθετα, δεν μπορούν να χαλιναγωγήσουν την οργή τους, ξεσπούν και αντιδρούν με βίαιο πολλές φορές τρόπο.

«Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ... ἀκολουθοῦσιν αἱ ἔξεις.» ➤ ΟΙ ΕΞΕΙΣ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΘΙΣΜΟ

Η αποδεικτέα θέση: Από τα παραδείγματα που προηγήθηκαν γίνεται φανερό ότι γίνεται κανείς ανδρείος κάνοντας κατ' επανάληψη ανδρείες πράξεις και γενικότερα γίνεται κανείς φορέας μιας αρετής κάνοντας τις πράξεις που θα κάνει, όταν θα είναι πια φορέας αυτής της αρετής. Βέβαια, όπως ήδη έχει αναφέρει ο φιλόσοφος, προκειμένου να αποκτήσει κανείς μια αρετή, δεν είναι αρκετό να κάνει απλώς ξανά και ξανά τέτοιου είδους πράξεις, πράξεις δηλαδή που προσιδιάζουν στη συγκεκριμένη αρετή (δεν θα γίνει π.χ. κανείς ανδρείος συμμετέχοντας απλώς σε κάθε επικίνδυνη κατάσταση, ούτε δίκαιος πράττοντας απλώς πλήθος δικαιопραξιῶν). Οφείλει επιπλέον να φροντίζει να δίνει και κάποια ποιότητα στις ενέργειές του αυτές: οι πράξεις, οι ενέργειες που θα γεννήσουν την αρετή πρέπει να είναι ίδιες με τις ενέργειες που το άτομο θα κάνει, όταν θα είναι πια κάτοχος της αρετής· απλώς τότε οι ενέργειές του, οι πράξεις του αυτές θα είναι πολύ πιο εύκολες και ποιοτικά πολύ ανώτερες.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Εύλογα λοιπόν καταλήγει ο Αριστοτέλης στην αποδεικτέα θέση ότι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, είτε αυτά είναι καλά είτε κακά, διαμορφώνονται μέσα από τη συστηματική επανάληψη ομοίων ενεργειών. Γι' αυτό και πρέπει οι ενέργειές μας να έχουν συγκεκριμένη ποιότητα.

Ο όρος «ἔξις»

Στην ενότητα αυτή εμφανίζεται μια νέα έννοια, η «ἔξις». Η λέξη αυτή ετυμολογικά παράγεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος «ἔχω» και συγκεκριμένα από το σεχ- < ἤεχ- < ἔχ + την παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια.

Αρχική σημασία της λέξης είναι το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει.

Για τον Αριστοτέλη η λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο: είναι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση και την επανάληψη συγκεκριμένων ενεργειών. Οι «ἔξεις» είναι ένα από τα «γινόμενα ἐν τῇ ψυχῇ». Τα άλλα δύο είναι τα πάθη και οι δυνάμεις. Πάθη (π.χ. επιθυμία, οργή, φόβος, χαρά, φιλία, μίσος) είναι όσα έχουν ως αποτέλεσμα την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια. Οι δυνάμεις είναι οι δυνατότητες συμμετοχής στα πάθη, οι οποίες δεν αρκούν από μόνες τους για να χαρακτηριστεί κανείς καλός ή κακός, αλλά πρέπει να γίνουν μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του. Τα μόνιμα αυτά στοιχεία αποκτιούνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την «ἔξιν». Ακριβώς ότι η «ἔξις» απορρέει από εθισμό και δεν είναι κάτι έμφυτο φαίνεται και από τη χρήση του ρήματος «γίνονται», το οποίο δείχνει ότι η «ἔξις» προκύπτει μέσα από μία διαδικασία, από ένα βαθμιαίο τρόπο διαμόρφωσής της και κατάκτησής της από τον άνθρωπο.

Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.

«Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἔξεις» ➤ Και σ' αυτό το σημείο καθοριστικός είναι ο ρόλος της επανάληψης, που πρέπει να γίνεται με ποιότητα, ώστε να προσδίδει την ανάλογη ποιότητα και στα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Επειδή η ἔξις είναι ουδέτερη έννοια, μπορεί να είναι καλή, αλλά και κακή, η ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί είναι καθοριστική για τη δική της ποιότητα. Γι' αυτό θεωρεί αναγκαίο (δεῖ) ο Αριστοτέλης να φροντίζουμε για την ποιότητα των ενεργειών που οδηγούν στην ἔξιν. Ο φιλόσοφος επανέρχεται στην άποψή του ότι **ενάρετες πράξεις λέγονται όχι μόνον αυτές που μοιάζουν με τις πράξεις των ενάρετων ανθρώπων, αλλά αυτές που γίνονται και με τον τρόπο που τις κάνουν οι ενάρετοι άνθρωποι.** (Για τους αναγκαίους όρους ώστε να χαρακτηριστεί μία πράξη ενάρετη βλέπε Ενότητα 2^η, Ενότητα 6^η και Ενότητα 10^η των *Ηθικῶν Νικομαχείων*).

«Οὐ μικρὸν οὖν... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.» ➤ Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΕΘΙΣΜΟΥ

Όπως και ο δάσκαλός του ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης τόνισε και ξανατόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει η παιδεία και η αγωγή για την ιδιωτική (=προσωπική) και για τη δημόσια (=κοινωνική) ζωή του ατόμου. Και όλα αυτά βέβαια, γιατί πίστευε πως με την παιδεία και την αγωγή, η οποία εθίζει το άτομο σε συγκεκριμένους τρόπους

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

συμπεριφοράς, το άτομο βοηθιέται στην απόκτηση της αρετής που είναι προϋπόθεση για την ευδαιμονία τη δική του και της πόλεως. Δύο πράγματα αισθάνθηκε πως έπρεπε να τονίσει με ιδιαίτερη έμφαση: α) την πρωτεύουσα σημασία της παιδείας και της αγωγής, και β) ότι όσο πιο νωρίς αρχίσει η παιδεία και η αγωγή, τόσο πιο πολλές θα είναι οι ελπίδες να αποδειχτούν αυτές αποτελεσματικές και γόνιμες.

Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο εθισμός και η απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία. Για αυτό και εισάγει στην ενότητα αυτή το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί λοιπόν, ότι ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίζει από μικρός σε ηθικές ενέργειες, για να φτάσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών. Μάλιστα, αυτή η διεργασία πρέπει να ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία, γιατί τότε συντελείται η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξή του. Επιπλέον, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο νωρίς. Οι παιδαγωγικές αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες και φαίνεται ότι έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης για την αγωγή.

Παρόλο που ο λόγος του Αριστοτέλη είναι γενικά λιτός, στην τελευταία περίοδο του κειμένου («οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν») επιλέγει να συσσωρεύσει μια σειρά εκφραστικών μέσων, προκειμένου να καταδείξει την εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών:

σχήμα επιδιόρθωσης: «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»

σχήμα λιτότητας: «οὐ μικρὸν»

σχήμα ἄρσης – θέσης: «οὐ μικρὸν ... ἀλλὰ πάμπλου»

υπερβολή: «τὸ πᾶν»

ανιούσα κλιμάκωση: «οὐ μικρὸν -> πάμπλου -> τὸ πᾶν»

Τα αντιθετικά ζεύγη που σχηματίζουν οι αρετές με τις αντώνυμους τους έννοιες (κακίες)

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να κάνει πιο σαφές το παράδειγμά του και πιο αισθητή τη διαπίστωσή του για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην ποιότητα των ενεργειών του ανθρώπου και τις καλές ή κακές συνθήκες, που με την σειρά τους οδηγούν ή όχι στις ηθικές αρετές, χρησιμοποιεί παραδείγματα από την καθημερινή ζωή και απαριθμεί αντιθετικά τόσο ηθικές ιδιότητες όσο και καταστάσεις του θυμικού, συναισθηματικές εκδηλώσεις.

Τα αντιθετικά ζεύγη των αρετών και των «κακιών» είναι:

δίκαιοι – άδικοι

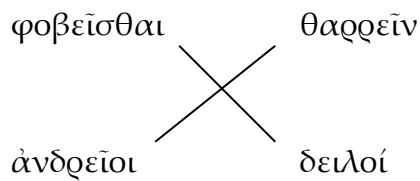
σώφρονες – ακόλαστοι

ανδρείοι – δειλοί

πράοι – οργίλοι

Ιδιαίτερη έμφαση στα αντιθετικά ζεύγη προσδίδει και το χιαστό σχήμα, όπου αντιστοιχίζονται τα δύο απαρέμφατα («φοβεῖσθαι», «θαρρεῖν») με τα επίθετα («ἄνδρεῖοι», «δειλοί», αντί: δειλοί – ἄνδρεῖοι):

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΑΝΑΛΟΓΑ:

Να αναλύσετε συνοπτικά τα χωρία της ενότητας στα οποία φαίνεται ότι η ηθική αρετή είναι κοινωνική.

Η αρετή για τον Αριστοτέλη έχει κοινωνικό χαρακτήρα. Αυτό το συμπεραίνουμε παρατηρώντας την επιχειρηματολογία του και σε αυτό το απόσπασμα. Ειδικότερα, αναφέρεται σε παραδείγματα της καθημερινής κοινωνικής ζωής, με πρώτη αναφορά στις καθημερινές συναλλαγές. Οι δίκαιες συναλλαγές διαμορφώνουν δίκαιους ανθρώπους, ενώ σε αντίθετη περίπτωση άδικους. Επιπρόσθετα, ο εθισμός στο θάρρος ή στο φόβο καθιστά τους ανθρώπους ανδρείους ή δειλούς. Ακόμη, από τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συμπεριφέρονται προς τους άλλους μορφώνονται τα μόνιμα πλέον γνωρίσματα του χαρακτήρα τους.

«ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἔξεις γίνονται» ➤ Με τη φράση αυτή ο Αριστοτέλης συνοψίζει όσα ανέφερε λίγο πρωύτερα με την χρήση των αντιθετικών ζευγών των «αρετῶν» και των «κακιῶν».. Πιο συγκεκριμένα η καθημερινή, συνεχής και αδιάλειπτη συναλλαγή μας με τους ανθρώπους είναι που μας κάνει δίκαιους, όπως η αδιάλειπτη άσκησή μας να μένουμε θαρραλέοι μπροστά στους κινδύνους μας κάνει ανδρείους. Φυσικά, με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε και άδικοι ή δειλοί.

Το συμπέρασμα από αυτά τα παραδείγματα είναι ότι οι ιδιότητες που αποκτούμε (οι ἔξεις), και οι καλές και οι κακές, είναι αποτέλεσμα της επανάληψης ὁμοίων ενεργειῶν, είναι απότοκες του ότι πολλές φορές ενεργούμε «οὕτως ἢ οὕτως». Σύμφωνα, εξάλλου, και με το σύγχρονο ορισμό «ἔξη» είναι η ιδιότητα (ικανότητα, συνήθεια, διάθεση, εξοικείωση) που αποκτήθηκε με την επανάληψη μιας πράξης ή με τη συνεχή επίδραση του ίδιου παράγοντα. Εκείνο λοιπόν που καθορίζει τις «ἔξεις» που αποκτούμε είναι ο τρόπος με τον οποίο επαναλαμβάνουμε «ὅμοιες ἐνέργειες». Με τις επανειλημμένες πράξεις σωφροσύνης και με τη συστηματική μας αποχή από τις ηδονές γινόμαστε σώφρονες και αποκτώντας σιγά σιγά τη συνήθεια να περιφρονούμε τα πράγματα που προκαλούν φόβο και να τα αντιμετωπίζουμε, γινόμαστε ανδρείοι.

Βασική προϋπόθεση είναι αυτός που επιτελεί τις πράξεις να έχει συνείδηση του τι πράττει, να έχει επιλέξει ενσυνείδητα τις πράξεις του και να τις κάνει μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς (δες 2^η ενότητα).

Εκείνα που αξίζει να επισημανθούν σχετικά με τη δημιουργία των ἔξεων είναι:

α) Οι ἔξεις «γίνονται», δηλαδή βρίσκονται σε διαρκή επανάληψη και εξέλιξη (άρα δεν είναι εκ φύσεως).

β) Δεν αρκεί να κάνει κάποιος πολλές φορές μια πράξη, για να αποκτήσει μια αρετή· πρέπει επιπλέον να φροντίζει ώστε να δίνει και κάποια ποιότητα στις ενέργειές του

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

αυτές: οι πράξεις και οι ενέργειες που θα μας οδηγήσουν στην αρετή πρέπει να είναι ίδιες μ' αυτές που θα κάνουμε, όταν θα γίνουμε ήδη κάτοχοι της αρετής.

γ) Μπορεί η επανάληψη των «όμοιων ενεργειών» να προκαλούν τις έξεις, στη συνέχεια όμως συμβαίνει και το αντίστροφο, δηλαδή οι έξεις να γίνονται πηγή των αντίστοιχων ενεργειών και έτσι να δημιουργείται ένας κύκλος: συνηθίζοντας π.χ. να περιφρονούμε τους κινδύνους καλύτερα ό, τι μας προκαλεί φόβο. Σ' αυτή την περίπτωση, βέβαια οι πράξεις του ανθρώπου είναι πολύ πιο εύκολες και ποιοτικά πολύ ανώτερες.

«γινόμεθα - γίνονται - πράττοντες - έθιζόμενοι» (Διευκρίνιση της χρήσης των τύπων)

Στο συγκεκριμένο κείμενο του Αριστοτέλη είναι αρκετά συχνή η χρήση των παραπάνω ρηματικών τύπων και μάλιστα στη συγκεκριμένη χρονική βαθμίδα (ενεστώτα), που δηλώνει επανάληψη. Η χρήση των ρημάτων αυτών σε χρόνο ενεστώτα στηρίζει τις φιλοσοφικές ιδέες του Αριστοτέλη, ο οποίος υποστηρίζει ότι η συχνή επανάληψη μιας πράξης (πράττοντες) οδηγεί στον εθισμό (έθιζοντες), που επιτρέπει στον άνθρωπο να αποκτήσει βαθμιαία τις ηθικές αρετές (γινόμενοι).

Ο χαρακτήρας της αρετής:

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο Αριστοτέλης δίνει κοινωνικό χαρακτήρα στην αρετή. Αυτό προκύπτει απ' το ότι τόσο η αρετή της δικαιοσύνης όσο και της σωφροσύνης και της πραότητας σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες του ανθρώπου, αντανακλούν στον κοινωνικό περίγυρο και ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές μας σχέσεις. Η κοινωνία είναι άλλωστε αυτή που θα κρίνει και θα αξιολογήσει ποια πράξη ή ποιος άνθρωπος είναι ηθικός.

«οὐ μικρόν οὖν διαφέρει...»: Γιατί ο Αριστοτέλης επιμένει στο «εὐθύς ἐκ νέων»;

Είναι φανερό πως ο Αριστοτέλης με τη φράση του αυτή θέλει να τονίσει τη μεγάλη σπουδαιότητα της αγωγής και της παιδείας στον εθισμό του ανθρώπου σε ορισμένους τρόπους συμπεριφοράς, που θα τον οδηγήσουν στην αρετή. Ο εθισμός όμως, για να είναι αποτελεσματικός, πρέπει να αρχίσει «εὐθύς ἐκ νέων». Για τον Αριστοτέλη η απόκτηση των συνηθειών πρέπει να αρχίσει από τη μικρή ηλικία, και αυτό δεν το θεωρεί απλώς σημαντικό, το θεωρεί το παν.

Φυσικά, δεν είναι δυνατό να αμφισβητηθεί ούτε και σήμερα η σημασία που έχει να αρχίζει η αγωγή από την πολύ μικρή ηλικία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί το παράδειγμα των νομοθετών; Τι επιδιώκει να αποδείξει;
2. Από ποια στοιχεία του κειμένου φαίνεται καθαρά η σχέση που υπάρχει μεταξύ ηθικής και πολιτικής στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη;
3. Ποια είναι, κατά τον Αριστοτέλη, η επιδίωξη κάθε νομοθέτη και πώς υλοποιείται αυτή;
4. Σε ποιο χωρίο του κειμένου παρουσιάζεται ένα θεμελιώδες – στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη – αντιθετικό ζεύγος φιλοσοφικών εννοιών;

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

5. Γιατί ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τα παραδείγματα του καλού και κακού οικοδόμου ή κιθαριστή; Πώς συνδέονται αυτά με το αντιθετικό ζεύγος «γένεσις – φθορά»;
6. «Η γένεση κάθε αρετής και η φθορά της έχουν την ίδια αρχή και γίνονται με τα ίδια μέσα»: Ποια σχέση έχουν τα αντιθετικά μέλη του ζεύγους με τον εθισμό και την ηθική πράξη;
7. Ποιος είναι ο ρόλος της παιδείας στην απόκτηση της ηθικής αρετής; Διαπιστώνεται κάποια διαφορά με όσα λέγονται στην πρώτη ενότητα («η διανοητική αρετή χρωστάει και τη γένεση και την αύξησή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία»);
8. Ποια μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα αναφέρει ως παράδειγμα ο Αριστοτέλης και σε ποιες περιπτώσεις ή κάτω από ποιες συνθήκες τα αποκτούμε; Ποια αντιθετικά ζεύγη σχηματίζουν μέσα στο κείμενο οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμες τους έννοιες;
9. Πώς γεννιούνται οι έξεις;
10. Ποιο χρέος απορρέει για το άτομο (αλλά και για την πολιτεία) από το γεγονός ότι οι έξεις γεννιούνται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών;
11. Από πού συμπεραίνουμε ότι, κατά τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή νοείται μόνο ως κοινωνική αρετή;
12. Ποιος είναι ο ρόλος της παιδείας για την ηθική καλλιέργεια του ατόμου;
13. Με ποιο συλλογισμό ο Αριστοτέλης προσπαθεί να αποδείξει ότι η διαδικασία για την απόκτηση των ηθικών αρετών είναι ανάλογη με εκείνη της εκμάθησης των τεχνών;
14. «κάνοντας αυτά που κάνουμε στην καθημερινή μας συνάφεια με τους άλλους ανθρώπους, άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι»: Πώς εξηγείτε το περιεχόμενο της πρότασης αυτής και πώς την συνδυάζετε με το συμπέρασμά του «και με δυο λόγια, οι έξεις γεννιούνται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών»;
15. «ου μικρόν διαφέρει...μαλλον δε το παν»: Ποια σημασία έχει για την αγωγή των νέων η άποψη αυτή του Αριστοτέλη;

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

μαρτυρῶ

Ομόρριζα: μαρτυρία, μάρτυρας, μαρτύριο, μαρτυρικός.

Συνώνυμα: βεβαιῶ, ὁμολογῶ, μηνύω, εἰσαγγέλλω.

ποιῶ

Ομόρριζα: ποίημα, ποίηση, (εκ-, προς-, μετα-, παρα-, αντι-, περι-, από-) ποίηση, προσποιητικός, χειροποίητος, ποιότητα, ποιοτικός.

Συνώνυμα: δρῶ, ἐργάζομαι, πράττω, τελῶ, κατασκευάζω.

Αντώνυμα: πάσχω, ὑπομένω, γίγνομαι.

ἐθίζω

Ομόρριζα: εθισμός, ἔθιμο, συνήθεια, ασυνήθιστος.

Συνώνυμα: ἀσκῶ, γυμνάζω, διδάσκω, παιδεύω.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ἀμαρτάνω

Ομόρριζα: αμαρτία, αμάρτημα, αναμάρτητος, αμαρτωλός.

Συνώνυμα: ἀστοχῶ, ἀποτυγχάνω, σφάλλομαι.

Αντώνυμα: τυγχάνω, ἐπιτυγχάνω, εὐστοχῶ.

φθείρω

Ομόρριζα: φθορά, φθαρτός, ἀφθαρτος, αδιάφθορος, ψυχο-φθόρος.

Συνώνυμα: ἀπόλλυμαι, ἀφανίζομαι, λυμαίνομαι, λωβῶμαι.

Αντώνυμα: σῶζω, λύω.

οἰκοδομῶ

Ομόρριζα: οικοδόμος, οικοδομή, οικοδομήσιμος, οικοδομικός, αν-οικοδόμηση.

διδάσκω

Ομόρριζα: δι-δάσκαλος, διδασκαλία, διδακτήριο, διδακτικός, διδακτός, αδίδακτος, δίδαγμα, διδασκαλίστικος, δασκαλοκεντρικός.

Συνώνυμα: δείκνυμι, νουθετῶ, παραινῶ, συμβουλεύω.

Αντώνυμα: μανθάνω, πυνθάνομαι.

μαρτυρέω – ῶ	<	μάρτυς	
νομοθέτης	<	νόμος+τίθημι	
αμαρτάνω	<	στερ. ἀ-+ρίζα σμαρτ	
πολιτεία	<	πολιτεύω	< πολίτης < πόλις

μαρτυρεῖ

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος μαρτυρέω – ῶ

Ομόρριζα: μάρτυς, μαρτυρία, μαρτύριον, μαρτύρημα, διαμαρτύρησις, ἀμάρτυτος

Συνώνυμα: βεβαιῶ, ὁμολογῶ, μαρτυρίαν, παρέχομαι, μαρτυρίω, χρῶμαι

γινόμενον

ονομαστική ενικού ουδέτερου γένους της μτχ ενεστώτα του ρήματος γίνομαι ή γίγνομαι

Ομόρριζα: (α. ε) γένεσις, γενεά, γένος, εὐγενής, ἀγενής, γηγενής, γενέσιος, γενέθλιος, γνήσιος, γονεύς, γόνος, ἀγέννητος, ἔγγονος, ἐπίγονος, γενέτης ή γενετήρ > γενέτειρα, προγενέστερος, δευτερογενής, ἔνδογενής, γενεσιουργός, γενεαλογία (ν. ε) γενιά, γονιός, γονικός, προγόνι, προγονοπληξία κ.ά

πόλειςιν

δοτική πληθυντικού του φωνηεντόλικτου ουσιαστικού γ' κλίσης ή πόλις, -εως

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ομόρριζα: πολιτεά, πολίτης, πολιτικός, πολίτευμα, πολιτεύομαι, συμπολιτεία, συμπολίτευσις, πολιτευτής

νομοθέται

ονομαστική ενικού του ουσιαστικού α' κλίσης ὁ νομοθέτης, -ου (<νόμος + τίθημι)

Ομόρριζα: νομοθετῶ, νομοθέτημα, νομοθέτησις, νομοθεσία, ἀνομοθέτητος, νομοθετικός

βούλημα

ονομαστική ενικού του ουσιαστικού γ' κλίσης τό βούλημα, -ματος

Συνώνυμα: βούλησις, θέλησις, ἐπιδίωξις, ἐπιθυμία, θέλημα, παράκλησις, ἔφεσις

Αντώνυμα: ἄρνησις, ἀπόρριψις, ἀποδοκιμασία, ἀντίθεσις

ἁμαρτάνουσιν

γ' πληθυντικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος ἁμαρτάνω

Ομόρριζα: ἁμαρτία, ἁμάρτημα, ἀναμάρτητος, ἁμαρτωλός

Συνώνυμα: ἀποτυγχάνω, ἀστοχῶ, σφάλλομαι

διαφέρει

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος διαφέρω

Ομόρριζα: φόρος, (ἀνά, διά, ἐκ, μετά, εἰς, πρό, πρὸς, σύν, παρά, ὑπό, κατά)φορά, σύμφορος, διάφορος, ἀμφορεύς, φερέγγυος, διηνεκής, φῶρ, -ρός(=κλέπτῃς), φαρέτρα, δίφρος, φέρετρον, διένεξις, εὐφορος, πυρφόρος

φάυλης

γενική ενικού θηλυκού γένους του επιθέτου β' κλίσης φαῦλος, -η, -ον

Ομόρριζα: φαυλότητα, ἐκφauλίζω, ἐκφauλισμός, ἐκφauλιστής

Συνώνυμα: (α.ε) ἀνήθικος, κακοήθης, ἀχρεῖος, αἰσχρός, κακός, ἐλεεινός, ἄθλιος, ἀλιτήριος, ἐπιλήψιμος, ἀσυνείδητος, (ν.ε) μασκαράς, διεστραμένος

αντώνυμα: καλός, ἠθικός, τίμιος, ἔντιμος, ἐνάρετος, ἐξαίρετος, χρηστός, ἄμεμπτος, ἀνεπίληπτος, καθαρός, ἀκέραιος, εὐσυνείδητος

αὐτῶν

γενική πληθυντικού ουδετέρου γένους της επαναληπτικής αντωνυμίας αὐτός, -ή, -ό

πᾶσα

ονομαστική ενικού θηλυκού γένους του επιθέτου γ' κλίσης πᾶς, πᾶσα, πᾶν

φθείρεται

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα του ρήματος φθείρομαι

Ομόρριζα: φθορά, διαφθορά, φθορέας, ψυχοφθόρος, αδιάφθορος, φθαρτός

Συνώνυμα: ἀπόλλυμαι, ἀφανίζω, λυμαίνομαι, λωβῶμαι

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

κακοί

Ομόρριζα: κακία, κακότης, κακίζω

Συνώνυμα: δυσάρεστος, χαλεπός, πονηρός, ἄσχημος, ἐπιζήμιος, βλαβερός, ἀνήθικος

Αντώνυμα: καλός, εὐχάριστος, ὠφέλιμος, ἀγαθός, εὐνοϊκός

ἔδει

γ' ενικό πρόσωπο οριστικής παρατατικού του ρήματος δέω

Ομόρριζα: δέησις, ἐνδεής, ἔνδεια, δεοντολογία

Συνώνυμα: πρέπει, χρή, προσήκει, χρέων ἐστί, δέον ἐστί

διδάξοντος

γενική ενικού αρσενικού γένους της μτχ. μέλλοντα του ρήματος διδάσκω

Ομόρριζα: (α.ε) διδαχή, διδάσκαλος, διδασκαλία, διδασκαλεῖον, διδακτός, δίδαγμα, δίδακτρα, διδάκτωρ, ἀδίδακτος, (ν.ε) δάσκαλος, δασκάλεμα, διδακτορικός, δασκαλεύω

Συνώνυμα: δείκνυμι, νουθετῶ, συμβουλεύω, εἰσηγοῦμαι, διδαχήν, ποιοῦμαι, διδασκαλίαν, ποιοῦμαι ἢ παρέχω, μαθητεύω

ἀγαθοί

Ομόρριζα: (α.ε) ἀγαθόν, ἀγαθύνω, ἀγαθότης, ἀγαθοεργία, ἀγαθωσύνη, ἀγαθότροπος, ἀγαθοδαίμων, καλοκάγαθος,, (ν.ε) αγαθιάρης

Συνώνυμα: καλός, ἀνδρεῖος, γενναῖος, ἐσθλός, ἱκανός, ἔσοχος, χρηστός, ἄκακος, ἄξιος, ἥπιος, εὐγενής

Αντώνυμα: κακός, πονηρός, ἀχρεῖος, φαῦλος, κακοήθης

φοβοῦμαι

Ομόρριζα: φόβος, φόβητρο, φοβία, ἀφοβος, φοβίζω, φοβερός, επίφοβος, φοβερίζω, φοβέρα.

Συνώνυμα: δέδοικα, ὀκνῶ, πτήσσω, ὀρρωδῶ.

Αντώνυμα: θαρρῶ, τολμῶ, θαρρύνω.

θαρρέω - ὦ

Ομόρριζα: θάρρος, θράσος, θαρραλέος, θαρρετός, ευθαρσής, ευθαρσώς, ενθαρρύνω, αποθαρρύνω, εν-, αποθαρρυντικός.

Συνώνυμα: εὐθαρσῶ, τολμῶ, καρτερῶ, ἐπιρρύννυμαι.

Αντώνυμα: δέδοικα, φοβοῦμαι, ὀκνῶ.

στρέφω

Ομόρριζα: στροφή, στρέμμα, στρέψη, (ανα-)στρέψιμος, στρόφιγγα, στρόβιλος, στροβιλίζω, στροβιλισμός, (εξω-, εσω-)στρεφής, ανεπιτρεπτί (=ἐπίρρ.: χωρίς επιστροφή), στρεβλός, στραβός, στραβώνω, στραβίζω, στραβισμός.

Συνώνυμα: κλίνω, τρέπω.

Αντώνυμα: ἔω, εὐθύνω.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

δίδωμι

Ομόρριζα: δόση, (διά-, επί-, μετά-)δοση, δώρο, εκδοτήριο, επιδοτήριο, δότης, (προ-, εκ-)δότης, (παρα-)δοτός, παραδοτέος, έκδοτος, ανεπίδοτος, ανέκδοτος, δωσίλογος, δωσίδικος.

Συνώνυμα: δωροῦμαι, παρέχω, προσφέρω, ἐπιτρέπω, ἐφίημι.

Αντώνυμα: λαμβάνω, δέχομαι, ἀποσπῶ, ἀφαιρῶ.

συνάλλαγμα < σύν+ἀλλάσσω

ἄδικος < στερ. ἀ+δίκη

δεινός < δεεινός < δέος < δείδω (δέδοικα)

δειλός < δέος < δείδω (δέδοικα)

φοβέω < φόβος < φέβομαι
(ποιητ.=τρέπομαι σε φυγή)

θαρρέω – ῶ < θάρρος

ἐπιθυμία < ἐπί+θυμός < θύω

ὀργή < ὀρέγω (τείνω, επιθυμώ)

ἀκόλαστος < στερ. ἀ+κολάζω < (ποιητ.) κόλος
(βραχύς, κοντός)· αρχική σημασία: αυτός που δεν τιμωρήθηκε

ὀργίλος < ὀργή < ὀρέγω

διαφορά < διαφέρω < διά+φέρω

ἀκολουθέω – ῶ < ἀκόλουθος < αθροιστ. ἀ+ κέλευθος (δρόμος)

πάμπολυ < πᾶν (πᾶς)+πολύς

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Απαντήσεις στις ενδεικτικές δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Αποτελεί πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι ο νόμος δεν αποβλέπει απλώς στην αποτροπή και τιμωρία των παραβατικών συμπεριφορών, αλλά παιδαγωγεί δια βίου τους πολίτες και τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: ο νομοθέτης οὐκ ἔα τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει. Με αυτόν τον τρόπο ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.

Χρέος λοιπόν, των εκπροσώπων του νόμου, δηλαδή των νομοθετών είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους ανθρώπους με τον εθισμό. Ο Αριστοτέλης μεταφέρεται στο χώρο της πολιτικής φέροντας μια νέα μαρτυρία. Το άτομο αποτελεί μέλος ενός συνόλου, ως πολίτης, στο πλαίσιο λειτουργίας του κράτους, έχει ανάγκη τον νομοθέτη που με τους νόμους θα του εξασκήσει στην ηθική αρετή μέσω του εθισμού. Είναι προφανές πως με την ιδιαίτερη αναφορά στο ρόλο των νομοθετών ο Αριστοτέλης υπογραμμίζει εμφαντικά την παιδευτική λειτουργία των νόμων.

Αν και ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών, μπορεί να μην έχει πάντοτε επιτυχία στον στόχο του αυτό. Κατά συνέπεια η διάκριση των πολιτευμάτων σε ανώτερα (ἀγαθὰ) και σε κατώτερα (φαῦλα) γίνεται με κριτήριο την μεγαλύτερη ή μικρότερη βοήθεια που προσφέρουν στον πολίτη οι νομοθέτες. Τέλος η διαφορά πολιτεύματος από πολίτευμα ἐγκείται στο βαθμό τελειότητας: και με το λιγότερο τέλειο πολίτευμα δεν περνούμε στην περιοχή του κακού. Το ένα πολίτευμα βοηθά περισσότερο τους πολίτες να ασκηθούν με τον σωστότερο τρόπο στα έργα της αρετής, ώστε να γίνουν τελικά κάτοχοί της, το άλλο επιτελεί το ίδιο αυτό έργο όμως με λιγότερη επιτυχία. Άρα αυτός ο βαθμός επιτυχίας είναι το κριτήριο διάκρισης της πολιτείας σε ἀγαθήν και φαύλην.

2. Θέλοντας ο Αριστοτέλης να δείξει ότι με την καλή εξάσκηση πετυχαίνει κανείς το στόχο του, ενώ με την κακή αποτυγχάνει, άρα η καλή ή η κακή εξάσκηση είναι το κριτήριο για την κατάκτηση ή όχι του στόχου αναφέρεται σε παραδείγματα από τις τεχνικές του κιθαριστή και του οικοδόμου. Θα γίνει κανείς καλός κιθαριστής, αν εξασκηθεί στο καλό παίξιμο της κιθάρας, διαφορετικά θα γίνει κακός, το ίδιο και ο οικοδόμος, αν εξασκηθεί στο καλό χτίσιμο των σπιτιών. Έτσι λοιπόν, ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί την αναφορά στις τέχνες με την έννοια του συνόλου των γνώσεων και δεξιοτήτων που επιτρέπουν στον κάτοχό τους να παράγει μορφές, τεχνικά δημιουργήματα. Άρα για τον Αριστοτέλη η τέχνη μιμείται τη φύση και κοινός παράγοντας που τις συνδέει είναι η ύπαρξη κάποιας δημιουργικής λογικής. Τεχνίτης δεν είναι λοιπόν, μόνο ο καλλιτέχνης, αλλά ο δημιουργός, και προϊόντα της τέχνης δεν είναι μόνο τα καλλιτεχνικά έργα αλλά όλα τα δημιουργήματα του τεχνίτη.

Αναλογικά λοιπόν μέσα από τα παραδείγματα του κιθαριστή και του οικοδόμου και την καλή ή κακή εξάσκηση θα κατακτηθούν οι ηθικές αρετές. Αποκτά κανείς ηθική αρετή, αν πρώτα εθιστεί καλά με ηθικές πράξεις και συνηθίσει σε αυτήν. Αν όμως, δεν εξασκηθεί καλά, δεν κατακτά την ηθική αρετή. Κατά συνέπεια φαίνεται πως η ποιότητα της εξασκήσεως που προηγείται, καθορίζει και την ποιότητα της αποκτημένη δεξιότητας.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Ο Αριστοτέλης αναφέρει το παράδειγμα των νομοθετών ως πρώτο επιχείρημα από τον χώρο της πολιτικής και ως ένα επιπλέον αποδεικτικό στοιχείο υποστηρίζοντας πως οι νομοθέτες, άνθρωποι σοφοί, προσπαθούν να κάνουν τους πολίτες ενάρετους ανθρώπους με τον εθισμό. Για να πετύχουν τον στόχο τους οι νομοθέτες χρησιμοποιούν ως μέσο τους νόμους, θεσπίζοντας ποινές σε όσους πολίτες τους παραβαίνουν. Έτσι ο νόμος που σύμφωνα με πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων δεν αποβλέπει μόνο στην αποτροπή των παραβατικών συμπεριφορών αλλά και παιδαγωγεί δια βίου τους πολίτες τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Έτσι ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.

Αν αυτοί ήταν καλοί ή κακοί εκ φύσεως, τότε το έργο των νομοθετών θα ήταν παράλογο. Για να υπάρξει όμως η ηθική αρετή προηγείται η εθισμός σ' αυτή, και αν αυτός δεν είναι καλός, η προσπάθεια αποβαίνει άκαρπη και η ηθική αρετή δεν πραγματώνεται. Αυτά αποδεικνύουν ότι η ηθική αρετή είναι απόρροια της πράξης και του εθισμού. Το ίδιο συμβαίνει και με τα πολιτεύματα: χαρακτηρίζουν οι άνθρωποι καλό το πολίτευμα που με τον εθισμό κάνει τους πολίτες ενάρετους, ενώ κακό αυτό που αποτυγχάνει σε αυτό τον τομέα.

Προς επίρρωση του ίδιου συλλογισμού αναφέρεται αναλογικά ο Αριστοτέλης στην περίπτωση των τεχνών και ειδικότερα εμπειρικά στα παραδείγματα με τους κιθαριστές και τους οικοδόμους, για να δείξει ότι κανείς με την καλή εξάσκηση πετυχαίνουν τον στόχο του, ενώ με την κακή αποτυγχάνει. Αν όμως δεν ήταν έτσι τα πράγματα και η ηθική αρετή υπήρχε εκ φύσεως στους ανθρώπους, θα ήταν καθορισμένο από τη φύση αν αυτοί θα ήταν καλοί ή κακοί και δεν θα χρειαζόταν να τους διδάξει κανείς τίποτα σχετικό. Εφόσον όμως τους διδάσκουν και στις τέχνες και στις αρετές, σημαίνει ότι είναι επίκτητες. Άρα για να υπάρχουν δάσκαλοι γι' αυτές δεν είναι έμφυτες, αλλά επίκτητες.

Με την αναφορά μάλιστα στο ρόλο του νομοθέτη και στη συνέχεια στο ρόλο του δασκάλου επισημαίνεται η συμβολή της καθοδήγησης και της διδασκαλίας για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής. Συμπερασματικά η ποιότητα της άσκησης σε μια τέχνη καθορίζει και την ποιότητα της δεξιότητας που κατακτάται. Έτσι, για την απόκτηση των ηθικών αρετών δεν αρκεί μόνο η επανάληψη κάποιων ενεργειών, αλλά η επανάληψη των σωστών ενεργειών.

2. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε διάφορους τομείς της συμπεριφοράς του ανθρώπου για να αποδείξει ότι όσα συμβαίνουν στην εκμάθηση των τεχνών τα ίδια συμβαίνουν και στην κατάκτηση των αρετών. Έτσι: 1) Αναφέρεται ότι στον τομέα των διαπροσωπικών σχέσεων άλλοι γίνονται δίκαιοι και άλλοι άδικοι ανάλογα με τον τρόπο που συμπεριφέρονται στους άλλους. Μιλώντας για συναλλάγματα αναφέρεται σε όλων των μορφών τις συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες πρωτίστως οικονομικές. Αυτού του είδους οι σχέσεις δεν είναι επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζητήματα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Αυτές οι σχέσεις είναι ιδρυτικές και συστατικές για την κοινωνία και επιτυγχάνονται με τον εξισωτικό και ιδρυτικό ρόλο του νομίσματος. Αυτή η ανταλλαγή προϋποθέτει τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων να διέπονται από ισότητα και κοινό

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

μέτρο. Άρα τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων. 2) Στις περιστάσεις που προκαλούν φόβο άλλοι πράγματι συνηθίζουν να φοβούνται και έτσι γίνονται δειλοί, άλλοι συνηθίζουν να δείχνουν θάρρος και έτσι γίνονται γενναίοι. Ο Αριστοτέλης επισημαίνει πως ως προς το πάθος του φόβου συναντώνται οι ηθικές στάσεις (έξεις) της ανδρείας, της δειλίας και του θράσους (και αναλογικά προκύπτουν οι αντίστοιχοι ανθρώπινοι τύποι). Έτσι εμφανίζονται οι άνθρωποι που συστηματικά τρέπονται σε φυγή μπροστά στο καθετί και γίνονται δειλοί και αυτοί που δεν φοβούνται τίποτε από την άλλη και βγαίνουν και αντιμετώπιζουν το καθετί και γίνονται απόκοτοι.

Αντίθετα, αποκτώντας σταδιακά ο άνθρωπος τη συνήθεια να περιφρονεί όσα προκαλούν το φόβο και να τα αντιμετώπιζει γίνεται ανδρείος, και όταν γίνει, αποκτά σε μεγάλο βαθμό τη δύναμη να τα αντιμετώπιζει. 3) Ως προς τις συναισθηματικές εκδηλώσεις της επιθυμίας, άλλοι συνηθίζουν να τις αντιμετώπιζουν συγκρατημένοι και έτσι γίνονται εγκρατείς, ενώ άλλοι συνηθίζουν να υποκύπτουν σ' αυτές και γίνονται ακόλαστοι. Μιλώντας για επιθυμίες ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε βασικές βιολογικές και ψυχολογικές λειτουργίες του ανθρώπου όπως η επιθυμία για τροφές και οι σεξουαλικές επιθυμίες. Με αυτή τη λογική η επιθυμία είναι από ηθική άποψη ουδέτερη. Η διαχείρισή της όμως έχει μεγάλη σημασία. Άνθρωποι που δεν μπορούν να ελέγξουν καθόλου τις επιθυμίες τους χαρακτηρίζονται ακόλαστοι, ενώ στο άλλο άκρο της παντελούς αδιαφορίας, βρίσκονται οι αναισθητοί. Στη μέση βρίσκονται οί σώφρονες, όσοι δηλαδή διατηρούν σώας τα φρένας και ελέγχουν λογικά τις επιθυμίες τους. 4) Τέλος ως προς τις ενέργειες ή τα γεγονότα που προξενούν οργή, άλλοι συνηθίζουν να τα αντιμετώπιζουν με βίαια ξεσπάσματα και γίνονται οργίλοι. Η οργή είναι η δυνατή επιθυμία να πάρουμε εκδίκηση για μια συμπεριφορά που εκτιμούμε ότι απαξίωσε εμάς προσωπικά ή τους οικείους μας. Η απαξίωση αυτή μας προκαλεί βέβαια στεναχώρια, πόσο μάλλον όταν είναι (ή θεωρούμε πως είναι) τελείως ανάρμοστη και αδικαιολόγητη. Η οργή αυτή στρέφεται ενάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Στο πάθος της οργής αντιστοιχούν οι εξής ηθικές στάσεις: οργιλότης – αναισθησία – πραότης (και οι αντίστοιχοι ανθρώπινοι τύποι: οργίλοι – αναισθητοί – πρᾶοι).

Άρα συμπεραίνουμε ότι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας τα διαμορφώνει η επανάληψη ενεργειών που είναι ίδιες κάθε φορά. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο πρέπει να προσδιορίσουμε μια καλή ποιότητα στις ενέργειές μας, αφού την ποιοτική διαφορά των ενεργειών την ακολουθεί η ποιοτική διαφορά των στοιχείων του χαρακτήρα μας.

3. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι, αφού η διαμόρφωση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας προκύπτει από την ποιότητα των ενεργειών μας, έχει πολύ μεγάλη σημασία για την αγωγή των παιδιών να εθίζουμε από την πολύ μικρή ηλικία στον άλφα ή βήτα τρόπο συμπεριφοράς. Θα λέγαμε ότι αυτός ο εθισμός από την πολύ μικρή ηλικία είναι το παν για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα.

Ο Αριστοτέλης περιλαμβάνει εδώ το παιδαγωγικό σχόλιό του, κρίνοντας πως ο εθισμός και η απόκτηση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας, έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία. Το πώς δηλαδή θα συνηθίζουν τα παιδιά να ενεργούν σωστά ή όχι

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

από ηθική άποψη θα επηρεάσει τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους. Επιπλέον όμως, ο εθισμός από την μικρή ηλικία (εὐθύς ἐκ νέων) θα συντελέσει στην καλύτερη εγγραφή στην ψυχή του ανθρώπου των στοιχείων του χαρακτήρα του, ώστε να αρχίσει η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης, πριν ακόμα υπεισέλθουν και επιδράσουν άλλα στοιχεία. Άλλωστε στην παιδική ηλικία η ψυχή του ανθρώπου είναι εύπλαστη και ευεπηρεάστη, οπότε ο εθισμός είναι ευχερέστερος. Ας μην ξεχνάμε μάλιστα πως ο εθισμός και γενικά η παιδευτική διαδικασία απαιτούν μακρό χρόνο και γι' αυτό πρέπει να ξεκινήσουν το ταχύτερο δυνατό.

Όσο πιο φτάνει ο Αριστοτέλης στο σημείο να θεωρήσει ότι ο εθισμός είναι το πᾶν για την ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων παραμερίζοντας την αξία άλλων παραγόντων όπως είναι το παράδειγμα, το περιβάλλον κ.ά. Για να ενισχύσει τη θέση του αυτή χρησιμοποιεί συσσωρευτικά τα ακόλουθα εκφραστικά μέσα: σχήμα ἄρσης και θέσης: οὐ μικρόν, ἀλλὰ πάμπλου, σχήμα υπερβολής: τὸ πᾶν, κλιμάκωση με προϊούσα σημασιολογική ένταση του επιρρηματικού προσδιορισμού: οὐ μικρόν→πάμπλου→τὸ πᾶν και σχήμα διόρθωσης ή επιδιόρθωσης: μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. α) Χρησιμοποιώντας έναν υποθετικό συλλογισμό εκ του αντιστρόφου υποστηρίζει ότι: αν δεν ήταν έτσι, δεν θα υπήρχε η ανάγκη δασκάλου, και όλοι θα ήταν καλοί ή κακοί εκ γενετής. Υπόθεση: εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν (εἰ + οριστική ιστορικού χρόνου) Απόδοση: οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξαντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ (δυνητική οριστική. Το ἄλλα συνδέει με αντιθετική παρατακτική σύνδεση στις δύο κύριες προτάσεις της διπλής απόδοσης). Πρόκειται για ένα σύνθετο υποθετικό λόγο που δηλώνει το αντίθετο του πραγματικού, καθώς χρησιμοποιεί έναν υποθετικό συλλογισμό εκ του αντιστρόφου, για να τονίσει την αναγκαιότητα της άσκησης – εθισμού από τους νομοθέτες ή τους δασκάλους – τεχνίτες για την απόκτηση των αρετών ή των τεχνών. Καθώς στην επιχειρηματολογία χρησιμοποιεί την εις άτοπον απαγωγήν η επιλογή αυτού του υποθετικού λόγου υπηρετεί την αναγκαιότητά του να δείξει ότι είναι αδύνατο να είναι όλοι από τη γέννησή τους καλοί ή κακοί οπότε και να κρίνεται περιττή η παρουσία του δασκάλου για θέματα ηθικής.

β) Με την προσθήκη του υποθετικού χαρακτήρα στην αναφορική πρόταση που λειτουργεί ως υποκείμενο στο ρήμα της κύριας ἁμαρτάνουσι και δηλώνει το πραγματικό ο Αριστοτέλης αναφέρεται στο ενδεχόμενο οι νομοθέτες να θεσπίζουν τέτοιους νόμους, οι οποίοι δεν κάνουν σωστά τον εθισμό, με αποτέλεσμα να πέφτουν έξω, να αποτυχαίνουν και να μην ασκούν τους πολίτες έτσι ώστε να αποκτήσουν την ηθική αρετή. Άλλωστε με αυτή την πιθανότητα αποτυχίας των νομοθετών δικαιολογείται η διαφοροποίηση των πολιτευμάτων σε καλά και λιγότερο καλά. Η διαφορά έγκειται στην επιτυχία ή αποτυχία του ἐθίζειν τους πολίτες.

2. Στην πρώτη παράγραφο ο σύνδεσμος γὰρ στην πρόταση: οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσι ἀγαθοὺς όπως και στην πρόταση ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ... κακοὶ λειτουργοὶ επεξηγηματικά καθώς είναι διασαφητικός, καθώς διευκρινίζει το α'

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

και το β' αποδεικτικό επιχείρημα με το οποίο θα υποστηρίξει τη θέση του για τη σημασία του εθισμού στην απόκτηση της αρετής. Στις προτάσεις: ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν ... κιθαρισταί και εἰ γὰρ μὴ οὗτος εἶχεν ... ἢ κακοί, ο σύνδεσμος είναι αιτιολογικός και συνδέει παρατακτικά, καθώς αιτιολογεί αυτό που συμβαίνει στις τέχνες όπως και με έναν υποθετικό συλλογισμό εισάγει την αναγκαιότητα της ύπαρξης του δασκάλου.

Στη δεύτερη παράγραφο ο σύνδεσμος γὰρ αιτιολογεί: «πράττοντες γὰρ ... οἱ δὲ ἄδικοι» ότι το ίδιο που συμβαίνει στις τέχνες συμβαίνει και στις αρετές. Στην πρόταση «ὁ μὲν γὰρ σώφρονες ... οὕτως» ο σύνδεσμος επεξηγεί ὅσα συμβαίνουν με τις επιθυμίες και την οργή. Ενώ στο «κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις» ο σύνδεσμος αιτιολογεί την αναγκαιότητα να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας. Συμπερασματικοί σύνδεσμοι εντοπίζονται στην αρχή της δεύτερης παραγράφου: «οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει» όπου ο συγγραφέας ανακεφαλαιώνει ὅσα διατύπωσε στην προηγούμενη παράγραφο, ενώ στο τέλος της ίδιας παραγράφου αναφέρει: «οὐ μικρόν οὖν διαφέρει ... τὸ πᾶν». Το οὖν συνδέει την πρόταση με την προηγούμενη περίοδο με παρατακτική συμπερασματική σύνδεση καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως εφόσον οι ἕξεις αποκτώνται με τον εθισμό σε ὅμοιες ενέργειες, ενισχύεται η μεγάλη παιδαγωγική σημασία του εθισμού από την παιδική ηλικία.

Παράλληλα κείμενα

Ιωάννης Δαμασκηνός, Βαβυλάμ και Ἰωάσαφ, 290-292

Ο Ιωάννης Δαμασκηνός προτρέπει κάθε άνθρωπο να εθίζεται στην άσκηση των αρετών μένοντας μακριά από κακές σκέψεις και πράξεις, καθώς αν καταφέρνει αυτές να γίνουν ἕξεις του, εύκολα θα προκόψει. Βέβαια σύμφωνα με τον εκκλησιαστικό πατέρα οι αρετές είναι ἔμφυτες στον άνθρωπο από τον δημιουργό, ενώ τα πάθη της κακίας δεν είναι κάτι ἔμφυτο και πρόκειται για απουσία και στέρηση του αγαθού. Ιδιότητες όπως η ανδρεία, η φρόνηση, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη αποτελούν στοιχεία της ψυχής που δύσκολα θα απομακρυνθούν, αν έχουν εισδύσει στο βάθος της. Στην ίδια άποψη κινείται και ο Αριστοτέλης υποστηρίζοντας πως κάποιος αποκτά την ηθική αρετή, αν πρώτα εθιστεί καλά και συνηθίζει σ' αυτήν. Αν όμως δεν εξασκηθεί καλά, δεν κατακτά την ηθική αρετή. Οι αρετές της δικαιοσύνης, της ανδρείας, της σωφροσύνης και της πραότητας σχετίζονται με τον εθισμό. Άλλωστε σύμφωνα με τον φιλόσοφο καμία από της ηθικές αρετές δεν δημιουργήθηκε εκ φύσεως στον άνθρωπο και εφόσον τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα, οι ἕξεις αποκτώνται με τη διαδικασία του εθισμού σε ὅμοιες ενέργειες η ηθική αρετή δεν μπορεί να είναι ἔμφυτη, αλλά αποτέλεσμα εθισμού – συνήθειας.

Ευάγγελος Παπανούτσος, «εθισμός και επίγνωση»

1. Ο συγγραφέας περιγράφει τον μηχανιστικό εθισμό του ανθρώπου σε συγκεκριμένες συμπεριφορές. Πρόκειται για μια διαδικασία που στηρίζεται στην ἔμμονη και τυπική επανάληψη ορισμένης συμπεριφοράς η οποία σε ένα δεδομένο ερεθίσμα απαντά σταθερά με την ίδια ομοιόμορφη αντίδραση. Υπάρχει δηλαδή ένας αδιάσπαστος δεσμός μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης, ώστε οποιαδήποτε εικόνα του ερεθίσματος προκαλεί πάντα την ίδια αντίδραση χωρίς κριτική ικανότητα συναισθηματική ἔγκριση

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

και βούληση. Λειτουργεί σαν καλοδουλεμένη μηχανή που υπακούει αδιάλειπτα και αναγκαστικά.

2. Η περιγραφή του Παπανούτσου δεν έχει καμία σχέση με την Αριστοτελική ερμηνεία των έξεων και του εθισμού. Ο Αριστοτέλης δεν αναφέρεται σε μια μηχανιστική, αυτοματική άβουλη και άκριτη επανάληψη ενεργειών, αλλά αντίθετα επικεντρώνεται στην εξέλιξη της φρόνησης μέσα από την οικογενειακή αγωγή, την εν γένει παιδεία, την προσωπική άσκηση, ώστε να προετοιμαστεί το έδαφος για την άσκηση της αρετής. Η ευθύνη για το ρόλο της φρόνησης συναρτάται από την απόφαση του ανθρώπου. Κύριος του εαυτού του ο άνθρωπος αποδέχεται τις παιδαγωγικές επιταγές και αποφασίζει ο ίδιος να αποφεύγει τα κακά ήθη ή να επιλέγει τα είδη της αρετής. Πρόκειται για μια διαβίου άσκηση της αρετής. Αναφέρεται σε μια θεωρητική προετοιμασία για τον συνειδητό ηθικό βίο μέσα από την άσκηση και τον προσανατολισμό στην αρετή. Εξάλλου ο Αριστοτέλης εξετάζει τον εθισμό με φιλοσοφική προσέγγιση ενώ ο Παπανούτσος βάσει των πορισμάτων των ιατρικών και βιολογικών επιστημών. Πάντως και οι δύο συμφωνούν στην αξία του εθισμού και στην καθοριστική επίδρασή του στην απόκτηση συμπεριφορών.

3. Οι δύο έννοιες εθισμός και ελευθερία στο κείμενο του Παπανούτσου φαίνεται ότι έρχονται σε αντιδιαστολή και σύγκρουση καθώς ο εθισμός δρα περιοριστικά στην ιδέα της ελευθερίας. Ο εθισμός αναγκάζει τον άνθρωπο να επιλέγει μηχανιστικά, άβουλα, ασυνείδητα άκριτα με αποτέλεσμα οι επιλογές του να μην διέπονται από την ορθότητα του λόγου. Η έννοια του εθισμού στην σημερινή εποχή παραπέμπει σε ουσίες και καταχρήσεις που αλλοιώνουν την προσωπικότητα του ανθρώπου, τον περιορίζουν, τον χειραγωγούν, τον υποδουλώνουν. Αντίθετα η Αριστοτελική έννοια των έξεων έχει ηθικό περιεχόμενο, καθώς προκύπτουν μέσα από μια διαδικασία, μέσα από ένα βαθμιαίο τρόπο διαμόρφωσης και κατάκτησης ως αποτέλεσμα ενεργειών από τον άνθρωπο, καθώς απορρέουν από τη διαδικασία του εθισμού και δεν είναι κάτι έμφυτο. Άρα ο εθισμός δεν ακυρώνει την ανθρώπινη ελευθερία, καθώς οι έξεις διαμορφώνονται με ελεύθερη βούληση και συνειδητή δράση. Ο άνθρωπος γίνεται ενάρετος ασκούμενος σε πράξεις της αρετής σταθερά και συνειδητά κατόπιν προσωπικής ελεύθερης επιλογής. Καθώς ο ίδιος έχει ευθύνη για την διαμόρφωση των ηθικών του χαρακτηριστικών καταξιώνεται ως ελεύθερο και έλλογον.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ενότητα 14^η

Η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα.
Προσδιορισμός της έννοιας "μεσότητα"

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῷ ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς· λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν, πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταῦτόν πᾶσιν. οἷον εἰ τὰ δέκα πολλὰ τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἕξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα· ἴσῳ γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται·	Σε καθετί, λοιπόν, που παρουσιάζει συνοχή και μπορεί να διαιρεθεί είναι δυνατό να πάρουμε από τη μια ένα μεγαλύτερο κομμάτι, από την άλλη ένα μικρότερο κομμάτι ή ένα ίσο και μάλιστα είτε σε σχέση με το ίδιο το πράγμα είτε σε σχέση με εμάς. Λέω, όμως, μέσο του πράγματος αυτό που απέχει εξίσου από τα δύο άκρα, το οποίο είναι ένα και το ίδιο για όλους, ενώ σε σχέση με εμάς αυτό που ούτε είναι πάρα πολύ ούτε είναι πολύ λίγο· και αυτό δεν (είναι) ένα, ούτε (είναι) το ίδιο για όλους. Για παράδειγμα, εάν τα δέκα (είναι) πολλά, ενώ τα δύο (είναι) λίγα, τα έξι τα θεωρούν μέσο σε σχέση, με το πράγμα· διότι (αυτό) υπερέχει και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων·
---	--

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

τοῦτο δὲ μέσον ἐστὶ κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν.	και αυτό είναι το μέσο σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής.
τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω ληπτέον·	Το (μέσον), όμως, σε σχέση με εμάς δεν πρέπει να οριστεί με τον ίδιο τρόπο ·
οὐ γὰρ εἴ τῳ δέκα μναὶ φαγεῖν πολὺ δύο δὲ ὀλίγον, ὁ ἀλείπτης ἕξ μνᾶς προστάξει·	γιατί αν για κάποιον είναι πολύ να φάει (φαγητό) δέκα μνων, ενώ (είναι) λίγο (να φάει φαγητό) δύο μνων, ο προπονητής δε θα προστάξει (να φάνε φαγητό) ἕξι μνων ·
ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον·	διότι ίσως και αυτή (η ποσότητα) είναι πολλή ή λίγη γί' αυτόν που θα την πάρει ·
Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων πολὺ.	για τον Μίλωνα, δηλαδή, (ίσως είναι) λίγη, ενώ γί' αυτόν που αρχίζει τη γυμναστική (ίσως είναι) πολύ.
ὁμοίως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης. οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει,	Το ίδιο ισχύει για τους δρομείς και τους παλαιστές. Έτσι, λοιπόν, κάθε ειδικός αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη,
τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.	ενώ ψάχνει να βρει το μέσον και αυτό επιλέγει, όχι, δηλαδή, το από καθαρά ποσοτική άποψη μέσον, αλλά (το μέσον) σε σχέση με εμάς.

ΔΟΜΗ

1. Προσδιορισμός της έννοιας της μεσότητας (για να βρεθεί η φύση της αρετής)
2. Ο προσδιορισμός της έννοιας του μέσου με αντικειμενικά κριτήρια («κατ' αυτό τό πράγμα») και με υποκειμενικά κριτήρια («πρός ἡμᾶς»).
3. Δύο παραδείγματα για τον προσδιορισμό του αντικειμενικού μέσου (αριθμητική) και του υποκειμενικού μέσου (διατροφή αθλητή).

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

4. Συμπέρασμα: Η αποφυγή της υπερβολής ή της έλλειψης από τον ειδικό και η επιδίωξη του μέσου.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ:

ΓΕΝΙΚΑ: Μέχρι εδώ ο Αριστοτέλης προσπάθησε να εξετάσει το περιεχόμενο της αρετής. Η αρετή, κατ' αυτόν, είναι έξη. Απομένει τώρα να προσδιορίσει την ειδοποιό της διαφορά. Η αρετή, λοιπόν, δεν είναι μόνο έξη, αλλά είναι και μεσότης μεταξύ δύο κακών. Της υπερβολής και της έλλειψης. Βεβαίως, η έννοια της μεσότητας δεν παρουσιάζεται για πρώτη φορά στον Αριστοτέλη. Υπάρχει ήδη ριζωμένη στην ελληνική παράδοση και αναφέρεται και σε άλλα αντικείμενα. Η έννοια της μεσότητας είναι γνωστή στην ελληνική ποίηση και κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. κυριαρχεί στην ελληνική διάνοηση· τη χρησιμοποιούν οι Ίωνες φιλόσοφοι, ο Πρόδικος την εισάγει στην ρητορική, οι Πυθαγόρειοι την εφαρμόζουν στα μαθηματικά. Τη χρησιμοποιούν, επίσης, οι Έλληνες γιατροί, απ' όπου τη δανείζεται η Δημόκριτος και την καθιερώνει ως όρο στην ηθική φιλοσοφία.

«*Ὡς παντί...πρός ἡμᾶς*»» Ο Αριστοτέλης, για να κάνει κατανοητή την έννοια της μεσότητας στην αρετή, αναφέρεται σε υλικά πράγματα συνεχή και διαιρετά, που υπόκεινται σε αριθμητικές μετρήσεις. Καθετί, λοιπόν, που είναι συνεχές και διαιρετό είναι δυνατό να διαιρεθεί σε δύο ίσα τμήματα ή σε δύο άνισα, το ένα μεγαλύτερο και το άλλο μικρότερο («τό μὲν πλεῖον τό δ' ἔλαττον τό δ' ἴσον»). Τα κριτήρια αυτής της διαίρεσης μπορεί να είναι αντικείμενα και σταθερά («κατ' αὐτό τό πρᾶγμα») ή υποκειμενικά και μεταβλητά («πρός ἡμᾶς»).

«*κατ' αὐτό τό πρᾶγμα*»» αντικειμενική θεώρηση της μεσότητας, αυτή που έχει ως μέτρο τα πράγματα και απορρέει από αυτά, από μετρήσεις και παρατηρήσεις, και ανάγεται στη σφαίρα της επιστημονικής γνώσης.

«*πρός ἡμᾶς*»» υποκειμενική θεώρηση της μεσότητας, αυτή που έχει ως μέτρο τον εαυτό μας, τα υποκειμενικά κριτήρια: τις απόψεις μας, τις ανάγκες μας, την κατάστασή μας κτλ.

«*Λέγω δέ...ταυτόν παῖσιν*»» Αν, λοιπόν, υπάρχει μια συνεχής και διαιρετή ποσότητα, απ' όπου μπορεί κανείς να πάρει ένα πλεον, ένα ελαττον ή ένα ισον τμήμα, τότε με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια το μέσο βρίσκεται σε ίση απόσταση από τα δύο άκρα και είναι το ίδιο για όλους· είναι, δηλαδή, μέσο «κατ' αὐτό τό πρᾶγμα», μαθηματικό μέσο, ένας αμετάβλητος αριθμητικός υπολογισμός.

Με βάση, όμως, τα υποκειμενικά κριτήρια το μέσο δεν είναι ούτε πάρα πολύ («μήτε πλεονάζει») ούτε πολύ λίγο («μήτε ἐλλείπει») και ποικίλλει κατά περίπτωση. Κριτήριο και μέτρο στην προκειμένη περίπτωση είναι οι ίδιοι οι άνθρωποι και, αφού επιδέχονται πολλές διαφοροποιήσεις, το μέσο «πρός ἡμᾶς» δεν είναι ένα, ούτε το ίδιο για όλους τους ανθρώπους· είναι υποκειμενικό και μετεβλητό.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

«*μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει*» ➤ Τα ρήματα αυτά δεν έχουν συγκριτική αλλά απόλυτη σημασία και αντιστοιχούν στην υπερβολή και στην έλλειψη, που θα αναφερθούν στις επόμενες ενότητες.

Ο Αριστοτέλης προκειμένου να καταστήσει τη φιλοσοφία του πιο σαφή εκφράζεται παραστατικά:

«*Οἷον...ἀναλογίαν*» ➤ Το παράδειγμα που αναφέρεται στο αντικειμενικό μέσο είναι αριθμητικό. Αν πάρουμε μια σειρά αριθμών από το 2 έως το 10, το δύο είναι το λίγο, το 10 είναι το πολύ, ενώ μέσο είναι το 6, γιατί, σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής, απέχει ίση απόσταση, 4 δηλαδή μονάδες, τόσο από το 2 όσο και από το 10, από τα δύο δηλαδή άκρα. Σ' αυτή δηλαδή την περίπτωση το κριτήριο προσδιορισμού του μέσου είναι ποσοτικό.

Σχηματικά :

2	3	4	5	6	7	8	9	10
	λίγο			μέσο				πολύ

Το έξι, λοιπόν, είναι το αριθμητικό μέσο, το μέσο «κατ' αυτό τό πρᾶγμα», διότι υπερέχει τόσο από το ένα άκρο, όσο υπολείπεται από το άλλο, σύμφωνα με τα δεδομένα της αριθμητικής.

Το μέσο, όμως, «πρός ἡμᾶς» δεν πρέπει να το εννοούμε με τον ίδιο τρόπο. Ο τρόπος υπολογισμού αυτού δίνεται από τον Αριστοτέλη με παραδείγματα, σε μια προσπάθεια να καταστεί πιο σαφής:

«*Τό δε...πάλης*» ➤ Το παράδειγμα που αναφέρεται στο υποκειμενικό μέσο αντλείται από τον χώρο του αθλητισμού. Αν για κάποιον αθλητή το φαγητό των δύο μνών είναι λίγο και το φαγητό των δέκα μνών είναι πολύ, τότε ο προπονητής δεν θα επιλέξει αναγκαστικά το φαγητό των έξι μνών, που αντικειμενικά είναι η μεσότητα, γιατί γι' αυτόν τον αθλητή μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη μερίδα ή μικρή. Για το Μίλωνα, που ήταν μεγαλόσωμος και έτρωγε μεγάλες ποσότητες φαγητού, είναι λίγο, ενώ για κάποιον που τώρα ξεκινάει να γυμνάζεται, είναι πολύ. Το ίδιο ισχύει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης.

Παρατηρούμε δηλαδή ότι ο προσδιορισμός του μέσου σχετίζεται με ποιοτικά κριτήρια και μεταβλητούς παράγοντες, όπως η σωματική διάπλαση του αθλητή, ο χρόνος εκγύμνασης και το είδος του αθλήματος.

«*Οὕτω...ἡμᾶς*» ➤ Με το χωρίο αυτό ο φιλόσοφος καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: κάθε ειδικός («ἐπιστήμων») αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη κι επιδιώκει το μέσο. Η τελική αυτή προτίμησή του («αἰρεῖται») γίνεται όχι σε σχέση προς το πράγμα (αντικειμενικά), αλλά σε σχέση προς ἡμᾶς (υποκειμενικά). Έτσι, το μέσο είναι διαφορετικό κι επιλέγεται όχι με κριτήριο την αριθμητική αναλογία, αλλά με κριτήριο και μέτρο τον ίδιο τον άνθρωπο και τη συγκεκριμένη του φύση. Η επιλογή αυτή (προαίρεσις) είναι αποτέλεσμα της λογικής του κάθε ανθρώπου.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

*Ο όρος «ἐπιστήμων» έχει εδώ προνόμοια σημασία με τον όρο «τεχνῖται». Δεν εννοούνται, δηλαδή, εδώ επιστήμες όπως τα μαθηματικά, διότι αυτές δεν ασχολούνται με το υποκειμενικό, αλλά με το αντικειμενικό μέσο.

«μναῖ» ➤ νομισματική μονάδα ισοδύναμη με 100 δραχμές. Αποτελούσε και μονάδα βάρους.

«Μίλων» ➤ μεγάλος αθλητής από τον Κρότωνα, τη γνωστή ελληνική αποικία της Κάτω Ιταλίας. Έζησε τον 6ο π.Χ. αι.

«ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης» ➤ συνεκδοχικά οι δρομείς και οι παλαιστές.

«πᾶς ἐπιστήμων» ➤ ο όρος έχει παρόμοια σημασία με τον όρο «τεχνῖται» Δεν εννοούνται δηλαδή εδώ αυτοί που ασχολούνται με κάποια επιστήμη, όπως τα μαθηματικά, γιατί αυτοί εξετάζουν το αντικειμενικό μέσο. Αντίθετα, εδώ εννοούνται αυτοί που έχοντας κάποιο λογικό κριτήριο επιδιώκουν το υποκειμενικό μέσον.

Η ειδοποιός διαφορά της αρετής:

Το γενικό συμπέρασμα που απορρέει από την ενότητα αυτή είναι ότι τελικά πέρα από την αντικειμενική μεσότητα για την αρετή υπάρχει και η υποκειμενική, που είναι ξεχωριστή για κάθε άτομο.

Εδώ βρίσκεται η ειδοποιός διαφορά του ορισμού της αρετής (χωρίς βέβαια να έχει διαμορφωθεί πλήρως), στην προσπάθεια του Αριστοτέλη να προσδιορίσει την ποιότητα της έννοιας «ἔξις» και τη φύση της αρετής. Αυτή είναι:

α) το «μέσον τό πρὸς ἡμᾶς», η μεσότητα (πιο κάτω θα πει ότι η αρετή είναι «στοχαστική του μέσου» και μεσότητα) και

β) η «προαίρεσις», δηλαδή η προσωπική επιλογή

(πιο κάτω θα πει ότι η «ἔξις», η τελική κατοχή ενός μόνιμου και σταθερού τρόπου συμπεριφοράς, δεν προϋποθέτει μόνο την επιλογή μεταξύ του καλού και του κακού, αλλά και την αποδοχή και την αναγνώριση του πόσο δύσκολο έργο είναι η απόκτηση της αρετής «μια αποδοχή που εφοδιάζει τελικά το άτομο με τη διάθεση για υπομονετική εμμονή στην άσκηση»).

«μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει»: ανάλυση των όρων «υπερβολή», «ἐλλειψη», «μεσότητα»:

Ήδη από την 13^η ενότητα έγινε λόγος σχετικά με το πώς οι άνθρωποι αποκτούν ιδιότητες σωστές (με τη σωστή συμπεριφορά) ή λανθασμένες (με την λανθασμένη συμπεριφορά), αφού οι ἔξεις γεννιούνται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών και είναι τόσο διαφορετικές μεταξύ τους όσο και οι ενέργειες. Έτσι οι άνθρωποι, ενάλογα με την επανάληψη κάποιων πράξεων, γίνονται: ανδρείοι, σώφρονες, πρᾶοι ή δειλοί, ακόλαστοι, οργίλοι.

Κατά τον Αριστοτέλη, η κάθε αρετή είναι «μεσότητα», είναι το μέσον ανάμεσα στα δύο άκρα, την «υπερβολή» και την «ἐλλειψη». Και τα δύο έχουν αρνητικό χαρακτήρα και αποτελούν πάντοτε λάθος, γιατί είναι τα άκρα, είναι λανθασμένες συμπεριφορές, οι πιο απομακρυσμένες από τη σωστή συμπεριφορά. Γι' αυτό, εξάλλου, και ψέγονται πάντοτε

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

από τους ανθρώπους, σε αντίθεση με τη «μεσότητα», που επαινείται, γιατί είναι το «ορθό». Έτσι ο ανδρείος βρίσκεται στο μέσον, ενώ στο ένα άκρο, της υπερβολής, βρίσκεται ο θρασύς και στο άλλο άκρο, της έλλειψης, βρίσκεται ο δειλός. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές της σωφροσύνης και της πραότητας, που είναι μεσότητες. Στο άκρο της υπερβολής σχετικά με τις αρετές αυτές βρίσκεται, αντίστοιχα, ο ακόλαστος και ο οργίλος.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει (στην 4^η ενότητα) το άκρο της έλλειψης σχετικά με τις αρετές σωφροσύνη και πραότητα, επειδή δε συναντάται τόσο συχνά όσο το άκρο της υπερβολής.

Ανασύνθεση των στοιχείων του ορισμού της αρετής στις ενότητες 12-14:

Στις προηγούμενες ενότητες ο Αριστοτέλης έδωσε βασικά γνωρίσματα της ηθικής αρετής, όρισε δηλαδή την έννοια γένους και διερεύνησε την ειδοποίησή της διαφορά. Είδαμε, δηλαδή, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού συνδέονται με τον εθισμό σε ηθικές πράξεις. Είναι, λοιπόν, η αρετή «έξις» που αποκτιέται με μακροχρόνια άσκηση σε ηθικές πράξεις και καθοριστικό ρόλο σ' αυτό παίζει η διδασκαλία. Δεν είναι, όμως, μια οποιαδήποτε «έξις», αφού μεγάλη σημασία έχει η ποιότητα των έξεών μας. Επίσης, η αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα συναισθήματα που νιώθουμε, όταν τηρούμε το μέτρο κατά την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης. Έτσι, ο φιλόσοφος κατέληξε ότι η αρετή είναι «έξις» με την οποία ο άνθρωπος φτάνει στην ολοκλήρωσή του και στην ολοκλήρωση του έργου του. Σ' αυτή την ενότητα προστίθενται τα εξής νέα γνωρίσματα της αρετής:

α) Η αρετή βρίσκεται στο **μέσον**, ανάμεσα δηλαδή στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη.

β) Η αρετή βρίσκεται στο μέσον που προσδιορίζεται με **κριτήρια υποκειμενικά** («πρός ήμᾶς»).

Εδώ, παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης πλησιάζει τη **σχετικοκρατική στάση των σοφιστών** απέναντι στα πράγματα, η οποία εκφράζεται με τη φράση του Πρωταγόρα: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν» (= Μέτρο όλων των πραγμάτων είναι ο άνθρωπος, αυτών που υπάρχουν πως υπάρχουν και αυτών που δεν υπάρχουν πως δεν υπάρχουν). Υπάρχει, δηλαδή, ο κίνδυνος να θεωρηθεί ότι το κάθε άτομο προσδιορίζει όπως θέλει, αυθαίρετα την αρετή. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, όπως θα δούμε παρακάτω, γιατί υπεισέρχεται το κριτήριο του «ορθού λόγου», της λογικής, και μάλιστα της λογικής του φρόνιμου ανθρώπου, η οποία διασφαλίζει τη σχετική αντικειμενικότητα στον προσδιορισμό του μέσου.

Ο Αριστοτέλης με την υποκειμενική μεσότητα σχετικοποιεί το περιεχόμενο των ηθικών αρετών, αλλά δεν οδηγείται στον σοφιστικό σχετικισμό και υποκειμενισμό. Αποδέχεται μάλλον τη σχετικότητα του ηθικού κώδικα και όχι τον σχετικισμό, όπως άλλωστε θα διευκρινίσει παρακάτω. Η σχετικότητα του ηθικού κώδικα σημαίνει ότι το περιεχόμενο των ηθικών αρετών εξαρτάται από το περιεχόμενο συγκεκριμένων και αντικειμενικών σταθερών μεταβλητών, όπως είναι ο χρόνος, ο σκοπός, η περίσταση κ.τ.λ. Αντίθετα με τον σχετικισμό του ηθικού κώδικα εννοείται ότι το περιεχόμενο των

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ηθικών αρετών ορίζεται από το άτομο όπως νομίζει και το συμφέρει κάθε φορά, κυριαρχεί δηλαδή ο υποκειμενισμός.

γ) Η αρετή είναι **προϊόν ελεύθερης βούλησης** του ανθρώπου («τοῦθ' αἰρεῖται»).

δ) Η αρετή προσδιορίζεται **με βάση τη λογική**, τον «ὀρθὸν λόγον» (η άποψη αυτή θα αναλυθεί περαιτέρω στις επόμενες ενότητες). Το στοιχείο αυτό προκύπτει από την αναφορά της λέξης «ἐπιστήμων», ο οποίος επιζητά («ζητεῖ») και επιλέγει («αἰρεῖται») τη μεσότητα ακολουθώντας μια λογική διεργασία.

Ανασυνθέτοντας, λοιπόν, όλα αυτά τα στοιχεία μπορούμε να πούμε ότι:

Αφού η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια, προκύπτει ότι **δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως**. Αν συνέβαινε αυτό, δεν θα ίσχυαν όσα αναφέρονται στις ενότητες 12 και 13. Αν, δηλαδή, ήταν έμφυτο χαρακτηριστικό, δεν θα μεταβαλλόταν, όπως αμετάβλητοι είναι και οι νόμοι της φύσης, και, επομένως, θα προσδιοριζόταν με αντικειμενικά κριτήρια. Επίσης, δεν θα χρειαζόταν ο εθισμός σε ηθικές πράξεις για την κατάκτησή της και οι προσπάθειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς μέσω του εθισμού θα ήταν άσκοπες, αφού όλοι θα γεννιόμασταν εκ φύσεως με ή χωρίς την αρετή χωρίς αυτό να μπορεί να μεταβληθεί.

Είδαμε ότι η αρετή είναι μεσότητα υποκειμενική και προσδιορίζεται από τον ίδιο τον άνθρωπο με μέτρο τον εαυτό του. Επομένως, απαραίτητη προϋπόθεση για τον προσδιορισμό αυτής της μεσότητας είναι **η αυτογνωσία, το σωκρατικό δηλαδή «γνῶθι σαυτόν»**. Μόνο αν κάποιος γνωρίζει καλά τον εαυτό του και μπορεί να εκτιμήσει τα όριά του, τα θετικά και τα αρνητικά χαρακτηριστικά του, μπορεί να φτάσει στην αρετή και στον προσδιορισμό του μέσου της. Αυτή η διαδικασία, βέβαια, είναι εξαιρετικά δύσκολη και επίπονη και δεν μπορεί να την κάνει μόνος του, αλλά χρειάζεται την κατάλληλη αγωγή.

Αισθητικά σχόλια της ενότητας:

Πολυσύνδετο σχήμα: «τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς»: χρησιμοποιούνται στην προσπάθεια του Αριστοτέλη να προσδιορίσει την έννοια της μεσότητας και να διακρίνει τα δύο διαφορετικά κριτήρια προσδιορισμού της.

«μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει»: τονίζονται τα χαρακτηριστικά του υποκειμενικού μέσου.

Αντιθέσεις: «Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον ..., πρὸς ἡμᾶς δὲ ...»: τονίζονται τα αντίθετα χαρακτηριστικά του αντικειμενικού και υποκειμενικού μέσου.

«πλεονάζει ≠ ἐλλείπει», «πολλὰ ≠ ὀλίγα», «πολύ ≠ ὀλίγον»: τονίζονται οι αντιθετικές έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης, των δύο άκρων ανάμεσα στα οποία βρίσκεται η μεσότητα.

«ὑπερβολὴν - ἐλλειψιν ≠ μέσον», «φεύγει ≠ ζητεῖ, αἰρεῖται»: αντιπαρατίθεται η μεσότητα με την υπερβολή και την έλλειψη, οι οποίες αποτελούν τα δύο άκρα της και πρέπει να αποφεύγονται, γιατί μας απομακρύνουν από την ηθική αρετή. Αντίθετα, μόνο αν επιδιώκουμε τη μεσότητα μπορούμε να κατακτήσουμε την αρετή.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιο είναι το περιεχόμενο και τα είδη της έννοιας «μεσότητα»;
2. Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών «ακρότητα», «έλλειψη», «υπερβολή», «τό κατ' αὐτό πράγμα», «τό πρὸς ἡμᾶς»;
3. Ποια είναι η σχέση της αρετής με νέες έννοιες που παρουσιάζονται στην ενότητα;
4. Σε ποιο ερώτημα απαντά ο Αριστοτέλης με όσα αναφέρει σ' αυτήν την ενότητα;
5. Ποια γνωρίσματα πρέπει να έχει ένα ον, για να είναι δυνατό να του αποδοθούν οι έννοιες τό πλεῖον, τό ἕλλατον, τό ἴσον;
6. Από ποια στοιχεία της ενότητας προκύπτει ότι ισχύει η άποψη του Αριστοτέλη πως «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»;
7. Από ποια στοιχεία της ενότητας προκύπτει ότι η ηθική αρετή είναι ἔξη που συνοδεύεται από τον ορθό λόγο;
8. Με ποια κριτήρια προσδιορίζει ο Αριστοτέλης τα είδη της μεσότητας και ποιο από τα είδη της έχει σχέση με την ηθική αρετή;

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

ἐσθίω

Ομόρριζα: ἐδωδή (=τροφή), ἐδώδιμος (=φαγώσιμος), ἔδεσμα, νηστικός (>νη-ἐδ-τις), φαγητό, φαγώσιμος, αφάγωτος, (ε-φαγ-ον).

Συνώνυμα: τρώγω, βιβρώσκω

Αντώνυμα: πεινῶ.

ἀλείφω

Ομόρριζα: ἀλλειμμα, αλοιφή, ἀλειψη, ἐπάλειψη, ἐξάλειψη, ἀπάλειψη, ἀνεξάλειπτος.

Συνώνυμα: χρίω, ἐπιχρίω.

Αντώνυμα: ἀπαλείφω, ἐξαλείφω, σβέννυμι.

λείπω

Ομόρριζα: διάλειμμα, ἔλλειμμα, υπόλειμμα, ελλιπής, λιποτάκτης, λιποταξία, λοιπός, υπόλοιπος, κατάλοιπο, ἔλλειψη, ἐκλειψη, λείψανο, ἀδιάλειπτος, (-α), λοίσθιος (=έσχατος), εγκατάλειψη, λιπόψυχος, λιποψυχία, ελλιποβαρής, ελλειμματικός.

Συνώνυμα: ἀφίημι, ἔω.

Αντώνυμα: λαμβάνω, καρποῦμαι, χρῶμαι.

συνεχής	<	συνέχω	<	σύν + ἔχω
πλεονάζω	<	πλέον	<	πίμπλημι
ἀναλογία	<	ἀνάλογος	<	ἀνά + λόγος
ἀλείπτης	<	ἀλείφω	<	προθεματικό ἀ + ρίζα λιπ-
γυμνάσιον	<	γυμνάζω	<	γυμνός

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

συνεχει̃

επίθετο γ' κλίσης, συνεχής, -ής, -ές < συνέχω < σύν + ἔχω

Συνώνυμα: ὁ συνέχων, ο συνημμένος/πυκνός, ἀδιάκοπος, ἀδιάσπαστος, ἀδιάλειπτος

Αντώνυμα: ἀσυνεχής, διαλειμματικός, ὁ διεσπασμένος

Ομόρριζα: συνέχεια, συνεχῶς/ν.ε συνεχίζω, συνεχιστής

διαιρετῶ

ρηματικό επίθετο, διαιρετός, -ή, -όν του ρήματος διαιρέω – ῶ < διά + αἰρέω (ἤρουν, αἰρήσω, εἶλον, ἤρηκα / αἰροῦμαι, ἡρούμην, αἰρήσομαι – αἰρεθήσομαι, ἀόριστος β' εἰλόμην – ἠρέθην, ἤρημαι)

Αντώνυμα: ἐνόω – ῶ, συντίθημι, συνδέω – ῶ

Συνθ: ἀναιρῶ, ἀφαιρῶ, καθαιρῶ, συναιρῶ, ὑφαιρῶ, ἐξαιρῶ, παραιρῶ, ἀνθαιρῶ, παραιρῶ, προαιρῶ

Ομόρριζα: διαίρεσις, διαιρετικός, διαιρετέος / ν.ε διαίρεση, διαιρέτης, διαιρέσιμος, διαιρετότητα, αδιαίρετος

λαβεῖν

απαρέμφατο αορίστου β' του ρήματος λαμβάνω. Βλέπε σχόλια ενότητα 2^η, λ. ἐλάβομεν

πλεῖον

επίθετο συγκριτικού βαθμού πολὺς, πολλή, πολύ / συγκρ. πλείων, πλεόν / υπερθ. πλεῖστος, -η, -ον

Συνώνυμα: ἰσχυρός, σφοδρός / βαθύς / μέγας / ἄφθονος, πλούσιος / σπουδαῖος, ἐπίσημος

Αντώνυμα: ὀλίγος, μικρός, ἀδύνατος

Ομόρριζα: πλῆθος, πληθύς, πλήρης, πλησμονή, πλειοψηφία, πλειονότης, πλεονεκτῶ, πλειοδοτῶ, πλειοδοτικός, πλεονάζω, πλεόνασμα, πλεονέκτης, πλεονέκτημα

ἐλαττον

επίθετο συγκριτικού βαθμού, μικρός, -ά, -όν

Συνώνυμα: μείον, μικρότερον

Ομόρριζα: ἐλάττωμα, ἐλαττώω – ῶ, ἐλάττωσις, ἐλαττωματικός

ἴσον

επίθετο β' κλίσης, ἴσος, -η, -ον / συγκριτικός ἰσαίτερος / υπερθετικός ἰσαίτατος

Συνώνυμα: ὁμοῖος, ἰσομερής / δίκαιος, λογικός / ἰσόπεδος, ὁμαλός, ἐπίπεδος / ὀρθός

Αντώνυμα: ἄνισος, ἀνισομερής / ἄδικος, παράλογος / ἀνώμαλος

Ομόρριζα: ἰσότης, ἰσώω – ῶ, ἰσόρροπος, ἰσοϋψής, ἰσοπαλής, ἰσομεγέθης, ἰσόμοιρος, ἰσοπλατής, ἰσοπληθής / ν.ε. ἴσος, ἴσιος, ἰσιώνω, ἐξίσωση, ἀνίσωση κ.ά.

πρα̃γμα

ουσιαστικό γ' κλίσης, πρα̃γμα, -ατος < πράττω

Συνώνυμα: ἔργον, πράξις, γεγονός / δυσχέρεια, πρόβλημα / ἐπιχείρησις

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ομόρριζα: πρᾶξις, πρακτικός, πραγματικός, πραγματικότης, πολυπράγμων, πραγμάτιον, πραγματεύομαι, πραγματεύσεις.

λέγω

οριστική ενεστώτα του ρήματος λέγω. Βλέπε ενότητα 6^η λ. εἰπεῖν

μέσον

ουδέτερο ουσιαστικό β' κλίσης μέσον, -ου <επίθ. μέσος, -η, -ον / συγκριτικός μεσαίτερος / υπερθετικός μεσαίτατος

Ετυμ. Ρ. Ι.Ε. medyo-(=μεσαίος)

Συνώνυμα: ὁ ἐν τῷ μέσῳ, ὁ μεταξύ δύο ἄκρων κείμενος / μέτριος, τό μεταξύ διάστημα

Αντώνυμα: ἄκρος

Ομόρριζα: μεσότης, διάμεσος, μεσώω -ῶ, μεσοτόμος, μέσαυλος, μεσότοιχος / ν.ε. μέσος ὅρος, μέσο ρήμα, μεσημέρι, μεσιακός, μεσιανός, μεσολαβώ, μεσιτεύω, μεσόκοπος.

ἀπέχον

μτχ. ενεστώτα του ρήματος ἀπέχω. Βλέπε σχόλια ενότητα 5^η

ἐκάτερου

αόριστη αντωνυμία, ἐκάτερος, -α, -ον

συσχετ. αντων. ερωτημ. πότερος, δεικτική ἕτερος, αναφορική ὁπώτερος

Ετυμ.: ἐκάς (=μακριά από) + -τερος

Συνώνυμα: ἕτερος, ἀμφοτέρως

Ομόρριζα: ἐκατέρωθεν, ἐκατέρωθι, ἐκατέρωσε

Φρ.: ἕτερον, ἐκάτερον

ἄκρων

ουδέτερο ουσιαστικό β' κλίση, ἄκρον, -ον <επίθ.:. ἄκρος, -α, -ον

Ετυμ.: ρ. Ι.Ε. ἄκ-

Συνώνυμα: ὑψιστον σημείον, κορυφή, ἄκρα γῆς, ἀκρωτήριον / τέλος, ἐσχατία

Ομόρριζα: ἀκμή, ἀκίς, ἀκτή / ἀκραῖος, ἀκροβατῶ, ἀκροβάτης, ἀκροασία, ἀκροβολίζω, ἀκροβολισμός, ἀκρογωνιαῖος, ἀκρόδετος, ἀκροθιγής, ἀκρόπολις κ. ἄ.

ὅπερ

αναφορική αντωνυμία, ὅπερ, ἥπερ, ὅπερ < ὅς + περ

Συνώνυμα: ὅς, ὅστις συσχετ. αντων. ερωτημ. τίς, αόρ. τίς, δεικτ. ὅδε, οὗτος

Φρ.: ὅπερ, ἔδει, δεῖξαι

πλεονάζει

οριστική ενεστώτα του ρήματος πλεονάζω < πλέον < πολύς

Συνώνυμα: περισσεύω, περιττεύω, περιττός εἰμι

Αντώνυμα: ἐλλείπω, ἐλλιπής εἰμι

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ομόρριζα: πλεόνασμα, πλεονασμός, πλεοναστικός

ἐλλείπει

οριστική ενεστώτα του ρήματος ἐλλείπω < ἐν + λείπω (ἔλειπον, λείψω, ἔλειψα – β' αόριστος ἔλιπον, λέλοιπα / λείπομαι, ἐλειπόμην, λείψομαι – λειφθήσομαι, αόριστος β' ἐλιπόμην – ἐλείφθην, λέλειμμαι)

Θέμα: λειπ- (ισχ.), λιπ-(ασθ.), λοιπ-

Συνώνυμα: ἀφίημι, ἔω, καταλιμπάνω

Σύνθετα: ἀπολείπω, διαλείπω, ἐκλείπω, ἐπιλείπτω, καταλείπω, παραλείπω, προλείπω, ὑπολείπω

Ομόρριζα: λειψίς, ἔλλειψις, λείμμα, ἔλλειμμα, ἐλλειμματικός, ἐλλειπτικός, ἐλλειψοειδής, ἐλλειμματικότητα, ἐλλιπής, ἀνελλιπῶς, ἐλλιποβαρής, και άλλα σύνθετα με άλλες προθέσεις

ἐν

ουδέτερο του απόλυτου αριθμητικού εἷς, μία, ἐν. Βλέπε σχόλια ενότητα 4^η

οἶον

επίρρημα αναφορικό < αναφορική αντωνυμία οἶος, οἷα, οἶον. Βλέπε σχόλια ενότητα 6^η

πολλά

επίθετο γ' κλίσης, πολύς, πολλή, πολύ. Βλέπε σχόλια ανωτέρω λ. πλείον

ὀλίγα

επίθετο β' κλίσης ὀλίγος, -η, -ον / συγκρ.: μείων, ἐλάττων, ἥττων / υπερθ.: ὀλίγιστος, μεῖστος, ἐλάχιστος, ἥκιστα (επίρρ.)

Συνώνυμα: μικρός, σπάνιος

Σντώνυμα: πολύς, μέγας

Ομόρριζα: ὀλιγογονία, ὀλιγοετία, ὀλιγοστός, ὀλιγόψυχος, ὀλιγωρῶ, ὀλιγότης / ν.ε. λίγος, λιγούτσικος (λαϊ.)

Φρ.: ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐν ὀλίγοις, δι' ὀλίγων

μέσα

ουσιαστικό β' κλίσης μέσον, -ον < επίθ.: μέσος, -η, -ον βλέπε σχόλια ανωτέρω λ. μέσον

λαμβάνουσι

οριστική ενεστώτα του ρήματος λαμβάνω. Βλέπε σχόλια ανωτέρω λ. λαβεῖν

ὑπέρχεται

οριστική ενεστώτα του ρήματος ὑπερέχω < ὑπέρ + ἔχω. Βλέπε σχόλια ενότητα 2^η λ. ἔσχομεν

Συνώνυμα: πλεονεκτῶ, ὑπερτερῶ, περιγίγνομαι

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Αντώνυμα: ὑστερῶ, μειονεκτῶ, ὑπολείπομαι

Ομόρριζα: ὑπέροχος, ὑπεροχή / ν.ε. υπέροχα

ὑπερέχεται

οριστική ενεστώτα του ρήματος ὑπερέχομαι. Βλέπε σχόλια ανωτέρω λ. ὑπερέχει

ἀριθμητικήν

επίθετο β' κλίσης ἀριθμητικός, -ή, -όν < ἀριθμός

Ομόρριζα: ἀριθμῶ, ἀριθμημα, ἀρίθμησις, ἀναρίθμητος, εὐάριθμος, ἀριθμομνήμων

ἀναλογίαν

ουσιαστικό α' κλίσης, ἀναλογία, -ας < ἀνάλογος

Συνώνυμα: συμμετρία, ἀναλογικότης, ἁρμονία, ἰσομετρία

Αντώνυμα: δυσαναλογία

Ομόρριζα: ἀναλογῶ, ἀναλογικός

ληπτέον

ρηματικό επίθετο του ρήματος λαμβάνω. Βλέπε σχόλια ανωτέρω λ. λαβεῖν

τῶ(=τινι)

αόριστη αντωνυμία **τις, τι**, εγκλιτική σε όλες τις πτώσεις

μναῖ

συνηρ. ουσιαστικό α' κλίσης, μνάα, μνᾶ, μνᾶς. Ως μονάδα βάρους =100 ἄττικά δραχμαῖ (σχεδόν 84 γραμμ.), 60 μναῖ = 1 τάλαντον. Ως νομισματική μονάδα = 100 χρυσαῖ ἄττικά δραχμαῖ

φαγεῖν

αορίστου β' του ρήματος ἐσθίω (ἦσθιον, ἔδομαι, αόριστος β' ἔφαγον, ἐδήδοκα / ἐσθίομαι, αόριστος ἥδεσάμην- ἥδέσθην, ἐδήδεσμαι και ἐδήδεμαι)

Θέμα: ἔδ- < ποιητ. ἔδω < λατιν. edo, ἐσθ-, φαγ-

Συνώνυμα: τρώγω, βιβρώσκω, γεύομαι, σιτοῦμαι

Σύνθετα: ἀπεσθίω (=σταματῶ να τρώγω), ἐνεσθίω, κατεσθίω, συνεσθίω

Ομόρριζα: ἐδώδῃ, ἐδιστός, ἐδεστέος, ἔδεσμα, ἐδώδιμος, ὁδούς, νῆστις < νη- ἐδ- τις (=αυτός που δεν τρώει) / ν.ε. φαγητό, φαγώσιμος, φαγωμένος, φαγάς, ἀφαγος

ἀλείπτῃς

ουσιαστικό α' κλίσης ἀλείπτῃς, -ον < ἀλείφω

Ομόρριζα: ἀλειπτῆρ, -ῆρος, ἄλειμμα, ἀλειμμάτιον, ἀλειμματώδης, ἀλειπτῆριον, ἀλειπτικός, ἀλειπτός, ἄλειπτρον, ἀλοιφή, ἄλειφαρ, -ατος, ἀλειφόβιος / ν.ε. αλείβω, αλειμμένος, ἐπάλειψη

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

προσάξει

οριστική μέλλοντα του ρήματος προστάττω < πρόσ + τάττω, -σσω (ἔταπτον, τάξω, ἔταξα, τέταχα / τέττομαι, ἐταπτόμην, τάξομαι – ταχθήσομαι, ἐταξάμην – ἐτάχθην, τέταγμαι

Συνώνυμα: ἐτοιμάζω, τοποθετῶ, εὐτρεπίζω, διατίθημι, ἐξαρτύω, παρασκευάζω / προστάττω: ὀρίζω, διορίζω, κελεύω, διατάσσω

Σύνθετα: ἀνατάσσω, ἀντιτάσσω, ἀποτάσσω, ἐκτάσσω, ἐντάσσω, ἐπιτάσσω, κατατάσσω, παρατάσσω, μετατάσσω, προτάσσω, συντάσσω, ὑποτάσσω

Ομόρριζα: προσταγή, προστακτός, πρόσταγμα, προστακτικός, προστατής, προστατεύω, προστατικός / ν.ε. προστάζω, προστακτική και άλλα σύνθ. με τις άλλες προθέσεις

ληψομένω

μτχ. μέλλοντα του ρήματος λαμβάνω. Βλέπε σχόλια ανωτέρω λ. λαβεῖν

ἀρχομένω

μτχ. μέσου ενεστώτα του ρήματος ἄρχω (ἤρχον, ἄρξω, ἤρξα, ἤρχα / ἄρχομαι, ἡρχόμην, ἄρξομαι – ἀρχθήσομαι, ἡρξάμην – ἤρχθην, ἡργμαι)

Συνώνυμα: ἡγούμαι, κρατῶ, δεσπόζω, ἡγεμονεύω, τυραννῶ, ταγεύω / βασιλεύω, δυναστεύω

Αντώνυμα: τελευτῶ, περατῶ, λήγω, παύομαι / ἰδωτεύω, ὑπακούω, ὑποτελής εἰμι

Σύνθετα: ἀπάρχω, ἐπάρχω, ἐξάρχω, κατάρχω, συνάρχω, ὑπάρχω

Ομόρριζα: ἀρχή, ἄρχων, ἀρκτός, ἀρκτικός, ἀρκτέον, ναύαρχος, ὑπάρχος, ἄναρχος, γυμνασίαρχος / ν.ε. αρχηγός, αρχηγία, αρχηγικός, αρχομανής, επαρχία κ.ά

γυμνασίων

ουσιαστικό β' κλίσης γυμνάσιον, -ου

Ετυμολογικά: ρήμα γυμνάζω < γυμνός

Συνώνυμα: γύμνασμα, γύμνσις, ἄσκησις

Ομόρριζα: γυμναστής, γυμνασικός, ἀγύμναστος, γυμνασίαρχος / ν.ε. Γυμνάσιο, γυμναστήριο, Γυμνασιάρχης κ.ά

δρόμου

ουσιαστικό β' κλίσης, δρόμος, -ου < τρέχω

Συνώνυμα: ἀγών, πορεία, φυγή / μήκος σταδίου / ἀπόστασις, διάστημα / δημόσιος περίπατος / ν.ε. τρέξιμο

Ομόρριζα: δρομαῖος, δρομάς, -άδος, δρόμημα, δρομεύς, διαδρομή, ἀναδρομή, διάδρομος, καταδρομή, παραδρομή, ἐκδρομή / ν.ε. δρομολόγιο, δρομάκι (υποκορ.)

πάλης

ουσιαστικό α' κλίσης, πάλη, -ης < παλαίω

Συνώνυμα: ἀγών / ἔρις, συμπλοκή, μάχη

Ομόρριζα: παλαιστής, παλαιστικός, παλαίστρα / ν.ε. πάλεμα, παλεύω

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ἐπιστήμων

ουσιαστικό γ' κλίσης ἐπιστήμων, -ονος < ἐπίσταμαι

Συνώνυμα: ὁ ἐπιστάμενος, ὁ γιννώσκων / συνετός / ἔμπειρος, γνώστης, λόγιος, σοφός, πολυμαθής, ἐπαῖων

Αντώνυμα: ἀναπιστήμων, ἀδαής, ἄπειρος, ἀμαθής

Ομόρριζα: ἐπιστήμη, ἐπιστημονικός, ἐπιστητός / ν.ε. επιστημονικός, επισημολογία, επισημοσύνη, επισημολόγος

ὑπερβολή

ουσιαστικό α' κλίσης ὑπερβολή, -ῆς < ὑπερβάλλω < ὑπέρ + βάλλω

Συνώνυμα: τό ῥίπτειν ἐπέκεινα σημείου τινός, ὑπερακόντισις, ὑπερτέρησις / τό ὕψιστον σημεῖον, ὁ ὑπέρτατος βαθμός / ὑπέρβασις, ὀρεινή διάβασις

Αντώνυμα: ἔλλειψις, ὑστέρησις

Ομόρριζα: υπερβαλλόντως, ὑπερβολάδην / ν.ε. υπερβολικός, ανυπέρβλητος

ἔλλειψις

ουσιαστικό γ' κλίσης ἔλλειψις, -εως < ἐλλείπω < ἐν + λείπω

Συνώνυμα: ὑστέρησις, ἀτέλεια

Ομόρριζα: ἔλλειμμα, ἐλλιπής, ἀνελλιπῶς / ν.ε. διάλειψη, διάλειμμα, παράλειψη, υπόλοιπος, παράλειψη, υπόλοιπος, επίλοιπος, ἐκλειψη, ελλειπτικός, ελλειμματικός

φεύγει

οριστική ενεστώτα του ρήματος φεύγω (ἔφευγον, φεύξομαι και φευξοῦμαι, ἀόριστος β' ἔφυγον, πέφευγα)

Συνώνυμα: ἀπέρχομαι, ἀποδιδράσκω, ἀπαλλάττομαι, ἀφίεμαι, ἀναχωρῶ / κατηγοροῦμαι, φυγὰς εἶμι

Αντώνυμα: μένω, παραμένω / διώκω, κατηγορῶ, αἰτιῶμαι

Σύνθετα: ἀναφεύγω, ἀντιφεύγω, ἀποφεύγω, διαφεύγω, ἐκφεύγω, καταφεύγω, περιφεύγω, προσφεύγω, συμφεύγω, ὑποφεύγω, ὑπεκφεύγω

Ομόρριζα: φεῦξις, φευκτός, ἄφευκτος, φεύξιμος, φευκτέος, φυγή, φυγὰς, ἄφυκτος, -φύγιον, καταφύγιον, πρόσφυξ, -υγος, φύγδην / ν.ε. φευγαλέος, φευγάτος, φευγάλα, φευγιό, φευγατίζω κ.ά

ζητεῖ

οριστική ενεστώτα του ρήματος ζητέω – ῶ (ἐζητουν, ζητήσω, ἐζητήσα, ἐζήτητκα / ζητούμαι, εζητούμην, ζητήσομαι – ζητηθήσομαι, εζητησάμην – εζητήθην, εζήτημαι)

Συνώνυμα: αἰτῶ, αἰτοῦμαι, ἐρευνῶ, ἀνιχνεύω, ἐρωτῶ, ἐπιθυμῶ, ἐφίεμαι, δοκιμάζω

Σύνθετα: ἀναζητῶ, ἐπιζητῶ, διαζητῶ, συζητῶ

Ομόρριζα: ζητητός, ζητητέος, ἀζήτητος, ζητητής, ζήτησις, ζήτημα, ζητήσιμος / ν.ε. ζητούμενος, ζητούμενο, ζητητικός, ζητιάνος, ζητιανεύω, ζητιανιά, ζήτησας

αίρειται

οριστική μέσου ενεστώτα του ρήματος αἰρέω – ᾶ. Βλέπε σχόλαιο ανωτέρω λ. διαίρετῶ

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Θέλοντας ο Αριστοτέλης να αποδείξει το αντικειμενικό μέσο εκθέτει το ακόλουθο παράδειγμα: αν το δύο είναι λίγο και το δέκα πολύ, τότε το αντικειμενικό μέσο είναι το έξι, γιατί σύμφωνα με τους κανόνες της αριθμητικής, απέχει και από το δύο και από το δέκα τέσσερις μονάδες στην περίπτωση αυτή εφαρμόσαμε ποσοτικό κριτήριο. Για να γίνει κατανοητό το υποκειμενικό μέσο δίνεται το εξής παράδειγμα: αν για κάποιον αθλητή το φαγητό των δύο μινων είναι λίγο και το φαγητό των δέκα μινων είναι πολύ, τότε ο προπονητής δεν θα επιλέξει αναγκαστικά το φαγητό των έξι μινων, που αντικειμενικά είναι η μεσότητα, γιατί γι' αυτό τον αθλητή μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη μερίδα ή μικρή. Για τον Μίλωνα, που ήταν μεγαλόσωμος και έτρωγε μεγάλες ποσότητες φαγητού είναι λίγο, ενώ για κάποιον που ξεκινάει τώρα να γυμνάζεται είναι πολύ. Το ίδιο ισχύει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης. Στην περίπτωση αυτή στον προσδιορισμό του μέσου υπεισέρχονται μεταβλητοί παράγοντες όπως το βάρος του αθλητή, η σωματική του διάπλαση, το είδος του αθλήματος κ.ά. Επομένως με το συγκεκριμένο αντιθετικό δίπολο ο Αριστοτέλης εκφράζει τη διάκριση που κάνουμε σήμερα ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό. Ακριβέστερα ανάμεσα σε ένα δεδομένο υποχρεωτικό για όλους και την προσωπική επιλογή. Στο πεδίο της ηθικής, τονίζει ο φιλόσοφος, πολύ πιο σπουδαία είναι η προσωπική επιλογή που κατευθύνεται από τη γνώση και τη λογική.

2.

ἔλλειψις	μέσον	ὑπερβολή
τὸ ἔλαττον	τὸ δ' ἴσον	τὸ πλεῖον
τὸ δ' ἔλαττον	τοῦ μὲν πράγματος μέσον	ὑπερέχει
ὑπερέχεται	τὸ ἴσον ἀπέχον ... ἄκρων	πολλὰ
ὀλίγα	ὅπερ ἔστι ἐν ... πᾶσιν	πολὺ
ὀλίγον	μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει τοῦτο δ' οὐχ ἐν, οὐδὲ ταῦτόν πᾶσι ἴσῳ γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς	

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Ο Αριστοτέλης παρουσιάζει την αρετή ως μια έξη, ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα, που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο και βρίσκεται στο μέσον (ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη) το οποίο προσδιορίζεται με κριτήρια υποκειμενικά και ρυθμίζεται από τη λογική. Άρα η αρετή είναι ένα υποκειμενικό μέσο (πρὸς ἡμᾶς) που το προσδιορίζει ελεύθερα ο άνθρωπος (αίρειται), άρα έχει και την ευθύνη του προσδιορισμού της ηθικότητας των πράξεών του, έχει δηλαδή την προσωπική του ευθύνη για αυτές. Αυτή η υποκειμενική μεσότητα προσδιορίζεται από τον ίδιο τον άνθρωπο με

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

μέτρο τον εαυτό του και απαραίτητη προϋπόθεση για τον προσδιορισμό είναι η αυτογνωσία που είναι πολύ δύσκολη, καθώς υπάρχει μια τάση για υπερεκτίμηση των θετικών και για υποτίμηση ή και για αγνόηση των αρνητικών. Επομένως όχι μόνο η κατάκτηση της αρετής, αλλά και ο προσδιορισμός της ως αντικειμενικού μέσου είναι πολύ δύσκολη. Άλλωστε στην περίπτωση της ηθικής το συνεχές πεδίο είναι ένα πάθος. Η οργή και ο φόβος επιδέχονται διαβαθμίσεις ως προς την έντασή τους ή ως προς την διάρκειά τους. Οι επιλογές που θα κάνει ο άνθρωπος στο πεδίο της οργής ή του φόβου τον χαρακτηρίζουν ηθικά. Στην περίπτωση των ανθρώπινων ενεργειών ο προσδιορισμός της μεσότητας δεν είναι απλός όπως στα μαθηματικά, διότι δε στηρίζεται σε σταθερά και αμετάβλητα στοιχεία, αντιθέτως είναι σχετικός και εξαρτάται από την ιδιαιτερότητα του κάθε ανθρώπου και βρίσκεται μεταξύ δύο ακραίων συμπεριφορών που πρέπει να αποφεύγονται. Καταληκτικά, στο πεδίο της ηθικής όπως τονίζει ο φιλόσοφος, πολύ πιο σπουδαία είναι η προσωπική επιλογή που κατευθύνεται από τη γνώση και τη λογική.

2. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη «ἐν πᾶσι δὲ τὸ μέσον τὸ πρὸς ἡμᾶς βέλτιστον· τοῦτο γὰρ ὥς ἐστιν ὥς ἡ ἐπιστήμη κελεύει καὶ ὁ λόγος». Στο πεδίο της ηθικής τονίζει ο φιλόσοφος πολύ πιο σπουδαία είναι η προσωπική επιλογή που κατευθύνεται από τη γνώση και τη λογική. Είναι λοιπόν κατανοητό, πως μέσα σε αυτό το πλαίσιο για να είναι σε θέση ο πολίτης να διακρίνει την ενάρετη μεσότητα προϋποτίθεται να διαθέτει μια διανοητική ικανότητα ώστε να θέτει αυτή τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ της υπερβολής και της έλλειψης. Άλλωστε η χρήση των ρημάτων ζητεῖ και αἰρεῖται μας δείχνει ότι η εκτίμηση του επιστήμονα αποτελεί μια λογική διεργασία, καθώς καθορίζει τη μεσότητα με βάση τη λογική και τις ανάγκες και περιστάσεις. Αυτή η διανοητική αρετή, η φρόνησις, θα βοηθήσει το άτομο να λαμβάνει υπόψη του όλους τους παράγοντες, να αξιολογεί, να καθοδηγεί και να μένει εντός των ορίων του, αποφεύγοντας τόσο την υπερβολή όσο και την έλλειψη. Το κριτήριο λοιπόν για τη διασφάλιση της μεσότητας είναι ο «ορθός λόγος» με άλλα λόγια η λογική του σωστού ανθρώπου, δηλαδή εκείνου του οποίου ο νους κυβερνάται από τη φρόνηση. Η φρόνηση / λογική όπως και το σύνολο των διανοητικών αρετών είναι το αποτέλεσμα της απόλυτης και συνολικής ισορροπίας ανάμεσα στο σύνολο και στα μέρη. Η λογική που εκπηγάζει από μια τέτοια ισορροπία καθορίζει και το ενάρετο βίωμα. Η ηθική με ορθολογιστικό και όχι αξιολογικό χαρακτήρα είναι η βίωση της τέλεις αρμονίας ανάμεσα στο ὅλον (κόσμος – άνθρωπος) αλλά και ανάμεσα στα μέρη του ανθρώπου (Σώμα – ψυχή).

3. Η θεωρία της μεσότητας δεν είναι μια πρωτότυπη θεωρία του Αριστοτέλη. Τα χαρακτηριστικά ρητά μέτρον ἄριστον και μηδὲν ἄγαν το αποδεικνύουν. Οι Ίωνες προσωκρατικοί φιλόσοφοι, ο Δημόκριτος και ο Ηράκλειτος, ο Ιπποκράτης και οι Πυθαγόρειοι επικεντρώνονται στο μέτρο και προβάλλουν την τήρηση του μέτρου και της αρμονίας για την διατήρηση της υγείας. Αλλά και στον Πλάτωνα η διδασκαλία του μέτρου έχει κεντρική θέση. Όμως ο Αριστοτέλης προχωρώντας την σκέψη του εντοπίζει και επιμερίζει δύο είδη μεσότητας: τη μεσότητα σε σχέση με το αντικείμενο και τη μεσότητα σε σχέση με μας. Η πρώτη είναι σε ίση απόσταση από τα άκρα και πρόκειται για την αριθμητική μεσότητα. Η δεύτερη είναι η μεσότητα σε σχέση με μας, ποικίλλει

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ανάλογα με τα άτομα και δεν είναι η ίδια για όλους. Είναι η μεσότητα που έχει επιλεγεί από τον λόγο και είναι ανάλογη με τον σκοπό που επιδιώκουμε και ο οποίος είναι πάντα το αγαθό, η ευτυχία, η ευδαιμονία. Είναι η μεσότητα, η διανοητική που έχει σχέση με την αναλογία και το μέτρο. Ο άνθρωπος που στοχεύει στη λογική μεσότητα εγκαθιστά μια αναλογία μεταξύ της δραστηριότητάς του, των μέσων και του σκοπού που θα επιτύχει: η συνείδησή του αγρυπνεί για να μην πέσει ούτε στην υπερβολή ούτε στην έλλειψη, αλλά να καταλήξει στην μεσότητα που ταυτίζεται με την αρετή, πρόκειται δηλαδή για μια εξαιρετική πράξη. Το αποτέλεσμα αυτής της πράξης είναι ένα έργο φορτισμένο με νοημοσύνη με λόγο και με ηθική κρίση. Έτσι λοιπόν, ο Αριστοτέλης ξεχωρίζει από την παγιωμένη αρχαία ελληνική σκέψη συνδέοντας τη μεσότητα με την αρετή εμβαθύνοντας στην ηθική του φιλοσοφία.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. «Διαιρετῶ ἔστι λαβεῖν», «οὕτω ληπτέον (ἔστίν)»: Αρχικά θέλοντας να προσδιορίσει το μέσο με αντικειμενικά κριτήρια χρησιμοποιεί το απρόσωπο ρήμα ἔστι και το ρηματικό επίθετο διαιρετῶ αναφέροντας πως σε κάθε τι που είναι συνεχές και διαιρετό (= μπορεί να διαιρεθεί) το αντικειμενικό μέσο βρίσκεται σε ίση απόσταση από τα δύο άκρα του πράγματος. Αυτό το μέσο δεν επιδέχεται μεταβολή και είναι ίδιο για όλους. Με το «οὕτω ληπτέον ἔστί» εισάγει τη δεύτερη έννοια της μεσότητας με υποκειμενικά κριτήρια το οποίο είναι σχετικό για τον καθένα από εμάς, επομένως είναι διαφορετικό και δεν είναι ένα. Θέλοντας να ορίσει την έννοια της μεσότητας κρίνει σκόπιμο να χρησιμοποιήσει αυτού του είδους τη σύνταξη χρησιμοποιώντας απρόσωπα ρήματα και εκφράσεις δίνοντας στο λόγο ένα επιστημονικό και αδιαμφισβήτητο περιεχόμενο μέσα από μια ουδέτερη και αντικειμενική σκοπιά. Ταυτόχρονα με το δεοντολογικό περιεχόμενό του επισημαίνεται ο διδακτικός χαρακτήρας των Ηθικών Νικομαχείων.

2. Είναι γεγονός ότι στην παρούσα ενότητα κυριαρχεί παρατακτική σύνδεση. Ο λόγος που ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί αυτού του είδους τη σύνταξη οφείλεται στην προσπάθειά του να διαμορφώσει ένα σαφή επιστημονικό λόγο. Είναι λογικό λοιπόν, να επικρατεί η εκφραστική λιτότητα, η κυριολεξία αλλά και η πυκνότητα, έτσι ώστε να διατυπώσει με σαφήνεια και ακρίβεια τους όρους της μεσότητας όπως αυτός στοχεύει. Έτσι, ακριβώς δικαιολογείται η παρατακτική σύνδεση ώστε τα νοήματά του να είναι σαφή και διακριτά. Με τους αντιθετικούς συνδέσμους διακρίνει τα δύο είδη μεσότητας καθώς και τις δύο ακρότητες από τις έννοιες του μέσου, ενώ με τον συμπλεκτικό σύνδεσμο οὐδὲ παρουσιάζει τα δύο βασικά γνωρίσματα του υποκειμενικού μέσου αντιδιαστέλλοντάς τα προς το αντικειμενικό μέσο.

Παράλληλα κείμενα Πυθαγορικά έπη, 25-39

1. Στις παραινέσεις που απευθύνει ο Πυθαγόρας περιγράφει μια σειρά από ηθικές επιλογές και στάσεις ζωής που αποσκοπούν στην πνευματική ωρίμανση και θα οδηγήσουν καταληκτικά στην ευδαιμονία. Προτείνει την συνετή επιλογή των πράξεων,

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

όπου θα έχει προηγηθεί ενδελεχής έλεγχος και αξιολόγηση των επιλογών προτού προχωρήσει κάποιος στις ανάλογες ενέργειες, ώστε να είναι ωφέλιμες για τον ίδιο. Πρέπει κανείς να σταθμίζει τις συνέπειες των ενεργειών του προτού προβεί σε αυτές, ώστε να μην χρειάζεται μετά να το μετανιώσει. Είναι σκόπιμο να αποφεύγονται οι ανόητες επιλογές και γενικά ανοησίες που αποσυντονίζουν τη δράση του ανθρώπου, επομένως προτρέπει να διδάσκεται το άτομο όσα χρειάζεται να μάθει για να ζήσει ευχάριστα. Κρίνεται ακόμα απαραίτητο να φροντίζει κανείς τη σωματική του υγεία αποφεύγοντας υπερβολικές καταπονήσεις, αλλά ακολουθώντας μια ισορροπημένη διατροφή και άσκηση. Το μέτρο είναι ο βασικός γνώμονας των επιλογών. Η επιλογή της υγιούς ζωής χωρίς κραιπάλες και υπερβολές αποτελεί τη λύση. Ανάμεσα στην σπατάλη και την φιλαργυρία πρέπει να ακολουθείται το μέτρο που θεωρείται το πιο άριστο σε όλα. Καταληκτικά η σύνεση και η λογική είναι ο βασικός γνώμονας των ηθικών επιλογών για τον κάθε άνθρωπο, ώστε να αποφευχθεί το λάθος και η βλάβη.

2. Πολλές είναι οι ομοιότητες μεταξύ της μεσότητας του Αριστοτέλη και του Πυθαγόρα, καθώς και το ηθικό πρότυπο που προβάλλει ο Πυθαγόρας βρίσκει ανταπόκριση στην σκέψη του Αριστοτέλη. Προβάλλεται άλλωστε η αναγκαιότητα της επιλογής της μέσης οδού μεταξύ των δύο ακροτήτων, αν θέλουν όλοι οι πράξεις τους να έχουν ηθική αξία και να νιώσουν οι ίδιοι ευτυχείς.

Ο άνθρωπος τονίζεται και στις δύο περιπτώσεις έχει την ευθύνη του προσδιορισμού της ηθικότητας των πράξεών του, άρα έχει προσωπική ευθύνη για αυτές. Απαραίτητη λοιπόν, προϋπόθεση για τη σωστή επιλογή είναι η αυτογνωσία, κάτι αρκετά δύσκολο, καθώς το να γνωρίζει κανείς και να εκτιμά τα όριά του, τις δυνατότητες και τις αδυναμίες του είναι αρκετά απαιτητικό. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι υπάρχει μια τάση μέσα μας να υπερεκτιμούμε τα θετικά στοιχεία και να υποτιμούμε ή και να αγνοούμε τα αρνητικά. Προϋποτίθεται λοιπόν, η διανοητική ικανότητα, η κυριαρχία του λόγου της λογικής εκτίμησης και κρίσης που θα βοηθά το άτομο να διακρίνει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ της υπερβολής και της έλλειψης, δηλαδή τη μεσότητα. Η μεσότητα αποτελεί καταληκτικά στόχευση και των δύο συγγραφέων, η οποία προσεγγίζει το υποκειμενικό μέσο, καθώς για κάθε άνθρωπο προσδιορίζεται με βάση τις δικές του ανάγκες, δεν είναι σταθερό και αμετάβλητο, αλλά διαφέρει ανάλογα με το υποκείμενο και τις περιστάσεις.

Ιωάννης Κασσιανός, πρὸς Λεώντιου ἡγούμενου

1. Μιλώντας κάποιοι γέροντες για την τελειότητα της αρετής και επιχειρώντας να διακρίνουν τα χαρακτηριστικά της της απέδιδαν στοιχεία όπως η νηστεία, η αγρυπνία, η ακτημοσύνη, η περιφρόνηση των υλικών αγαθών και η ελεημοσύνη όμως τελικά ανώτερη όλων θεωρείται η διάκριση, καθώς καμία από τις προηγούμενες δεν απέτρεψε τον ξεπεσμό των ανθρώπων και την οριστική κατάληξή τους στην κακία. Μόνο η διάκριση είναι η ανώτερη όλων των αρετών, καθώς διδάσκει τον άνθρωπο να αποφεύγει τις υπερβολές και να ακολουθεί τη μεσότητα. Με αυτή τη διάκριση δημιουργείται η σοφία, η νόηση, η εσωτερική αίσθηση ώστε να διαχωρίζεται το καλό από το κακό, καθώς επίσης συντελεί στη συγκρότηση και διατήρηση κάθε αρετής αναλλοίωτης και

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

αμετάβλητης μέχρι το τέλος. Γι' αυτό άλλωστε και η διάκριση αποκαλείται μητέρα και φύλακας όλων των αρετών.

2. Τόσο ο Αριστοτέλης όσο και ο Κασσιανός αναφερόμενοι σε διάφορες αρετές αποδεικνύουν ότι σε αυτές υπάρχει πάντα ο κίνδυνος εκτροπής προς την κακία, αν δεν διακρίνονται ταυτόχρονα από την επιλογή της μεσότητας, δηλαδή του μέτρου ως κυρίαρχο γνώμονα των πράξεων του ανθρώπου. Έτσι λοιπόν σε όλες τις πράξεις μπορούμε να διακρίνουμε το περισσότερο, το λιγότερο, όμως εκεί πρέπει να επιλέγουμε το μέσο. Για τον Κασσιανό η μεσότητα είναι αντίστοιχη προς τη διάκριση, καθώς αυτή βοηθά να αποφεύγεται η υπερβολή και η έλλειψη από κάθε πράξη και να επιλέγεται η μεσότητα, που αυτή αποτελεί και το ορθό. Μόνο τότε και όλες οι αρετές θα διατηρηθούν και θα αποφεύγεται κάθε πιθανή παρεκτροπή.

Τη μεσότητα επιλέγει και ο Αριστοτέλης όμως, στην ενότητα αυτή τη διακρίνει με βάση αντικειμενικά και υποκειμενικά κριτήρια, καθώς εισάγει και την έννοια ότι το μέσο δεν είναι ίδιο για όλους καθώς διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο, από περίπτωση σε περίπτωση. Επιπλέον αυτά τα υποκειμενικά κριτήρια σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ρυθμίζονται από τη λογική. Στα σημεία αυτά διαφοροποιείται από το κείμενο του Κασσιανού, καθώς η διάκριση καθορίζεται ως κάτι απολύτως αντικειμενικό και δεδομένο, που προσδιορίζεται από το θεό και καθορίζεται ανάλογα, κάτι που βέβαια είναι λογικό σε ένα κείμενο με διδακτικό, χριστιανικό χαρακτήρα. Άλλωστε η χριστιανική διάκριση αποσκοπεί στην απόκτηση χριστιανική πνευματική ζωή με στόχο την προσέγγιση του θεού.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ενότητα 15^η

Σημαντικές διευκρινήσεις για το περιεχόμενο της έννοιας "μεσότης"

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
οἶον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι	Για παράδειγμα, είναι δυνατό κανείς και να φοβηθεί και να δείξει θάρρος και να επιθυμήσει και να οργισθεί και να ευσπλαχνιστεί
καὶ ὅλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον,	και γενικά να ευχαριστηθεί και να δυσαρεστηθεί (να λυπηθεί) και σε μεγαλύτερο και σε μικρότερο βαθμό (απ' ό,τι χρειάζεται),
καὶ ἀμφοτέρω οὐκ εὖ·	και τα δύο αυτά δεν είναι καλά ·
τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὥς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἔστι τῆς ἀρετῆς.	το να αισθάνεται όμως κανείς αυτά τη στιγμή που πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει και σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει και για το λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, (αυτό είναι) το μέσο και το άριστο, το οποίο ακριβώς σχετίζεται με την αρετή.
ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον.	Όμοια όμως και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσο.
ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστίν, ἐν οἷς ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ἡ ἔλλειψις [ψέγεται],	Εξάλλου, η αρετή αναφέρεται σε πάθη και πράξεις, στα οποία η υπερβολή αποτελεί σφάλμα και κατακρίνεται και η έλλειψη (το ίδιο),
τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται· ταῦτα δ' ἄμφω τῆς	ενώ το μέσο επαινείται και είναι το σωστό · και τα δύο αυτά έχουν σχέση με την αρετή (πάνε

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ἀρετῆς.	μαζί με την αρετή).
μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή, στοχαστική γε οὖσα τοῦ μέσου.	Ένα είδος μεσότητας, επομένως, είναι η αρετή, αφού βέβαια στοχεύει στο μέσο.
ἐστὶν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.	Είναι, λοιπόν, η αρετή συνήθεια που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο και βρίσκεται στο μέσο σε σχέση με μας, το οποίο (μέσο) καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη μου, με τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος.
μεσότης δὲ δύο κακιῶν,	Και (είναι) μεσότητα (που βρίσκεται) ανάμεσα σε δύο κακίες,
τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν	που η μία (βρίσκεται) από την πλευρά της υπερβολής
τῆς δὲ κατ' ἑλλειψιν·	και η άλλη από την πλευρά της ἑλλειψης ·
καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι,	και ακόμα (είναι μεσότητα), επειδή άλλες (από τις κακίες) παρουσιάζονται ἐλλειπείς και άλλες είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει και στα πάθη και στις πράξεις,
τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὕρισκιν καὶ αἰρεῖσθαι.	ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσο.

ΔΟΜΗ

1. Η υπερβολή, η ἑλλειψη και το μέσον στα συναισθήματα.
2. Ποιο είναι το μέσον και το ἄριστο στα συναισθήματα.
3. Η υπερβολή, η ἑλλειψη και το μέσον στις πράξεις.
4. Πού αναφέρεται η αρετή.
5. Η επίκριση της υπερβολής και της ἑλλειψης, ο ἑπαινος του μέσου.
6. Η σχέση μεσότητας και αρετής.
7. Τα βασικά στοιχεία της αρετής.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ:

«Οἶον...οὐκ εὖ» ➤ Στο τέλος της προηγούμενης ενότητας ο Αριστοτέλης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ηθική αρετή συνδέεται με τα πάθη και τις πράξεις, διότι σ' αυτά εντοπίζεται υπερβολή, έλλειψη και μέσο. Για να ενισχύσει ο φιλόσοφος αυτό το συμπέρασμα δίνει στη νέα ενότητα το εξής παράδειγμα: είναι δυνατό να νιώσει κάποιος φόβο, θάρρος, επιθυμία, οργή, συμπάθεια και γενικά χαρά ή λύπη σε μεγαλύτερο και μικρότερο βαθμό («μᾶλλον καὶ ἥττον»). Αυτό ακριβώς το πού και το λίγο, η υπερβολή δηλαδή και η έλλειψη δεν αποτελούν το καλό («ἀμφοτέρω οὐκ εὖ»), διότι απομακρύνουν από τη μεσότητα. Επομένως, και η υπερβολή και έλλειψη στα συναισθήματα αξιολογούνται από τον Αριστοτέλη αρνητικά.

«τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἔνεκα καὶ ὥς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς.» ➤ Τα κριτήρια / προϋποθέσεις της μεσότητας. Για να μπορέσει να διατηρηθεί η μεσότητα στα συναισθήματα, που είναι και το «ἄριστον», πρέπει να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται από τον φιλόσοφο με πολυσύνδετο σχήμα που προσδίδει έμφαση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για δεοντολογικούς κανόνες – γι' αυτό καθορίζονται κατά τρόπο κατηγορηματικό και επαναλαμβάνεται συνεχώς ή εννοείται το «δεῖ» – που μας κατευθύνουν προς την ηθικά ορθή πράξη. Η εφαρμογή τους απαιτεί μόχθο και επίπονη προσπάθεια. Αυτοί οι κανόνες είναι:

- α) «ὅτε δεῖ»: η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- β) «ἐφ' οἷς (δεῖ)»: τα πράγματα, οι συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- γ) «πρὸς οὓς (δεῖ)»: οι άνθρωποι σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- δ) «οὗ ἔνεκα (δεῖ)»: ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- ε) «ὥς δεῖ»: ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, ο Αριστοτέλης σκόπιμα επαναλαμβάνει ή εννοεί τύπους του ρήματος «δεῖ» («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)», «ὅτε δεῖ», ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὗ ἔνεκα (δεῖ)», «ὥς δεῖ»), για να δώσει δεοντολογικό περιεχόμενο στο κείμενο και να κατευθύνει τους ανθρώπους προς την ηθικά ορθή συμπεριφορά. Πώς όμως καθορίζεται η ηθικά ορθή συμπεριφορά; Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι τα κριτήρια αυτά συμπεριφοράς, που μας φέρνουν πιο κοντά στη μεσότητα, δεν μένουν σταθερά, αλλά μεταβάλλονται σε περιεχόμενο, ανάλογα με την κοινωνία, την εποχή, τον τόπο, τα πρότυπα και άλλους παράγοντες. Επομένως, προκύπτει ότι την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος, ο οποίος οφείλει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα. Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η μεσότητα προς ἡμᾶς δεν είναι παντοτινά η ίδια, αλλά προσαρμόζεται και αναζητείται κάθε φορά μέσα στις πολλαπλές συνθήκες και καταστάσεις που εκδηλώνεται το πάθος. Εναπόκειται, λοιπόν, στην προσωπική ευθύνη κάθε ανθρώπου να καθορίζει κάθε φορά το περιεχόμενό του «δεῖ», προκειμένου να καταλήξει στο καλύτερο αποτέλεσμα

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Κάθε κοινωνία έχει κάποια κριτήρια ορθής συμπεριφοράς. Στην περίπτωση των αρχαίων Ελλήνων τα κριτήρια αυτά εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο της πόλης-κράτους, γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ο αρχαίος Έλληνας λειτουργούσε πάντα ως μέλος του συνόλου και όχι ως άτομο. Τα κριτήρια λοιπόν αυτά είναι τα εξής:

α) οι γραπτοί νόμοι της πόλης-κράτους: αυτοί ήταν άλλωστε που καθόρισαν τη στάση του Σωκράτη, όπως αυτή παρουσιάζεται στον πλατωνικό διάλογο *Κρίτων*, όταν του προτάθηκε να δραπετεύσει,

β) η παράδοση: οι άγραφοι νόμοι, τα πρότυπα και τα παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή, που προβάλλονταν, υποδείκνυαν τον ορθό τρόπο συμπεριφοράς αλλά και η θρησκευτική παράδοση των αρχαίων.

γ) η λογική, δηλαδή ο ορθός λόγος: η λογική και ιδιαίτερα η λογική του φρόνιμου ανθρώπου υποδείκνυε την ενδεδειγμένη συμπεριφορά (η έννοια της λογικής θα αναφερθεί στη 10^η ενότητα). Σε κάθε περίπτωση, επομένως, η μεσότητα επιλέγεται («αίρεϊται») από το λόγο ενός ανθρώπου με φρόνηση. Και η επανάληψη του «δεῖ» προσδίδει το περιεχόμενο της μεσότητας, την αρετή, το ηθικά ορθό. Αυτό το ηθικά ορθό το υποδεικνύει στον κάθε άνθρωπο, όπως προαναφέραμε, η υπακοή στους νόμους της κοινωνίας στην οποία ζει και στην οποία λειτουργούν οι κανόνες συμβίωσης, βάσει των οποίων κρίνει τον εαυτό του και μετρά αν ενεργεί σωστά.

Το περιεχόμενο, επομένως, του «δεῖ» έχει σχέση με τα πρότυπα και τις συμπεριφορές που απαιτεί η πολιτική κοινότητα μέσα στην οποία διαπλάθεται και ολοκληρώνεται ο πολίτης. Έτσι, η ηθική συνδέεται με την πολιτική.

«μέσον...τῆς ἀρετῆς» ➤ Όπως έχει αναφερθεί η αρετή- κατά τον Αριστοτέλη – είναι μεσότης σε σχέση προς τα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη. Ταυτόχρονα, όμως, είναι το υψηλότερο και σπουδαιότερο χαρακτηριστικό για τον άνθρωπο, το οποίο δεν μπορεί να ξεπεραστεί από κάτι άλλο, ούτε είναι κατώτερο από κάτι άλλο. Η ηθική αρετή είναι, δηλαδή, μεσότητα και παράλληλα καθαυτήν ακρότητα, είναι «ενιαία και αδιαίρετη ηθική τελειότητα στον υπέρτατο αξιολογικό βαθμό».

Η φράση «ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς» λέγεται πιθανώς σε άμεση σχέση προς τη λέξη «ἄριστον» που προηγείται· πρόκειται δηλαδή μάλλον για έναν (ετυμολογικό) συσχετισμό των λέξεων «ἄριστον» και «ἀρετῇ».

«μέσον τε καὶ ἄριστον» ➤ Ο σωστός χρόνος, τα σωστά πράγματα, οι σωστοί άνθρωποι, ο σωστός σκοπός, ο σωστός τρόπος συνιστούν τις παραμέτρους εκείνης της ισορροπίας/συμμετρίας που παράγουν το τέλει αποτέλεσμα, δηλαδή το μέσον και άριστον. Ο Αριστοτέλης κάνει σαφές ότι η αρετή δεν είναι συναίσθημα (φόβος, οργή, θάρρος), όμως προκύπτει από μια συγκεκριμένη αντιμετώπιση του συναισθήματος. Έτσι η ηθική αρετή προκύπτει από μια λογική επέμβαση του ανθρώπου στο συναίσθημα που περιγράφεται με τις πέντε συνθήκες του «δεῖ». Για να κατακτήσει ο άνθρωπος το «μέσον τε καὶ ἄριστον» χρειάζεται να διαθέτει εκείνη τη φρόνηση ώστε να ανταποκρίνεται στις πέντε απαιτήσεις του δέοντος και να ρυθμίζει την ένταση του συναισθήματος. Έτσι, όσον αφορά την ουσία της, η αρετή είναι μια μεσότητα, όσον αφορά όμως το «ἄριστον», είναι μια ακρότητα που συμπίπτει με το «υπέρτατο» αγαθό προς το οποίο πρέπει να

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

αποβλέπει ο άνθρωπος. Το «ἄριστον», αν και είναι ακρότητα, συμπίπτει με το μέσον, γιατί αποτελεί τον υπέρτατο βαθμό τελειότητας. Η αρετή είναι μεσότης ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη, αλλά καθαυτή είναι τέλεια, δηλαδή έχει τον ανώτατο βαθμό τελειότητας, καθώς ούτε να ξεπεραστεί μπορεί από κάτι άλλο ούτε όμως υπολείπεται και σε σχέση με κάποιο άλλο.

Συμπερασματικά, στο χωρίο αυτό **φαινομενικά** έχουμε **οξύμωρο σχήμα**, καθώς ο Αριστοτέλης ταυτίζει το μέσον με το ἄριστο. Το μέσον, όπως έχει ήδη αναφέρει ο φιλόσοφος, βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Το «ἄριστον» όμως κανονικά αποτελεί ακρότητα και όχι μεσότητα, καθώς βρίσκεται στην υπερβολή. Για τον Αριστοτέλη «ἄριστον» είναι η τελειότητα, το «τέλος», η ανώτερη αξία των όντων που προκύπτει από τη μεσότητα. Εδώ λοιπόν αποκτά τη σημασία του ιδανικού, του προτύπου, της μετρημένης συμπεριφοράς που οφείλουμε να ακολουθήσουμε, αν θέλουμε να κατακτήσουμε την αρετή, που είναι η μεσότητα. Έτσι οι δύο έννοιες τελικά ταυτίζονται και η αντίφαση αίρεται. Αξιοπρόσεκτη είναι η θέση και το γένος της αντωνυμίας «ὅπερ», η οποία αναφέρεται στη λέξη «ἄριστον», κι έτσι, συσχετίζεται **και** ετυμολογικά η λέξη «ἄριστον» με τη λέξη «ἀρετῆς».

«Ὅμοίως δέ...τό μέσον» ➤ Ο Αριστοτέλης έδωσε προηγουμένως παραδείγματα συναισθημάτων, προκειμένου να καταστήσει σαφές το γεγονός ότι τα πάθη μπορεί κανείς να διακρίνει υπερβολή, έλλειψη και μέσο γι' αυτό το λόγο η αρετή συνδέεται μ' αυτά. Όπως αναφέρει, όμως, ο φιλόσοφος και στο χωρίο αυτό, η υπερβολή, η έλλειψη και η μεσότητα δεν περιορίζονται μόνο στα συναισθήματα, αλλά έχουν σχέση και με τις πράξεις των ανθρώπων και, μάλιστα, ομοίως με τα συναισθήματα.

«Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη ... καὶ κατορθοῦται ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς» ➤ Ανεπιθύμητες οι ακρότητες στα πάθη και στις πράξεις, επιθυμητή η μεσότητα. Η διπλή χρήση των «δεῖ» («ὅτε δεῖ», «ὥς δεῖ»), τα τρία «δεῖ» που εννοούνται («ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»), η εννοούμενη γενική συγκριτική («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)») και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινεῖται» υποδηλώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετῆς, η οποία καλλιεργείται ως προορισμός από την «πόλιν». Οι τύποι αυτοί φανερώνουν ότι ο Αριστοτέλης έδινε πολύ μεγάλη σημασία στην άποψη της κοινής γνώμης ως έκφραση των πολιτών της πόλης, του υψηλότερου τύπου κοινωνίας που μπορεί να πετύχει την ευδαιμονία. Η κοινή γνώμη, δηλαδή η κοινωνία, είναι αυτή που καθορίζει τι είναι σωστό και τι λάθος, ποια συμπεριφορά πρέπει να ακολουθούμε και ποια όχι και αυτή είναι που ψέγει ή επαινεί τα συναισθήματα και τις πράξεις μας. Εξάλλου, σ' αυτό ακριβώς έγκειται και η διαφορά του Αριστοτέλη από τον Πλάτωνα. Η αρετή, για τον Αριστοτέλη, είναι μια ανθρώπινη ιδιότητα, η οποία μπορεί να προσεγγιστεί και να κατακτηθεί από τον καθένα που λειτουργεί με βάση τη λογική, τον ορθό λόγο, και καταβάλλει επίπονη προσπάθεια. Αντίθετα, η πλατωνική αρετή τοποθετείται σ' έναν κόσμο νοητό και μεταφυσικό, έξω από τον χώρο της πρακτικής ζωής του ανθρώπου.

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί κάποιες εκφράσεις, για να αξιολογήσει την υπερβολή, την έλλειψη και τη μεσότητα. Έτσι απορρίπτει την υπερβολή

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

(«μᾶλλον») και την ἔλλειψη («ἥττον») αρχικά με μια ήπια φράση, «ἀμφοτέρωθεν οὐκ εὖ», η οποία αποτελεί και σχῆμα λιτότητας. Στη συνέχεια γίνεται πιο σαφής και κατηγορηματικός λέγοντας πως η υπερβολή και η ἔλλειψη αποτελούν σφάλμα και κατακρίνονται («ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις»). Αντίθετα, η μεσότης σχετίζεται με το «ἄριστον» και την αρετή, είναι το σωστό και επαινείται («τὸ δὲ μέσον ἐπαινέται καὶ κατορθοῦται»). Οι ρηματικοί τύποι «ἀμαρτάνεται» και «κατορθοῦται» αναφέρονται στο ἔργο του υποκειμένου της ηθικής πράξης, ενώ οι φράσεις «ὅτε δεῖ ... ὥς δεῖ» και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινέται» υποδηλώνουν την κοινωνική διάσταση της αρετής.

«Μεσότης... τοῦ μέσου» ➤ Η συλλογιστική του Αριστοτέλη καταλήγει στη βασική ἀποψη του φιλοσόφου: η ηθική αρετή είναι μεσότης αφού στοχεύει πάντα στο μέσο. Στο τέλος της προηγούμενης ενότητας ο Αριστοτέλης αναφέρει πως η ηθική αρετή αναφέρεται στα «πάθη» και στις πράξεις, γιατί μόνο σ' αυτά υπάρχει υπερβολή, ἔλλειψη και το μέσον.

Αναφέρεται ένα ακόμα παράδειγμα, για να κάνει σαφές ότι στα «πάθη» υπάρχει ἔλλειψη και υπερβολή και μεσότης. Είναι δύσκολο να φοβηθούμε και να δείξουμε θάρρος και να επιθυμήσουμε κάτι και να το οργιστούμε και να συμπονέσουμε και γενικά να ευχαριστηθούμε και να λυπηθούμε και περισσότερο (υπερβολή) και λιγότερο (ἔλλειψη). Και τα δύο αυτά, δηλαδή η υπερβολή και η ἔλλειψη, δεν είναι καλά («οὐκ εὖ»).

«Ἡ δ' αρετὴ περὶ πάθη... οὕσα τοῦ μέσου» ➤ Ο συλλογισμός **1^η προκείμενη**: το μέσον επαινείται και είναι το σωστό («τὸ μέσον ἐπαινέται καὶ κατορθοῦται») **2^η προκείμενη**: ο ἔπαινος και το σωστό σχετίζονται με την αρετή («ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»)

Συμπέρασμα: επομένως, η αρετή είναι ένα εἶδος μεσότητας («μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή»).

Στο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει λογικά, η αρετή ορίζεται ως «κάποια» (τις) μεσότητα, διατηρεῖ δηλαδή την υποκειμενικότητα στον προσδιορισμό του περιεχομένου της. Η αρετή είναι απλώς μια μορφή μεσότητας, προσδιοριζόμενη από τις πέντε σταθερές μεταβλητές (δεῖ), και όχι συγκεκριμένη αντικειμενικά και ἀπόλυτα καθορισμένη για όλους μεσότητες.

Συνοπτικά ο ορισμός της αρετῆς έχει ως εξής:

Στην ερμηνευτική προσέγγιση δόθηκαν αναλυτικά όλα τα στοιχεία που ορίζουν το περιεχόμενο της έννοιας αρετή. Στο σημείο αυτό, δίνουμε επιγραμματικά τα στοιχεία αυτά:

α) ἔξις: μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του ανθρώπου.

β) προαιρετική: την αρετή, ως στάση ζωής, την επιλέγει ελεύθερα ο κάθε άνθρωπος, εξαιτίας της δικῆς του επιθυμίας και όχι υπό πίεση ή εξαναγκασμό.

γ) μεσότητα: η αρετή αποτελεί το μέσο μεταξύ δύο ακραίων συμπεριφορών (ἔλλειψης και υπερβολής).

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

δ) πρὸς ἡμᾶς: η μεσότητα, για την οποία έγινε λόγος, είναι η μεσότητα με κριτήριο τον άνθρωπο, δηλαδή με υποκειμενικά κριτήρια.

ε) λόγος: το μέσο ανάμεσα στις δύο ακραίες συμπεριφορές δεν είναι κάτι το οποίο προσδιορίζεται αυθαίρετα, αλλά το καθορίζει ο Λόγος, η λογική.

στ) φρόνιμος (ἄνθρωπος): το μέσο ορίζεται από τη λογική, όπως είπαμε, και πιο συγκεκριμένα από τη λογική, όπως καθορίζει ο φρόνιμος, συνετός άνθρωπος.

Οριστέα έννοια: Αρετή

Ο ορισμός της αρετής

Κεντρικό σημείο της ηθικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη είναι ο ορισμός της αρετής. Ήδη από τις προηγούμενες ενότητες ο Αριστοτέλης χρησιμοποίησε συλλογισμούς, για να καταλήξει στο ίδιο κάθε φορά συμπέρασμα, ότι η αρετή είναι μεσότητα. Αυτό βέβαια μαρτυρεί τόσο βασικό στοιχείο για τον ορισμό της αρετής θεωρεί ο Αριστοτέλης τη μεσότητα.

Για τον Αριστοτέλη λοιπόν, που ολοκληρώνει σ' αυτή την ενότητα τον ορισμό της αρετής.

Προσεχές Γένος: α) «ἔξις»: Η αρετή είναι «ἔξις»:

Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει ο Αριστοτέλης, ἔξις είναι η καλή ή κακή θέση που παίρνει κάποιος απέναντι στα πάθη· π.χ. αν οργιστούμε με σφοδρότητα ή χλιαρά είναι κακή «ἔξις», αν όμως οργιστούμε με μέτρο, τότε είναι καλή. Η ορισμένη όμως στάση που θα πάρουμε απέναντι στα πάθη προϋποθέτει ενέργεια που με την επανάληψή της διαμορφώνει το άτομο έτσι ώστε να ενεργεί με ένα μόνιμο και σταθερό τρόπο. Έτσι «ἔξις», γενικά, είναι το να βρίσκεται ένα υποκείμενο ύστερα από άσκηση σε μια διαρκή κατάσταση τέτοια, ώστε το άτομο να ενεργεί με ένα μόνιμο και σταθερό τρόπο, είναι μια κατάσταση θέλησης. Επειδή όμως οι ἔξεις γίνονται με την επανάληψη όμοιων ενεργειών, από τις ενέργειες του ανθρώπου μόνο οι καλές έχουν σχέση με την αρετή.

β) «προαιρετική»: Η αρετή είναι «ἔξις προαιρετική»:

Η αρετή δεν πρέπει να είναι μόνο καλή, επαινετή («εὖ ἔχειν», «εὖ διακείσθαι»), πρέπει να χαρακτηρίζεται και από «προαίρεσιν», δηλαδή να προϋποθέτει ελεύθερη εκλογή (π.χ. «πᾶς ἐπιστήμων...το μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται»). Η προαίρεση δεν είναι απλώς μια εκούσια πράξη (γιατί και τα παιδιά και τα ζώα ενεργούν εκούσια αλλά όχι ύστερα από ώριμη σκέψη), ούτε επιθυμία ή «θυμός» (γιατί και τα άλογα ζώα έχουν θυμό, όχι όμως προαίρεση) ούτε βούληση (γιατί η βούληση μπορεί να στρέφεται και σε πράγματα που είναι αδύνατα, όπως π.χ. η αθανασία μας, και επιπλέον γιατί η βούληση αποβλέπει πιο πολύ στο σκοπό και όχι στα μέσα, όπως η προαίρεση).

Προαίρεση λοιπόν είναι η εκλογή που δε γίνεται στιγμιαία, τυχαία, επιπόλαια και απερίσκεπτα, αλλά «μετά λόγου και διανοίας», ύστερα από λογική και ώριμη σκέψη. Είναι η εκλογή, ύστερα από ώριμη σκέψη, ενός πράγματος ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα που έχω στην εξουσία μου και που είναι προσιτά σε μένα. Η προαίρεση προϋποθέτει τη σκέψη που καταλήγει σε μια τελική επιλογή και απόφαση να πράξουμε κάτι.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Την ηθική ποιότητα μιας πράξης, θετική ή αρνητική, τη χαρακτηρίζει η προαίρεση, γιατί η πράξη μας δεν αξιολογείται από τα ενδεχόμενα αποτελέσματά της, αλλά από την προαίρεση με την οποία ξεκίνησε η προαίρεση είναι ο πυρήνας της ηθικής πράξης, η βάση της αρετής. Αν αποφασίσω ύστερα από ώριμη σκέψη και εφόσον υπάρχουν και οι άλλες προϋποθέσεις (π.χ. μεσότητα), τότε η πράξη μου είναι ενάρετη. Αυτό σημαίνει ότι ο Αριστοτέλης στην ηθική δέχεται την ελευθερία της βούλησης.

Πάντως, η σημασία της προαίρεσης για την ύπαρξη της αρετής επανειλημμένα τονίζεται από τον Αριστοτέλη. Σε άλλο χωρίο του ίδιου έργου του παραθέτει τους αναγκαίους όρους, για να χαρακτηριστεί μια πράξη ενάρετη: ο άνθρωπος πρέπει να έχει α) συνείδηση της πράξης του (ειδώς), β) την ανάλογη προαίρεση (προαιρούμενος) και γ) σιγουριά και σταθερότητα στην πραγματοποίησή της (βεβαίως και ἀμετακινήτως).

γ) «ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς»: Η αρετή βρίσκεται στο μέσον το «σε σχέση με εμάς»:

Ο Αριστοτέλης, δίνει τη δεύτερη έννοια που μαζί με την «προαίρεση» αποτελούν την ειδοποιό διαφορά της αρετής, τη μεσότητα «πρὸς ἡμᾶς», σε σχέση με μας. Με συλλογισμούς, που έχει ήδη διατυπώσει ο φιλόσοφος, απόδειξε ότι η αρετή έχει στόχο της και επιλέγει τη μεσότητα και στα «πάθη» και στις πράξεις. Κι ακόμη έχει αποδείξει ότι η μεσότητα είναι η ουσία της αρετής.

Στον ορισμό που διατυπώνει σ' αυτήν την ενότητα διευκρινίζει ότι η αρετή είναι μεσότητα σε σχέση με μας, «πρὸς ἡμᾶς», με κριτήριο εμάς, υποκειμενική μεσότητα, όχι αντικειμενική, «κατ' αὐτό τό πρᾶγμα». Η μεσότητα, που βρίσκεται σε αντίθεση με την υπερβολή και την έλλειψη, είναι κάτι το ορθό και επαινείται και γι' αυτό είναι ο στόχος της αρετής.

δ) «ὥρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»: Η αρετή βρίσκεται στο μέσον το «σε σχέση με μας», που καθορίζεται από τη λογική, και ιδιαίτερα από αυτήν που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος:

Με το καινούργιο αυτό στοιχείο («ὥρισμένη λόγῳ...»), που προσθέτει στον ορισμό της αρετής, ο Αριστοτέλης επιχειρεί να δώσει απάντηση και στο ερώτημα αν την υποκειμενική μεσότητα θα την καθορίσει το κάθε υποκείμενο αυθαίρετα με τη δική του κρίση, όποια και αν είναι, και σύμφωνα, κάθε φορά, με το προσωπικό του συμφέρον και στις περιστάσεις ή όχι.

Το πρώτο κριτήριο σύμφωνα με το οποίο καθορίζεται η μεσότητα, το «δει», είναι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το πνεύμα της κοινότητας, οι κανόνες της κοινωνικής και πολιτικής συμβίωσης μέσα στην πόλη – κράτος.

Το δεύτερο κριτήριο που, κατά τον Αριστοτέλη, καθορίζει τη μεσότητα είναι ο «λόγος», ο ορθός λόγος, το ανθρώπινο λογικό, η ορθή κρίση του μυαλωμένου - όχι οποιουδήποτε - ανθρώπου. Μυαλωμένος άνθρωπος είναι, κατά τον Αριστοτέλη, αυτός στον οποίο ενώνονται και συνυπάρχουν όλες οι αρετές και αυτός που μπορεί να σκεφτεί καλά σχετικά με το τι είναι αγαθό και συμφέρον για τον εαυτό του όχι μόνοι από μια μερική άποψη (π.χ. ποια συντελούν στην υγεία, στη σωματική δύναμη), αλλά γενικά ποια συντελούν «πρὸς τό εὖ ζῆν». Μυαλωμένος άνθρωπος είναι αυτός που με την πράξη

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

του υψώθηκε σε ηθική προσωπικότητα και κατόρθωσε να γίνει παράδειγμα, μέτρο σύγκρισης για τους άλλους, ώστε να έχουν τις πράξεις του ως κριτήριο για την ηθική ποιότητα των δικών τους πράξεων.

Έτσι η «μεσότητα σε σχέση με μας», που αποτελεί την ουσία της αρετής, ενώ από την αρχή φαίνεται ότι έχει έναν υποκειμενισμό τέτοιο που μπορεί να οδηγήσει στην αυθαιρεσία και στην εύκολη λύση του συμβιβασμού, στη συνέχεια, όταν με τον ορισμό της αρετής καθορίζονται τα κριτήρια της ορθότητάς της (το πνεύμα της κοινότητας, ο ορθός λόγος που καθορίζει ο «φρόνιμος», το παράδειγμα πραγματωμένης αρετής σε μια ορισμένη κοινότητα), αντικειμενικοποιείται ως ένα βαθμό και περιορίζεται αρκετά ο υποκειμενισμός της.

Μ' αυτό τον τρόπο τονίζεται η έμφαση ότι είναι δύσκολο να πετύχει τη μεσότητα ο καθένας· μόνο ο «ειδώς», ο «επιστήμων» και ο «φρόνιμος» μπορεί να την πετύχει. Γι' αυτό άλλωστε, η αρετή είναι σπάνια, αξιέπαινη και όμορφη.

«Μεσότης...αίρεισθαι» ➤ Η αρετή είναι μεσότητα ανάμεσα σε δύο κακίες:

Ο ορισμός της αρετής ολοκληρώνεται με τον προσδιορισμό της αντίθετης προς αυτήν έννοιας, της κακίας. Οι κακίες, λοιπόν, είναι υπερβολική και έλλειψη, είναι άλλοτε ελλειπείς και άλλοτε υπερβολικές στα «πάθη» ή στις «πράξεις» σε σχέση μ' αυτό που πρέπει. Αυτό συνιστά και την ουσία της διαφοράς τους από την αρετή, που πάντοτε βρίσκει και επιλέγει το μέσον.

Το ότι η αρετή βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, στην υπερβολή και την έλλειψη, δε σημαίνει ότι είναι μετριοπάθεια, συμβιβασμός, μέσος όρος ανάμεσα σε δύο κακίες. Γιατί η αρετή είναι μεσότητα, όταν εξετάζεται ως προς την ουσία και τον ορισμό της, όταν όμως την κρίνουμε από την άποψη του σωστού, του πιο καλού, του τέλειου, τότε είναι ακρότητα, είναι το έσχατο σημείο, είναι αντίθετη προς το κακό και συνεχής νίκη εναντίον του. Γι' αυτό και θα την αναζητήσουμε στο χώρο του καλού, του πεπερασμένου, όχι του κακού και του απείρου. Επομένως, η αρετή είναι μεσότητα μόνο από οντολογική άποψη, ενώ από αξιολογική άποψη είναι μια «ακρότητα», όχι μεσότητα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι εξυπηρετούν τα παραδείγματα με τα πάθη (συναισθήματα) που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης;
2. Πώς αξιολογεί την υπερβολή και την έλλειψη στα συναισθήματα και τις πράξεις, και πώς τη μεσότητα;
3. Με ποιο τρόπο προσδιορίζει το μέσο στα «πάθη»;
4. Ποια είναι τα στοιχεία σε σχέση με τα οποία υπάρχει η μεσότητα στα «πάθη»;
5. Ποια είναι, κατά τον Αριστοτέλη, τα κριτήρια της ορθότητας των πράξεων;
6. Από ποια στοιχεία του κειμένου υποδηλώνεται η κοινωνική διάσταση της ηθικής αρετής;
7. Από ποια στοιχεία του κειμένου φαίνεται ότι «ο Αριστοτέλης, σε πολύ ανώτερο βαθμό από τον Πλάτωνα, λαμβάνει υπόψη του την επικαιρικότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς»;

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

8. Με ποιο συλλογισμό συμπεραίνει ο Αριστοτέλης ότι η αρετή είναι κάποια μεσότητα;
9. Πώς μπορεί να προσδιοριστεί η λογική του φρόνιμου ανθρώπου, η οποία καθορίζει και το «μέσον»;
10. Υπάρχει ή όχι κίνδυνος αυθαιρεσίας από το γεγονός ότι η αρετή βρίσκεται, κατά τον Αριστοτέλη, στο μέσον το «σε σχέση με μας», που καθορίζεται από τη λογική;
11. Ποιο είναι το προσεχές γένος της αρετής και ποια η ειδοποιός της διαφορά, όπως περιλαμβάνονται στον ορισμό της;

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

ηδομαι

Ομόρριζα: ηδονή, ηδονικός, ηδονίζομαι, ηδονισμός, φιλήδονος, ηδονοθηρία, ηδονοβλεψία.

Συνώνυμα: ἀγάλλομαι, εὐφραίνομαι, χαίρω, τέρπομαι.

Αντώνυμα: ἀνιῶμαι, ἄχθομαι, λυποῦμαι, ἀθυμῶ, θλίβομαι.

φοβέω – ῶ	<	φόβος	<	φέβομαι (ποιητ.)=τρέπομαι σε φυγή	
θαρρέω - ῶ	<	θράσος και θάρρος	<	θρασύς	
ἐπιθυμέω – ῶ	<	ἐπιθυμία	<	ἐπί + θυμός	< Θύω
ὀργίζω	<	ὀργή	<	<	ὀρέγω = ἐπιθυμῶ
ἐλεέω – ῶ	<	ἔλεος			
λυπέω - ῶ	<	λύπη			
ἐπαινέω – ῶ	<	ἐπί + αἰνέω - ῶ	<		αἶνος + λόγος, μύθος

ἐπιθυμῆσαι

απαρέμφατο ενεργητικού αορίστου του ρήματος ἐπιθυμέω –ῶ (ἐπεθύμουν, ἐπιθυμήσω, ἐπεθύμησα, ἐπιτεθύμηκα)

Ετυμολογικά: ἐπί + θυμέω < θυμός < θύω

Σύνθετα: ἀντεπιθυμῶ

Συνώνυμα: ἐθέλω, θέλω, βούλομαι, ἐφίεμαι, ἐρῶ, ὀρέγομαι, ἀντεπιθυμῶ

Αντώνυμα: ἀθυμῶ, μισῶ, μυσάττομαι, ἀπεχθάνομαι, ἀποστρέφομαι

Ομόρριζα: ἐπιθυμητός, ἐπιθυμητέος, ἐπιθυμητής, ἐπιθυμία, ἀνεπιθύμητος, ἐπιθύμημα

ὀργισθῆναι

απαρέμφατο παθητικού αορίστου του ρήματος ὀργίζω (μελλ. ὀργῶ, ὠργισα / ὀργίζομαι, ὠργιζόμην, ὀργιουμαι – ὀργισθήσομαι, ὠργίσθην, ὠργισμαι)

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ετυμολογικά: ὀργίζω < ὀργή

Συνώνυμα: ἐρεθίζω, ὀξύνω, παροξύνω / ὀργίζομαι: ἀγανακτῶ, θυμouμαι, χαλεπαίνω, δυσφορῶ

Σύνθετα: ἐξοργίζω, παροργίζω, συνοργίζομαι

Ομόρριζα: ὀργιστός, ὀργιστέος, ὀργιστικός, ἐξοργιστικός

ἐλεῆσαι

απαρέμφατο ενεργητικού αορίστου του ρήματος ἐλεέω – ῶ (ἠλέουν, ἐλεήσω, ἠλέησα / ἐλεουμαι, ἠλεούμην, ἐλεήσομαι – ἐλεηθήσομαι, ἠλεήθην, ἠλέημαι)

Ετυμολογικά: ἐλεῶ < ἔλεος

Συνώνυμα: οἰκτίρω, λυποῦμαι, εὐσπλαχνίζομαι

Σύνθετα: κατελεῶ

Ομόρριζα: ἐλεήμων, ἐλεητός, ἀνελέητος, ἐλεητέον, ἐλεητικός, ἀνηλεής, νηλεής, ἐλεεινός, ἀνελεήμων / ν.ε. ελεημοσύνη

ἡσθῆμαι

απαρέμφατο παθητικού αορίστου του ρήματος ἡδομαι (ἡδόμην, ἡσθήσομαι, ἡσθην)

Ετυμολογικά: ρ. σφαδ- > ἄδ- -> ἡδ

Συνώνυμα: τρέπομαι, εὐχαριστοῦμαι, γήθομαι, χαίρω, εὐφραίνομαι, ἀγάλλομαι

Αντώνυμα: ἀθυμῶ, ἄχθομαι, ἀνιώμαι, λυποῦμαι, θλίβομαι

Σύνθετα: ἐφήδομαι, συνήδομαι, ὑπερήδομαι

Ομόρριζα: ἡδονή, φιλήδονος, ἡδονικός, ἡδονίζομαι, ἡδονισμός, ἡδονιστής, ἡδονολάτρης, ἡδύς, ἡδυπαθής, ἡδυπάθεια, ἡδύγλωσσος, ἡδύποτον

λυπηθῆναι

απαρέμφατο παθητικού αορίστου του ρήματος λυπέω – ῶ. Βλέπε σχόλια ενότητα 5^η λ. λυπούμενος

μᾶλλον

επίρρημα συγκριτικού βαθμού / θετικός βαθμός μάλα / υπερθετικός βαθμός μάλιστα

Συνώνυμα: περισσότερον, ἰσχυρότερον, πλέον

Αντώνυμα: ἥττον

ἥττον

επίρρημα συγκριτικού βαθμού < επίθετο μικρός / συγκριτικός ἥττων / υπερθετικό επίρρημα ἥκιστα

Συνώνυμα: μικρότερον, ἀσθενέστερον, μείον

Αντώνυμα: μᾶλλον, περισσότερον, πλέον

Φρ.: θέμα ἥσσοнос σημασίας ἢ ἀρχή τῆς ἥσσομενος προσπάθειας

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ἀμφοτέρα

αόριστος επιμεριστική αντωνυμία ἀμφοτέρος, -α, -ον / πληθυντικός ἀμφοτέροι, -αι, -α < ἄμφω

Ομόρριζα: ἀμφοτερίζω, ἀμφοτερόβλεπτος, ἀμφοτερόγλωσσος, ἀμφοτεροδέξιος, ἀμφοτερόπλους, ἀμφοτέρωθεν, ἀμφοτέρωθι, ἀμφοτέρως, ἀμφοτέρωσε / ν.ε. επαμφοτερίζω, επαμφοτερισμός

εὖ

επίρρημα θετικού βαθμού βαθμού του επιθέτου ἀγαθός, -ή, -όν. Βλέπε σχόλια ενότητα 3^η

δεῖ

απρόσωπο ρήμα (ἔδει, δεήσει, ἐδέησε, δεδέηκε, ἐδεδεήκει) βλέπε σχόλια ενότητα 3^η, λ. ἔδει

οἷς, οὓς, οὖ

αναφορική αντωνυμία ὅς, ἥ, ὅ. Βλέπε σχόλια ενότητα 7^η, λ. ὅπερ

ἀρετῆς

ουσιαστικό α' κλίσης ἀρετή, -ῆς. Βλέπε σχόλια ενότητα 1^η

μέσον

ουσιαστικό β' κλίσης, μέσον, -ον <επίθετο μέσος, -ή, -όν. Βλέπε σχόλια ενότητα 7^η

ἄριστον

υπερθετικός βαθμός του επιθέτου ἀγαθός, -ή, -όν. Βλέπε σχόλια ενότητα 3^η

Ομόρριζα: ἀριστεῖον, ἀριστεύω, ἀριστοποιοῦμαι, ἀριστοκράτης, ἀριστοκρατία

ψέγεται

οριστική παθητικού ενεστώτα του ρήματος ψέγω (ἔψεγον, ψέξω, ἔψεξα / ψέγομαι, ἔψεγόμην πρκ ἔψεγμαι)

Συνώνυμα: μέφομαι, κατηγορῶ, αἰτιῶμαι, λοιδορῶ, κατακρίνω, ὀνειδίζω, καθάπτομαι, ἐγκαλῶ

Αντώνυμα: ἐπαινῶ, ἐγκωμιάζω, εὐλογῶ, εὖ λέγω

Σύνθετα: διαψέγω

Ομόρριζα: ψόγος, ἄψογος, ψεκτός, ἄψεκτος, ψέγος (τό), ψέκτης / ν.ε. ψεγάδι, αψεγάδιαστος

ἐπαινείται

οριστική παθητικού ενεστώτα του ρήματος ἐπαινέω –ῶ <ἐπί+αἰνέω (ἐπῆνουν, ἐπαινέσω και ἐπαινέσομαι, ἐπῆνεσα, ἐπῆνεκα / ἐπαινοῦμαι, ἐπηνούμην, ἐπαινεθήσομαι, ἐπηνέθην, ἐπῆνημαι)

Συνώνυμα: ἐγκωμιάζω, εὐλογῶ, εὖ λέγω, ὑμῶν, ἐπιδοκιμάζω

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Αντώνυμα: ψέγω, μέφομαι, κατηγορῶ, αἰτιῶμαι, ὀνειδίζω, κακῶς λέγω, αἰσχύνω, λοιδορῶ, ἀποδοκιμάζω

Σύνθετα: παραινῶ, συναινῶ, καταινῶ

Ομόρριζα: ἔπαινος, ἐπαινετός, ἐπαινέτης, ἐπαινετέος, ἐπαινετικός

κατορθοῦται

οριστική παθητικού ενεστώτα του ρήματος κατορθόω –ῶ < κατά+ὀρθόω (ὠρθουν, ὀρθώσω, ὠρθωσα, ὠρθωκα / ὀρθοῦμαι, ὠρθούμην, ὀρθώσομαι – ὀρωθήσομαι, ὠρθώθην, ὠρθώμαι)

Συνώνυμα: ἰδρύω, ἀνίστημι, ὑψῶ, διασώζω, ἐγείρω, κτίζω / ἐπιτυγχάνω, ἀνεγείρω, διευθύνω, περαίνω

Αντώνυμα: καθαιρῶ, καταβάλλω, καταρρίπτω / ἀποτυγχάνω, ἀστοχῶ

Σύνθετα: ἀνορθῶ, διορθῶ, ἐπανορθῶ

Ομόρριζα: ὀρθός, ὀρθίος, ὀρθωτής, ὀρθωτός, ὀρθωτέον, ὀρθωμαι, ὀρθωσις και τα σύνθετα με τις προθέσεις

ἄμφω

αόριστος επιμεριστικής αντωνυμίας δυϊκός αριθμός τῶ, ονομαστική και αιτιατική τᾱ ἄμφω / γενική, δοτική τοῖν ἀμφοῖν

Ετυμολογικά: ἄμφω < πρόθ. ἀμφί

Συνώνυμα: ἀμφότεροι βλέπε σχόλια ανωτέρω, λ. ἀμφότερα

ἕξις

ουσιαστικό γ' κλίσης ἕξις, -εως. Βλέπε σχόλια ενότητα 4^η, λ. εξεις

προαιρετική

επίθετο β' κλίσης προαιρετικός, -ή, -όν<πρό+αιρετικός<αἵρετός<αἵρέομαι-οῦμαι

Συνώνυμα: ὁ κατά προαίρεν γενόμενος, ἐλεύθερος, αὐτόβουλος, ἐκούσιος, σκόπιμος

Ομόρριζα: προαιρετέον, προαίρεσις, προαιρετός

ὠρισμένη

μτχ. παθητικού παρακειμένου του ρήματος ὀρίζω (ὠρίζον, ὀρῶ, ὠρισα, ὠρικα/ὀρίζομαι, ὠριζόμην, ὀριοῦμαι-ὀρισθήσομαι, ὠρισάμην-ὠρίσθην, ὠρισμαι)

Ετυμολογικά: ὀρίζω<ὄρος

Συνώνυμα: διαιρῶ, ἀποχωρίζω, χαράσσω ὄρια, τάττω ὄρια, διακρίνω, διαστέλλω, διαγυγνώσκω

Σύνθετα: ἀφορίζω, διορίζω, ἐξορίζω, καθορίζω, περιορίζω, προορίζω, προσορίζω, προσδιορίζω

Ομόρριζα: ὀριστός, ἐξόριστος, ὀριστέος, ὀριστής, ὀρισμός, ὀρισμα, ἀόριστος, ὀριστικός, ὀρίζω, ὀριζόντιος και άλλα σύνθετα με τις προθέσεις (βλέπε ανωτέρω)

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ὀρισειεν

ευκτική αορίστου του ρήματος ὀρίζω. Βλέπε σχόλια ανωτέρω λ. ὠριεμένη

φρόνιμος

επίθετο β' κλίσης φρόνομος, -ον<φρονέω-ῶ

Συνώνυμα: ὁ φρονῶν, σῶφρον, συνετός, σύννους/ν.ε. γνωστικός

Αντώνυμα: ἀσύνετος, παράφρων, ἄφρων/ν.ε. ἀμυαλος

Ομόρριζα: φρόνησις, φρονηματίας, φρονίμως, φρονούντως, φροντίς, ἔμφροντις, ἔμφρων

ὑπερβολήν

ουσιαστικό α' κλίσης ὑπερβολή, -ῆς. Βλέπε σχόλια ενότητα 7^η

τῶ ἐλλειπεῖν (=τῇ ἐλλείψει)

ἐναρθρο απαρέμφατο σε θέση ουσιαστικού<απαρέμφατο ενεστώτα του ρήματος ἐλλείπω. Βλέπε σχόλια ενότητα 7^η, λ. ἐλλείπει

τῶ ὑπερβάλλειν (=τῇ ὑπερβάλλῃ)

ἐναρθρο απαρέμφατο σε θέση ουσιαστιοῦ <ενεστώτα του ρήματος ὑπερβάλλω<ὑπέρ+βάλλω (ἐβαλλον, βαλῶ, αόριστο β' ἔβαλον, βέβληκα/βάλλομαι, ἐβαλλόμεν, βαλοῦμαι-βληθήσομαι, αόριστος β' ἐβαλόμην –ἐβλήθην, βέβλημαι)

Θέμα: βάλλ-, βαλ->βολ-, βλη-)βλω-

Συνώνυμα: ῥίπτω, ἐξακοτνίζω, κτυπῶ, ἱμῖ, πλήττω, παίω, τύπτω, πατάσσω/ὑπερβάλλω: ὑπερτερῶ, ὑπερέδχω, περισσεύω, πλεονάζω, πλειοδοτῶ

Συνθ.: ἀμφιβάλλω, ἀναβάλλω, ἀντιβάλλω, ἀποβάλλω, διαβάλλω, εἰσβάλλω, ἐκβάλλω, ἐμβάλλω, ἐπιβάλλω, καταβάλλω, παραβάλλω, περιβάλλω, προβάλλω, προσβάλλω, συμβάλλω, ὑποβάλλω

Ομόρριζα: βλητός, ἀπόβλητος, βολή, ὑπερβολή, ὑπερβολικός, βλήμα, βέλος, βελόνη, βόλος, βολίς, βολεύς, ἀναβολεύς, βλωμός (=μπουκιά), διάβολος, περιβόλιον, περιβάλλον, ἀνυπέρβλητος, βαλβίς, ἐμβόλιον, ἐμβόλιμος, και άλλα σύνθετα

εὕρισκειν

απαρέμφατο ενεστώτα του ρήματος εὕρισκω (εὕρισκον και ηὔρισκον, εὕρησω, αόριστος β' εὔρον και ηὔρον, εὔρηκα και ηὔρηκα/εὕρισκομαι, εὕρισκόμεν και ηὔρισκόμεν, εὔρεθήσομαι, αόριστος β' εὔρόμην και ηὔρόμην-εὔρέθην και ηὔρέθην, εὔρημαι και ηὔρημαι)

Συνώνυμα: τυχάνω, μηχανῶμαι, ἀνακαλύπτω, ἐπινοῶ, προσπορίζομαι

Αντώνυμα: ἀπόλυμι

Σύνθετα: ἀνευρίσκω, ἐξευρίσκω, συνευρίσκομαι, ἐφευρίσκομαι

Ομόρριζα: εὔρετός, εὔρετός, δυσεύρετος, εὔρεσις, εὔρημα, εὔρετής, ἐφευρέτης, εὔρετικός, ἐφευρετικός/ν.ε. βρίσκω, βρίσκομαι, εφεύρεση, ανεύρεση

αἰρεῖσθαι

απαρέμφατο μέσου ενεστώτα του ρήματος αἰρέω –ω (ἤρουν, αἰρήσω, εἰλων, ἤρηκα/αἰροῦμαι, ἤρουν, αἰρήσομαι-αἰρεθήσομαι, εἰλόμην-ἤρεθην, ἤρημαι)

Συνώνυμα: ἐκλέγω, προτιμῶ

Σύνθετα: ἀναιρῶ, ἀφαιρῶ, διαιρῶ, καθαιρῶ, προαιροῦμαι, ἀνταίρουμαι, περαιῶ

Ομόρριζα: αἰρετέον, αἰρετός, αἵρεσις, ἔλωρ, ἑλώρια και σύνθετα με τις προθέσεις: ἀπό, ἀνά, κατά, πρό, παρά.

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ο Αριστοτέλης υποστήριζε πως η ηθική αρετή σχετίζεται με το υποκειμενικό μέσο στα πάθη και στις πράξεις. Απαριθμεί μια σειρά παραδειγμάτων από πάθη – συναισθήματα όπως ο φόβος, το θάρρος, η επιθυμία, η οργή, ο οίκτος και γενικά η ηδονή και η λύπη για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι όταν ισχύει το περισσότερο και το λιγότερο δηλαδή η υπερβολή και η έλλειψη δεν είναι κάτι το ορθό και το θετικό, αλλά όταν ισχύει το μέσο είναι το ορθό. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στα πάθη μέσω απαρεμφάτων (φοβηθῆναι, θαρρῆσαι, ἐπιθυμῆσαι, ὀργισθῆναι, ἐλεῆσαι, ἡσθῆναι, λυπηθῆναι) θέλει να τονίσει ότι στην περίπτωση της ηθικής δεν έχει τόσο σημασία το συναίσθημα που αναπτύσσει ο άνθρωπος στην ψυχή του, αλλά η έμπρακτη εκδήλωσή του. Η αρετή και η κακία κρίνονται πάντα στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

Έτσι, η αρετή – μεσότητα συνίσταται στο να δοκιμάζει κανείς ένα πάθος ή να προβαίνει σε ψυχικές πράξεις όχι ασυλλόγιστα αλλά με βάση συγκεκριμένα ποιοτικά κριτήρια: όποτε πρέπει (ὅτε δεῖ), σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει (ἐφ' οἷς δεῖ) σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει (πρὸς οὓς δεῖ), για τους λόγους που πρέπει (οὗ ἕνεκα δεῖ) και τέλος όπως πρέπει (ὥς δεῖ). Ο φιλόσοφος απορρίπτει την υπερβολή και την έλλειψη τόσο στα πάθη όσο και στις πράξεις και καταδεικνύει το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να επιτευχθεί η μεσότητα καταγράφοντας τα όρια – προϋποθέσεις ώστε κάποιος να την επιτύχει. Θα λάβει υπόψη του το χρόνο εκδήλωσης ενός συναισθήματος ή μιας ψυχικής ενέργειας, τις αντικειμενικές κοινωνικές συνθήκες που μας επιτρέπουν να εκδηλώσουμε ένα συναίσθημα ή να προβούμε σε μια ψυχική ενέργεια, τους ανθρώπους προς τους οποίους πρέπει να εκδηλώσουμε ένα συναίσθημα ή να προβούμε σε μια ενέργεια, την οποία αιτία ή τον σκοπό και τέλος τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνουμε το συναίσθημα ή προβαίνουμε στην ακόλουθη ενέργεια. Επομένως καταδεικνύεται ο εμπειρικός χαρακτήρας καθώς το «καλό» και «κακό» σταθμίζεται από το χρόνο, τις περιστάσεις του ανθρώπου, τον σκοπό και τον τρόπο.

2. Σύμφωνα με το απόσπασμα η κοινωνία είναι εκείνη που καθορίζει αυτό που πρέπει και η ίδια είναι εκείνη που ψέγει ή επαινεί τα συναισθήματα και τις πράξεις. Ὁ ἔπαινος και ὁ ψόγος (= επίκριση, αποδοκιμασία) που αποδίδονται από την κοινωνία στα μέλη της, αποτελούν το χαρακτηριστικό δείγμα του πολιτικού χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής. Οι καθιερωμένες αξίες της κοινωνίας αποτελούν ένα αντικειμενικό δεδομένο για τον εκάστοτε πολίτη. Εξισορροπείται έτσι ο προσωπικός – υποκειμενικός χαρακτήρας της ηθικής. Με τα τριτοπρόσωπα ρήματα ἀμαρτάνεται και κατορθοῦται που αναφέρονται σε πρακτικό επίπεδο, στο αν είναι επιτυχής ή όχι η

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

έκβαση μίας πράξης, δηλαδή αν η πράξη έχει επιτύχει το τέλος της, το σκοπό της. Με το ζεύγος *ἐπαινεῖται* και ψέγεται αναφέρεται σε αξιολογικό επίπεδο, στο αν η πράξη έχει την αποδοχή του κοινωνικού συνόλου. Με το χιαστό σχήμα η μεσότητα κατορθοῦται και *ἐπαινεῖται* ενώ η υπερβολή και *ἐλλειψη* *ἀμαρτάνεται* και ψέγεται.

Σε όλες τις κοινωνίες άλλωστε υπάρχουν τα κριτήρια ορθότητας των πράξεων τα οποία παρουσιάζουν διαφορές από λαό σε λαό και από εποχή σε εποχή. Αυτά τα κριτήρια απορρέουν από ένα άγραφο και αποδεκτό από όλους κώδικα ηθικής συμπεριφοράς που δημιουργεί η παράδοση ενός λαού, είτε από τους γραπτούς νόμους είτε από θρησκευτικά ηθικά συστήματα. Έτσι, η ηθική συνδέεται με την πολιτική και έχει κοινωνική διάσταση. Η ορθή στάση σχετίζεται με πρότυπα και συμπεριφορές που απαιτεί η πολιτική κοινότητα μέσα στην οποία διαμορφώνεται, εντάσσεται και ολοκληρώνεται ο πολίτης. Κριτήρια συμπεριφοράς αποτελούν η λαϊκή παράδοση, οι νόμοι της πόλης αλλά και η λογική η οποία υποδεικνύει στον άνθρωπο τι πρέπει να πράξει και τι όχι.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η αρετή επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο, καθώς αποτελεί προαίρεσις δηλαδή έλλογη προτίμηση και όχι μια άλογη και αδικαιολόγητη επιθυμία. Συνδέεται δομικά με τη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, τη σκέψη και τη κρίση του. Αποτελεί επιλογή ανάμεσα στο καλό και στο κακό και επιδίωξη του ενός ή του άλλου. Είναι λοιπόν, καθοριστικός ο ρόλος της προαίρεσης στο πλαίσιο της ηθικής διδασκαλίας του Αριστοτέλη. Πρόκειται για ελεύθερη και συνειδητή επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου ζωής, επιλογή που οδηγεί σε συγκεκριμένες αποφάσεις σε κάθε μία επιμέρους περίπτωση και διέπεται από σιγουριά και σταθερότητα στην πραγματοποίησή της.

Αρα δίκαιος δεν είναι αυτός που τυχαίνει να κάνει δίκαιες πράξεις, αλλά αυτός που συνειδητά επέλεξε τη δικαιοσύνη ως στάση ζωής και ακολουθεί στις επιμέρους επιλογές του την αντίστοιχη σταθερή πορεία. Πέρα όμως από την υποκειμενική και προσωπική αντίληψή της, αυτή καθορίζεται από το ορθό λόγο, όπως αυτός εκφράζεται από τον φρόνιμον πολίτη. Ο άνθρωπος που διαθέτει φρόνηση αποτελεί συμβολικό ή ένσαρκο ηθικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία και με τις τεκμηριωμένες επιλογές του γίνεται ο γνώμονας της ηθικής – πολιτικής αρετής. Κατά συνέπεια το κοινωνικό πρότυπο του φρονίμου είναι επίσης ένα σχετικά αντικειμενικό δεδομένου που μετριάζει τον προσωπικό – υποκειμενικό χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής. Έτσι ο λόγος (= λογική) αποτελεί ένα κοινό κριτήριο, ένα πολύ σημαντικό στοιχείο για τη σύλληψη της αρετής, το οποίο διασφαλίζει την αντικειμενικότητά της. Κατά συνέπεια η αριστοτελική ηθική δεν είναι σχετικιστική, καθώς διέπεται από το πρακτικό κριτήριο τήρησης του κανόνα της μεσότητας και το κριτήριο της κοινωνικής αξιολόγησης.

2. Σύμφωνα με τον πλήρη ορισμό, οριστέα έννοια αποτελεί η αρετή που συνδέεται ετυμολογικά με τις λέξεις: *ἀρείων*, *ἄριστος*, *ἀραρίσκω*, *ἄρης* και το ρήμα *ἀρετάω-ῶ*. Στο συγκεκριμένο βέβαια ορισμό ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην ηθική αρετή. Το προσεχές γένος αποτελεί η έξις προαιρετική. Οι έξις αποκτώνται με την επανάληψη πράξεων και

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

συνιστούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του ανθρώπου απορρέουν δηλαδή από την διαδικασία του εθισμού και δεν είναι κάτι έμφυτο. Η αρετή ως έξη περιλαμβάνει μόνο εκείνα τα χαρακτηριστικά που διαμορφώνονται ελεύθερα από τον άνθρωπο και είναι αποτέλεσμα της συνειδητής του επιλογής, η οποία δεν προκύπτει από κάποιον εξαναγκασμό ούτε είναι τυχαία και περιστασιακή. Άλλωστε με τον όρο προαιρετική αποδίδεται η διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, η σκέψη και η κρίση του. Αποτελεί επιλογή ανάμεσα στο καλό και το κακό και επιδίωξη του ενός ή του άλλου. Πρόκειται για μια ελεύθερη και συνειδητή επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου ζωής, επιλογή που οδηγεί σε συγκεκριμένες αποφάσεις. Δίκαιος δεν είναι αυτός που τυχαίνει να κάνει δίκαιες πράξεις, αλλά αυτός που επέλεξε συνειδητά τη δικαιοσύνη ως στάση ζωής και ακολουθεί στις επιμέρους επιλογές του την αντίστοιχη σταθερή πορεία.

Η ειδοποιός διαφορά: «ἐν μεσότητι οὔσα ... καὶ εὕρισκιν καὶ αἰρεῖσθαι». Η αριστοτελική αρετή εντάσσεται στο ευρύτερο σχήμα της συνεχούς και δαιρετής κίνησης – ποσότητας και σχετίζεται – προσδιορίζεται με τις συναφείς προς αυτές έννοιες, την υπερβολή, την έλλειψη, τη μεσότητα. Άρα διακρίνουμε το περισσότερο, το λιγότερο και το ίσο. Το μέσο ορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια δεν είναι ένα δεν είναι το ίδιο για όλους και εντοπίζεται κάθε φορά από τον ειδικό. Απαραίτητη προϋπόθεση για να διακρίνει ο κάθε πολίτης την ενάρετη μεσότητα είναι να διαθέτει μια διανοητική ικανότητα ώστε να διακρίνει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ της υπερβολής και της έλλειψης. Η αρετή δεν αποτελεί λοιπόν, μια αντικειμενική και υποχρεωτική για όλους εκδοχή μεσότητας, αλλά είναι η υποκειμενική και προσωπική αντίληψή της όπως καθορίζεται από τον ορθό λόγο του φρόνιμου πολίτη.

Αυτή η διαχωριστική γραμμή είναι η φρόνηση ώστε ο άνθρωπος να αποφεύγει τόσο την υπερβολή όσο και την έλλειψη. Ολοκληρώνοντας ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η αρετή ορίζεται μόνο στο πεδίο του αγαθού, της τελειότητας, γι' αυτό και αποτελεί ακρότητα, καθώς δεν μπορεί να υπάρξει κάτι τελειότερο, ανώτερο που να διατηρεί την ηθική ακεραιότητα του ανθρώπου. Η μεσότητα καθίσταται και ποιοτική τελειότητα, χαρακτηριστικό των παθών και των πράξεών μας.

Καταληκτικά ο ενάρετος άνθρωπος είναι εκείνος που μπορεί και στα πάθη και στις πράξεις του να σταθμίζει με τον ορθό λόγο τα δεδομένα και τις περιστάσεις και να επιλέγει με επιτυχία την ορθή κάθε φορά στάση, το δέον. Αυτή η επιλογή μάλιστα προκύπτει ελεύθερα, χωρίς στοιχείο επιβολής έξωθεν, πρόκειται δηλαδή για ελεύθερη και αβίαστη προσωπική βούληση. Έτσι ο άνθρωπος που διαθέτει φρόνηση αποτελεί συμβολικό ή και ένσαρκο ηθικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία και με τις τεκμηριωμένες επιλογές του γίνεται ο γνώμονας της ηθικής – πολιτικής αρετής. Το κοινωνικό πρότυπο του φρόνιμου είναι επίσης ένα σχετικά αντικειμενικό δεδομένο που μετριάζει τον προσωπικό – υποκειμενικό χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. Προχωρώντας τη σκέψη του ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί οριστική ως βασική έγκλιση των ρημάτων του, καθώς πλέον περνά στον ορισμό της αρετής θέλοντας να δείξει ότι θεωρεί ως βέβαιο, πραγματικό και αδιαμφισβήτητο αυτόν τον ορισμό. Έχει εμπεριστατωμένα διευκρινίσει όλες τις παραμέτρους και με απόλυτη βεβαιότητα μέσα

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

από μια τελεολογική θεώρηση που υιοθετεί προσδιορίζει την τελείωση του όντος μέσα από την προοδευτική του πορεία προς το τέλος του. Η χρήση της δυνητικής ευκτικής «ὥ ἄν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν» οφείλεται στην επιλογή του να δώσει ένα αντιδογματικό και μετριοπαθή τόνο στο λόγο του καθιστώντας τον πιο ήπιο και νηφάλιο, καθώς αναφέρεται στη φρόνηση, δηλαδή στα ασφαλή κριτήρια για την αξιολόγηση του δυνατού και του προσήκοντος, ώστε ο άνθρωπος να μένει εντός των ορίων του αποφεύγοντας τόσο την υπερβολή όσο και την έλλειψη. Στο σημείο αυτό επισημαίνει πως η υποκειμενική μεσότητα καθορίζεται με τη λογική και μάλιστα του ανθρώπου που διαθέτει φρόνηση.

Ο φρόνιμος για τον Αριστοτέλη είναι ο καλύτερος οδηγός μας για τα αγαθά όσα εκείνος θα ὀρίζε κρίνοντας με βάση την τέλεια γνώση του αγαθού, αυτά που θα ήταν τα αγαθά, όπως τα αντίθετά τους φαύλα.

2. Λέξεις που υπάρχουν στην νέα ελληνική είναι: φοβηθῆναι, θαρρῆναι, ἐπιθυμῆσαι, ὀργισθῆναι, ἐλεῆσαι, λυπηθῆναι, μέσον, ἄριστον, μεσότης, ὠρισμένη, ὀρίσειεν, ἐλλείπην, ὑπερβάλλειν, τοῦ δέοντος, ὑπερβολή, ἔλλειψις, ἀρετή, ἐπαινεῖται, πράξεις, ψέγεται, ἔξις προαιρετική, φρόνιμος. Οι λέξεις αυτές αποδίδονται με τους ίδιους ὀρους και από το μεταφραστή, καθώς ἔχουν διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό την αρχική σημασία τους. Αντίθετα οι λέξεις πάθη, ἀμαρτάνεται, κατορθοῦται, στοχαστική και φρόνιμος ἔχουν διαφορετική σημασία στην καθημερινή γλωσσική επικοινωνία.

Η λέξη ἀμαρτάνεται σήμερα αναφέρεται σε ηθικό παράπτωμα και ὄχι σφάλμα. Τα πάθη στο κείμενο ταυτίζονται με τα συναισθήματα, ενώ σήμερα αναφέρονται με τα συναισθήματα, ενώ σήμερα αναφέρονται σε τάσεις ή επιθυμίες που κυριαρχούν με τρόπο έντονο και συνεχή. Το κατορθοῦται είναι το ὀρθό, ενώ σήμερα σημαίνει επιτυγχάνεται. Στοχαστική είναι αυτή που στοχεύει, ενώ σήμερα δηλώνει τον στοχασμό, την σκέψη. Τέλος φρόνιμος είναι ο συνετός, ενώ σήμερα δηλώνουμε αυτόν που δεν ενοχλεί τους ἄλλους.

3. α) Τα απαρέμφата (φοβηθῆναι, θαρρῆναι, ἐπιθυμῆσαι, ὀργισθῆναι, ἐλεῆσαι, ἡσθῆναι, λυπηθῆναι): αποδίδονται ως ρηματικοί τύποι στη μετάφραση του Λυπουρλή, ενώ ως ουσιαστικά στη μετάφραση του Λεκατσά. Ἄρα, ο πρώτος επιλέγει τη ρηματική και ο δεύτερος την ονοματική διατύπωση.

β) Ο ὀρισμός της ἀρετῆς αποδίδεται με ένα νεοελληνικό κείμενο από τον Λυπουρλή, ενώ αντιθέτως αποδίδεται σε καθαρεύουσα από τον Λεκατσά. Ο πρώτος μεταφραστής αρχικά επιλέγει να διακρίνει τα βασικά χαρακτηριστικά της ἀρετῆς, απαριθμώντας τα. Στη συνέχεια προσπαθεί να παρουσιάζει μέσω της σύνδεσης των προτάσεων τα αλληλοεξαρτώμενα χαρακτηριστικά της. Ο δεύτερος μένει πιο πιστός στο ὕφος του αρχικού ὀρισμού, χρησιμοποιώντας μετοχικά σύνολα στην αρχή του ὀρισμού ενώ στη συνέχεια αποδίδει παραστατικότερα και την αντίθεση των χαρακτηριστικών της ἀρετῆς.

Παράλληλα κείμενα

1. Αριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η έννοια της ηδονής αποδεσμεύεται από τα σωματικά αισθήματα ευχαρίστησης και συνδέεται με τα μόνιμα ηθικά γνωρίσματα με τα οποία διαμορφώνει ο καθένας τον χαρακτήρα του. Διακρίνει τις ηδονές και τις λύπες σε καλές και κακές. Καλές ηδονές είναι η ψυχική ευφροσύνη (καλή λύπη) που νιώθει ο άνθρωπος από την υπερνίκηση των απαιτήσεων του ενστίκτου που κατακυριεύουν και αποπροσανατολίζουν ηθικά τον άνθρωπο. Κακές ηδονές είναι οι σωματικές απολαύσεις και η ευχαρίστηση (κακή λύπη) από την ικανοποίηση των ενστίκτων, των ορμών που μας ωθούν να επιδιώκουμε το κακό και να αποφεύγουμε το αγαθό. Έτσι, αποδεικνύει ότι κάποιος γίνεται σώφρων αποφεύγοντας τις σωματικές ηδονές και νιώθοντας ευχαρίστηση γι' αυτό, ενώ αντιθέτως γίνεται ακόλαστος αυτός που απέχει από τις υλικές απολαύσεις όμως δε δοκιμάζει παράλληλα ευχαρίστηση, αλλά νιώθει δυσάρεστα. Το ίδιο ακριβώς ισχύει για τον γενναίο και τον δειλό. Ανάλογα παραδείγματα θα μπορούσαμε να αναφέρουμε στους τομείς της εργασίας και των χρημάτων. Αν σε κάποιον η εργασία εκτός από θέμα βιοπορισμού του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα και ικανοποίηση τότε αυτός χαρακτηρίζεται εργατικός. Αντίθετα, αν η εργασία του προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα τότε αυτός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σκνηρός. Στον τομέα των χρημάτων, αν κάποιος χαίρεται να ξοδεύει χρήματα σε αγαθοεργίες, τότε αυτός ονομάζεται γενναιόδωρος, ενώ αν αυτό το ίδιο τον δυσαρεστεί, τότε ο άνθρωπος αυτός είναι φιλοχρήματος και τσιγγούνης.

2. Αριστοτέλης, Ἠθικά Μεγάλα

Μιλώντας στο απόσπασμα αυτό για το πάθος της οργής ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι ανάμεσα στην οργιλότητα και στην έλλειψη οργής υπάρχει η μεσότητα που πρέπει να ακολουθείται. Δεν μπορούμε να νιώθουμε υπερβολικά το αίσθημα της οργής ούτε και να το μηδενίζουμε, καθώς και οι δύο αυτές στάσεις είναι αρνητικές καθώς είναι ακραίες και καλύτερη επιλογή θα ήταν η μεσότητα. Στο κείμενο αναφοράς επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του, ο Αριστοτέλης στην έμπρακτη εκδήλωση των συναισθημάτων που αναπτύσσονται στην ψυχή του ανθρώπου θέτει ως προϋποθέσεις για την ορθή έκφραση των συναισθημάτων, άρα και της οργής, την εκδήλωση των συναισθημάτων τη στιγμή που πρέπει, σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει, για το λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει. Αυτά τα στοιχεία δεν αναφέρονται στο παράλληλο, ώστε να διευκρινιστεί πλήρως το συναίσθημα της οργής πότε τείνει στα άκρα του, άρα είναι αρνητικό (οργιλότης – άοργησία) και πότε διεκδικεί τη μεσότητα (πραότης). Οργιλότης → Υπερβολή: αν είμαστε οργίλοι σε υπερβολικό βαθμό, είμαστε κακώς τοποθετημένοι ως προς την οργή. Άοργησία → Έλλειψη: Αν πάλι δεν οργιζόμαστε καθόλου με αυτά που πρέπει πάλι είμαστε κακώς τοποθετημένοι ως προς την οργή. Πραότης → Αρετή ή μεσότητα: ούτε υπερβολικά αισθανόμαστε το πάθος της οργής ούτε το μηδενίζουμε. Έτσι, είμαστε ορθά τοποθετημένοι ως προς την οργή.

3. Αριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια

1. Στον ορισμό της ηθικής αρετής ο Αριστοτέλης αναφέρεται στο άλογον μέρος της ανθρώπινης ψυχής που όμως μετέχει λόγου, καθώς καθοδηγείται από το λόγον έχον. Άλλωστε συνδέει δομικά την προτίμηση του ανθρώπου με τη διανοητική ικανότητά του, τη σκέψη και την κρίση του. Πρόκειται για συνειδητή στάση ζωής μετά από μια επιλογή σταθερής πορείας. Με τις φράσεις: «ῥιζομένη λόγῳ» και «ὅ ἄν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν» αποδίδει στον ορθό λόγο, στη φρόνηση την βασική προϋπόθεση διαμόρφωσης του ηθικού προτύπου μέσα στην κοινωνία. Αντίστοιχα στο παράλληλο κείμενο τονίζεται η επιτακτική ανάγκη να ακολουθείται ο σύμφωνος με τον νου βίος, καθώς όποιος ενεργεί σύμφωνα με τον νου και επιμελείται τον νου τότε αυτός γίνεται ο πιο θεοφιλής, καθώς επιβραβεύεται για τις επιλογές του. Αυτός λοιπόν, είναι ο σοφός καθώς καθίσταται τελικά τόσο θεοφιλής όσο και ευδαίμων. Θα πρέπει βέβαια να υπογραμμίσουμε ότι στην αριστοτελική σκέψη οι δύο διανοητικές αρετές (η φρόνηση και η σοφία) συνεργάζονται αποβλέποντας στη διαμόρφωση του πλήρους ανθρώπου και της τέλει ευδαιμονίας.

2. Προκείμενες:

- Όποιος ενεργεί σύμφωνα με τον νου και τον επιμελείται φαίνεται ότι είναι και αυτός που φέρεται άριστα και ο πιο θεοφιλής.
- Αν υπάρχει κάποια επιμέλεια των θεών για τα ανθρώπινα πράγματα – και πιστεύουμε ότι υπάρχει – είναι εύλογο οι θεοί να χαίρονται με το άριστο και πιο συγγενές με αυτούς και να επιβραβεύουν όσους αγαπούν και τιμούν τον νου.
- Ότι όλα αυτά αναφέρονται στον σοφό είναι φανερό.

Συμπέρασμα: Ο σοφός είναι ο πιο θεοφιλής και ευλόγως ο πιο ευδαίμων.

4. Νίκος Καζαντζάκης Ασκητική

Εκφράζοντας ο Καζαντζάκης με θέρμη και πάθος την αέναη αναζήτηση της αλήθειας της ζωής, του ανθρώπου τείνει σε ρηξικέλευθες και επαναστατικές λύσεις που μοιάζουν να ξεφεύγουν από τη μεσότητα που πρεσβεύει στο κείμενο αναφοράς ο Αριστοτέλης. Μέσα στο χάος ξεπηδά το σωστό, όταν αυτό πρώτα γκρεμιστεί σαρώνοντας τα πάντα. Η μέση κατάσταση είναι τέλμα, συγκατάβαση. Απαιτείται η εναλλαγή των άκρων, για να αλλάξουν πράγματα. «Φωτιά! Κάψε!» προτρέπει ο Καζαντζάκης ο οποίος αποζητά σαρωτικές εκ βαθέων αλλαγές για να φύγει το σάπιο και να αναγεννηθεί από τις στάχτες του το ορθό. Βέβαια σύμφωνα και με τον ίδιο τον Αριστοτέλη η αρετή που βρίσκεται στο υψηλότερο σκαλί, καθώς αποσκοπεί στο σωστό και άριστο, συνδέεται με την τελείωση του ανθρώπου γεγονός που αποτελεί το κορυφαίο σε αξιολογική κλίμακα της φυσικής δημιουργίας. Άρα και ο Αριστοτέλης υπό μία έννοια επιδιώκει το ανώτερο και σε αυτό αποσκοπεί, τοποθετώντας το στο υψηλότερο σκαλί. Δεν πρόκειται λοιπόν, για αντίφαση η ταύτιση ανάμεσα στο μέσον και το ἄριστον, καθώς το ἄριστον αποτελεί τον υπέρτατο βαθμό τελειότητας και η αρετή ως μεσότης είναι καθ' όλα τέλεια. Έτσι, στην αρετή μπορεί και συνυπάρχει η μεσότητα με την ακρότητα. Οπότε η παραίνεση για ακραίες πράξεις μόνο φαινομενικά εναντιώνεται στην αρετή.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ενότητα 16^η

Η πόλη είναι η τελειότερη μορφή κοινωνίας

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἐπειδὴ ὀρῶμεν πᾶσαν πόλιν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν	Επειδὴ βλέπουμε ὅτι κάθε πόλη εἶναι ἓνα εἶδος συνύπαρξης
καὶ πᾶσαν κοινωνίαν συνεστηκυῖαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν	καὶ ὅτι κάθε κοινωνία ἔχει συσταθεῖ για χάρη κάποιου ἀγαθοῦ
(πάντες γὰρ πράττουσι πάντα χάριν τοῦ δοκοῦντος εἶναι ἀγαθοῦ),	(γιατί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι κάνουν τα πάντα για χάρη αὐτοῦ που θεωροῦν ὅτι εἶναι καλό),
δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται,	προφανῶς ὅλες (οἱ κοινότητες) αποβλέπουν σε κάποιο ἀγαθό,
μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτῃ καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας.	καὶ μάλιστα αὐτή που ἀπ' ὅλες εἶναι ἀνώτερη καὶ ἡ ὁποία περιλαμβάνει μέσα της ὅλες τις ἄλλες (στοχεύει) στο ἀνώτερο ἀπὸ ὅλα τα ἀγαθὰ.
Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἢ πολιτική.	Αὕτη, λοιπόν, εἶναι ἡ λεγόμενη πόλη ἢ κοινωνία πολιτική.
Ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις,	Ἡ πόλη δεν εἶναι λοιπόν τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ τέλεια κοινωνία
ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας ὡς ἔπος εἰπεῖν,	που ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερες κώμες καὶ διαθέτει, μπορούμε να πούμε, τὴ μέγιστη δυνατὴ αὐτάρκεια.
γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν.	συγκροτήθηκε βεβαίως για τὴν εξασφάλιση των ἀναγκαιῶν για τὴ ζωὴ προϋποθέσεων, ὁμως υπάρχει

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν, εἶπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι.	χάριν της ευδαιμονίας.
Τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἥ δὲ φύσις τέλος ἔστιν.	Γι' αυτό κάθε πόλη είναι μια φυσική πραγματικότητα, εφόσον αυτό ισχύει και για τις πρώτες μορφές κοινωνίας (ενν. την οικία και την κώμη).
	Διότι αυτή συνιστά γι' αυτές τον σκοπό τους και η φύση είναι σκοπός.

ΔΟΜΗ

1. Η κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνικής συμβίωσης.
2. Κάθε κοινότητα έχει συγκροτηθεί για να επιτύχει κάποιο αγαθό.
3. Η πόλη είναι ανώτερη από όλες και περικλείει όλες τις άλλες κοινότητες.
4. Η πόλη, ακριβώς επειδή είναι ανώτερη, επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά.
5. Η δημιουργία της πόλης (οικογένεια / συννοικισμός / πόλη – κράτος).
6. Τα χαρακτηριστικά της πόλης (τέλεια οντότητα).

Η ΣΥΛΛΟΓΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΠΡΩΤΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ:

- Κάθε πόλη είναι ένας είδος κοινότητας
- Κάθε κοινότητα έχει συγκροτηθεί με σκοπό την επίτευξη κάποιου αγαθού.

ΑΡΑ: Όλες οι κοινωνίες αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό.

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ:

- Κάθε κοινωνία επιδιώκει ένα αγαθό ανάλογο με την αξιολογική της βαθμίδα
- Η πόλη (η πολιτική κοινότητα) είναι μια κοινωνία που υπερέχει σε σχέση με όλες τις άλλες.

ΑΡΑ: Η πόλη, η πολιτική κοινωνία, αποσκοπεί στο υπέρτατο αγαθό.

«Πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν»:

Πόλη σημαίνει κοινωνία κρατικά οργανωμένη, δηλαδή μια κοινότητα που την αποτελούν ἄρχοντες και ἀρχόμενοι

Η χρήση του ρήματος «ὀρῶμεν» επιβεβαιώνει ότι ο Αριστοτέλης εμπιστεύεται την εμπειρική μέθοδο, που βασίζεται στα δεδομένα της κατ' αίσθηση αντίληψης. Με αφετηρία την αντικειμενική πραγματικότητα, αντλεί από αυτήν τα λογικά επιχειρήματα για να προωθήσει τη σκέψη του και για να εξαγάγει τα συμπεράσματά του. Στη σκέψη, δηλαδή, του Αριστοτέλη συνδυάζεται θεωρητική ανάλυση με αφετηρία εμπειρική.

Επίσης, ο φιλόσοφος συσχετίζει τις έννοιες της κοινωνίας και της πόλης. Κοινωνία είναι μια ομάδα ανθρώπων με κοινά συμφέροντα, κοινώς αποδεκτούς νόμους και

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

σχέσεις ανταλλαγής εξυπηρετήσεων, που συνεργάζονται και συμμετέχουν σε δραστηριότητες που έχουν ένα γενικότερο κοινό σκοπό. Είδος κοινωνίας είναι και η «πόλις», η οποία κατά τον Αριστοτέλη, είναι η ανώτερη μορφή κοινωνίας. Όλες οι άλλες μορφές κοινωνίας αποτελούν «μόρια της πολιτικής κοινωνίας», τμήματα δηλαδή της πολιτείας και τοποθετούνται σε υποδεέστερη από αυτήν θέση.

«ἀγαθοῦ τινός»:

Γενική αρχή της αριστοτελικής φιλοσοφίας είναι ότι κάθε τι υπάρχει ή γίνεται για κάποιο αγαθό, αποβλέπει δηλαδή σε κάποιο σκοπό (τελεολογία).

«(τοῦ γὰρ εἶναι... πράττουσι πάντες)» ➤ Με την παρενθετική αιτιολογική πρόταση ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τη δεύτερη προκείμενη ότι κάθε πράξη του ανθρώπου είναι εξ ορισμού σκόπιμη. Επίσης, η διατύπωση της φράσης δείχνει ότι δεν πρέπει να δώσουμε στη λέξη «αγαθόν» στενά ηθικό περιεχόμενο, με την έννοια ότι σκοπός κάθε πράξης είναι το ένα, καθολικό και αιώνιο αγαθό. Όμως κάθε πράξη αποβλέπει σε κάποιο αγαθό, φαινομενικό ή πραγματικό, καθώς οποιαδήποτε πράξη γίνεται για κάποιο σκοπό / αγαθό, που επιδιώκουμε να προέλθει από τη μεταβολή που προκαλεί η πράξη μας. Για παράδειγμα και οι κακοποιοί συνιστούν συμμορία με σκοπό κάποιο αγαθό γι' αυτούς, π.χ. τον προσωπικό τους πλουτισμό. Αυτό που κατηγορηματικά λέει ο φιλόσοφος είναι ότι δεν υπάρχει κοινωνική συμβίωση χωρίς κοινή επιδίωξη

«κυριωτάτου πάντων»:

Με την έκφραση αυτή κλιμακώνεται η έννοια του αγαθού σε μια ιεραρχία αξιών. Υπάρχουν διάφορες αξιολογικές βαθμίδες του αγαθού και σε κάθε είδος κοινωνίας αντιστοιχεί και ορισμένη βαθμίδα αγαθού. Αφού, λοιπόν, η «πόλις» είναι η ανώτερη από όλες τις μορφές κοινωνικής συμβίωσης, επιδιώκει και το ανώτερο από όλα τα αγαθά, δηλαδή την ευδαιμονία, που είναι το αποτέλεσμα της αυτάρκειας, της απόλυτης ανεξαρτησίας από οτιδήποτε βρίσκεται έξω από την «πόλιν».

«ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»:

Η «πόλις» υπερέχει σε αξία από όλες τις άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης και ταυτόχρονα τις περιλαμβάνει.

α) Οριστέα έννοια: Πόλις ἢ πολιτική κοινωνία

Ο ορισμός της πόλης, όπως συνάγεται από το κείμενο είναι: «πόλις» ἢ «κοινωνία πολιτική» είναι ένα είδος κοινωνικής συμβίωσης (κοινότητας) που είναι ανώτερη και τελειότερη από όλες τις άλλες, τις οποίες και περιλαμβάνει, και επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά δηλαδή την ευδαιμονία.

β) Έννοια προσεχούς γένους: κοινωνίαν τινά: Η έννοια γένους της «πόλεως» (η αμέσως πλατύτερη έννοια από αυτήν που θέλουμε να ορίσουμε) είναι η κοινωνία.

γ) Η ειδοποιός διαφορά: καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας Το ανώτερο αγαθό στο οποίο στοχεύει η «πόλις»: η ευδαιμονία.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η ειδοποιός διαφορά (το ειδικό γνώρισμα που χαρακτηρίζει την οριστέα έννοια) είναι ότι η «πόλις» επιδιώκει το ανώτερο αγαθό για τα μέλη της, την ευδαιμονία.

Η πόλη – κράτος είναι, κατά τον Αριστοτέλη, μία κοινότητα ανώτερη από όλες τις άλλες, καθώς είναι το τελικό στάδιο της ολοκλήρωσης των κοινωνιών, είναι το «τέλος» και γι' αυτό εξασφαλίζει την αυτάρκεια και το «εὖ ζῆν» (οι πρώτες μορφές κοινωνικής οργάνωσης είναι η «οἰκία», δηλαδή η οικογένεια και η «κώμη», δηλαδή ο συνοικισμός, που προήλθε από την ένωση πολλών «οἰκων»).

Η πόλη όμως είναι και μια κοινωνία που κλείνει μέσα της όλες τις άλλες, που αποτελούν τα «μόρια» της πολιτικής κοινωνίας. Τα μόρια της πολιτικής κοινωνίας είναι διάφορες κοινωνίες που η καθεμιά τους έχει ένα επιμέρους συμφέρον: όσοι πολεμούν μαζί επιδιώκουν τον πλούτο, τη νίκη ή την κατάκτηση μιας πόλης, οι ναυτικοί, που αποτελούν μια άλλη «κοινωνία», έχουν στόχο την απόκτηση χρημάτων, και τα ίδια περίπου συμβαίνουν σε όσους ανήκουν σε μια φυλή ή σε ένα δήμο. Αυτές τις κοινωνίες ο Αριστοτέλης τις θεωρεί «μόρια» της πολιτικής κοινωνίας και υποδεέστερες από την πολιτική κοινωνία, γιατί αυτές στοχεύουν στο ειδικό κατά περίπτωση συμφέρον, στο συμφέρον της στιγμής, ενώ η πολιτική κοινωνία στοχεύει σ' σ' αυτό που αφορά «ἅπαντα τὸν βίον».

Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη που αποδεικνύει ότι η πόλη είναι η τελειότερη μορφή κοινωνίας και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά.

Σε αντίθεση με τα *Ηθικά Νικομάχεια*, όπου ο Αριστοτέλης χρησιμοποιούσε γενικά επαγωγικούς συλλογισμούς, παρατηρούμε ότι σ' αυτή την ενότητα κάνει χρήση παραγωγικών συλλογισμών. Ξεκινάει, δηλαδή, με μια γενική πρόταση κι έπειτα προχωρεί στην εξέταση των επιμέρους περιπτώσεων. Έτσι, με την έκφραση «πᾶσαν πόλιν» ξεκινά από τα γενικά και θέτει σε οντολογική προτεραιότητα το σύνολο, δηλαδή την πόλη, έναντι του ατόμου. Κατά βάθος πίστευε ότι είναι «κατὰ φύσιν» να αναφερόμαστε πρώτα στα κοινά, στα γενικά θέματα, και ύστερα να περνούμε στα ειδικά, στα επιμέρους ζητήματα («τὰ περὶ ἕκαστον ἴδια»).

Επιπλέον, η χρήση του ρήματος «ὀρῶμεν» υποδηλώνει ότι ο φιλόσοφος στηρίζει τα λογικά του επιχειρήματα στην παρατήρηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και στην εμπειρία. Το ίδιο είχε κάνει και στην 1η ενότητα των *Ηθικών Νικομαχείων* με τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς. Τα επιχειρήματα αυτά τα χρησιμοποιεί για την προώθηση της σκέψης του και για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Συνδύαζε τα χαρακτηριστικά του θετικού επιστήμονα με τη θεωρητική φιλοσοφική σκέψη. Αποδεικνύεται, δηλαδή, ότι ήταν εμπειρικός (θετικός) και όχι θεωρητικός φιλόσοφος. Ας δούμε όμως αναλυτικά την πορεία της σκέψης του:

α) Αρχικά, χρησιμοποιεί παραγωγικό συλλογισμό, για να αποδείξει ότι η «πόλις» είναι μια μορφή κοινωνικής συνύπαρξης που αποβλέπει σε ένα αγαθό. Ο συλλογισμός του έχει ως εξής:

1η προκείμενη: κάθε κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπει σε ένα αγαθό «πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν»

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

2η προκείμενη: η πόλη-κράτος είναι μια κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης «πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν»

Συμπέρασμα: όλες οι κοινωνίες αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό –και– η κυριότερη από όλες τις κοινωνίες αποβλέπει στο κυριότατο από όλα τα αγαθά «πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται» και «τοῦ κυριωτάτου πάντων».

β) Το δεύτερο μέρος του συμπεράσματος ότι η πόλη-κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας που αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά συνάγεται από έναν δεύτερο παραγωγικό συλλογισμό που υπονοείται.

Ο συλλογισμός αυτός του έχει ως εξής:

1η προκείμενη: κάθε κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπει σε ένα αγαθό «πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν»

2η προκείμενη: η πόλη-κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, γιατί εμπεριέχει όλες τις άλλες μορφές κοινωνίας «ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»

Συμπέρασμα: η πόλη-κράτος αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά «τοῦ κυριωτάτου πάντων»

Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη συγκρότηση της πόλης – κράτους με τις αντίστοιχες απόψεις του Πλάτωνα και του Πρωταγόρα στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο.

Αριστοτέλης:	Η ύπαρξη της πόλης είναι σύμφυτη με τη φύση του ανθρώπου (ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικόν ζῶον») και δεν οφείλεται σε «σύμβαση»
Πρωταγόρας:	Η πόλη δημιουργήθηκε από την ανάγκη των ανθρώπων να προστατευθούν από τα θηρία και να εξασφαλίζουν, γενικότερα, την ύπαρξή τους. Δεν είχαν, επομένως, έμφυτη την τάση για κοινωνική συμβίωση (μύθος Προμηθέα). Η ύπαρξη της πόλης εξασφαλίστηκε χάρη στην παρέμβαση του Δία που έστειλε στους ανθρώπους με τον Ερμή την «αἰδῶ» και τη «δίκη».
Πλάτων:	Οι πόλεις συγκροτήθηκαν γιατί οι άνθρωποι δεν είχαν ως άτομα αυτάρκεια και επειδή ένιωθαν την ανάγκη για αλληλεγγύη (η οποία οδηγεί στον καταμερισμό της εργασίας και την εξειδίκευση, στην οποία στηρίζεται η ανάπτυξη της πόλης).

Να εντοπίσετε το σημείο της ενότητας στο οποίο ο Αριστοτέλης συνδέει τον πολίτη με την πόλη και να εξηγήσετε πώς το αντιλαμβάνεται.

Το σημείο της ενότητας στο οποίο ο Αριστοτέλης συνδέει – έστω και με έμμεσο τρόπο – τον πολίτη με την πόλη βρίσκεται στη φράση: «πράγματι ὅλοι κάνουν τα πάντα

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

για χάρη εκείνου που θεωρείται ότι είναι αγαθό». Όπως είναι γνωστό, ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η ευδαιμονία του ανθρώπου είναι ένα είδος ενέργειας και, μάλιστα, ενέργεια της ψυχής, σύμφωνη με τους κανόνες της αρετής και το πιο σημαντικό από τα αγαθά που μπορούν να πραγματοποιηθούν. Η ευδαιμονία, όμως, είναι παράλληλα και ο υπέρτατος στόχος και το υπέρτατο «τέλος» της πόλης.

Επομένως, υπάρχει μια σύμπτωση του ατομικού και του κοινωνικού αγαθού. Για να επιτύχει το άτομο την ευδαιμονία, είναι φανερό ότι πρέπει να κάνει τις κατάλληλες πράξεις. Αλλά και η ευδαιμονία της πόλης κατακτάται με τις ενέργειες των ατόμων πάλι, αλλά ως πολιτών που ζουν και δραστηριοποιούνται μέσα στη συγκεκριμένη πολιτεία. Αυτή η ταύτιση του ατομικού και κοινωνικού αγαθού, δείχνει πως οι πράξεις και η συμπεριφορά των ατόμων έχουν και πολιτικό περιεχόμενο, αφού η ευδαιμονία του μικρού ή μεγάλου συνόλου εξαρτάται άμεσα από τις πράξεις των ατόμων μιας πόλης.

Στοιχεία του κειμένου που φανερώνουν την τελεολογική σκέψη το «τελικό αίτιο» υποδηλώνεται με τις εξής φράσεις:

«πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν ... καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν» και «πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται», δηλαδή όλες οι κοινωνίες έχουν συσταθεί για την επίτευξη ενός σκοπού, του αγαθού,

«τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες», δηλαδή όλοι κάνουν τα πάντα για έναν σκοπό, το αγαθό,

«μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη», δηλαδή η «πόλις» που είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας στοχεύει στο ανώτερο αγαθό, δηλαδή την ευδαιμονία.

Η κοινωνική οντότητα ...η πόλη: Σύμφωνα με τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη, υπάρχουν τρία είδη κοινωνικών οντοτήτων ή διαφορετικά, ομάδων συνύπαρξης των ανθρώπων: η οικογένεια («ό οἶκος, ή οἰκία»), το χωριό («ή κώμη») και η πόλη-κράτος («ή πόλις»). Οι κοινωνικές αυτές οντότητες δημιουργήθηκαν «φύσει», καθώς ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση να μην μπορεί να υπάρξει μόνος του. Πρώτη μορφή κοινωνικής συμβίωσης αποτελούσε η **οικογένεια** («ό οἶκος, ή οἰκία»), η οποία ήταν το αποτέλεσμα της φυσικής αναγκαιότητας, του φυσικού «συνδυασμού» του ἄρρενος και του θήλεος. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση των καθημερινών βιοτικών αναγκών του ανθρώπου (ένστικτο αυτοσυντήρησης) και η διαίωνιση του είδους (ένστικτο αναπαραγωγής).

Δεύτερη στη σειρά ερχόταν το **χωριό** («ή κώμη»), η κοινωνία που σχηματίστηκε με φυσική εξέλιξη από «πλείονας οἰκίας», από πολλές δηλαδή οικογένειες. Αποτελεί την ανάπτυξη της οικογένειας και όχι κάτι διαφορετικό από αυτή. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση αναγκών ανώτερων από τις καθημερινές. Τέτοιες ήταν η ανάγκη για την προστασία από κινδύνους ή επιθέσεις, αλλά και οι υψηλότερες, πνευματικότερες ανάγκες του, όπως για παράδειγμα η ανάγκη για λατρεία του θείου ή για απόδοση δικαιοσύνης.

Η τρίτη μορφή κοινωνικής συμβίωσης ήταν η **πόλη** («ή πόλις»), η οποία αποτελούσε υψηλότερο και ανώτερο τύπο κοινωνίας, γιατί σχηματίστηκε από τη συνένωση περισσότερων χωριών, συνεπώς και οικογενειών. Ήταν δηλαδή φυσική

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

εξέλιξη και ανάπτυξη αυτών των πρώτων μορφών κοινωνίας, το «τέλος» αυτών, η ολοκληρωμένη, τέλεια κοινωνία, η οποία ικανοποιούσε τις ηθικές ανάγκες του ανθρώπου. Σκοπός της ήταν όχι μόνο το «ζήν», η επιβίωση, που και η «κώμη» επεδίωκε και εξασφάλιζε, αλλά το «εὖ ζήν», δηλαδή η ευδαιμονία, και το υπέρτατο αγαθό της αυτάρκειας.

Χρονική προτεραιότητα στον σχηματισμό αυτών των κοινωνιών έχει η οικογένεια και στη μακραίωνη εξέλιξή τους η πόλη έρχεται τελευταία χρονικά, αλλά αξιολογικά, έχει προτεραιότητα απέναντι στις άλλες.

ΑΠΟ ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ	ΣΚΟΠΟΣ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ
Συνένωση άρρενος και θήλεος	Ικανοποίηση καθημερινών αναγκών και αναπαραγωγή	«οἶκος» (=οικογένεια)
Συνένωση πολλών οικογενειών	Ικανοποίηση αναγκών που ξεπερνούν την καθημερινότητα, όπως ανάγκη για λατρεία του θείου, απόδοση δικαιοσύνης.	«κώμη» (= χωριό)
Συνένωση πολλών χωριών	«αὐτάρκεια», «εὖ ζήν»	«πόλις»

«κοινωνική οντότητα τέλεια»:

Η πολιτική οντότητα που προέκυψε από τη συνένωση περισσότερων χωριών είναι μια τέλεια πόλη που έχει πετύχει την αυτάρκεια στο μέγιστο βαθμό. «Αυτάρκης» είναι η πόλη, όταν έχει την ικανότητα μόνη της, χωρίς την προσφυγή σε ερείσματα έξω από αυτήν την ίδια, να ικανοποιεί τις αμυντικές ανάγκες της, να επιτελεί την εύρυθμη και αυτόνομη διοίκησή της, να αξιοποιεί τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της και να διαθέτει οικονομική ανεξαρτησία. Μια τέτοια πόλη συγκροτήθηκε με σκοπό την κατοχύρωση της ζωής, «ζήν», αλλά χάρη στην αυτάρκεια που έχει πετύχει, υπάρχει με σκοπό την εξασφάλιση της καλής ζωής, δηλαδή της ευδαιμονίας («εὖ ζήν»).

«τέλεια οντότητα»:

Η πολιτεία εντάσσεται στις κοινωνικές οντότητες που προήλθαν από φυσικό σχηματισμό· είναι η τελειοποιημένη μορφή των πρώτων κοινωνιών δηλαδή της «οικίας» και της «κώμης».

«φύση ενός πράγματος...τής ολοκλήρωσής του»:

Η φύση ενός πράγματος είναι ότι αποτελεί την τελειοποιημένη μορφή του. Η τελειοποιημένη μορφή κάθε πράγματος παρουσιάζεται όταν ολοκληρωθεί η διαδικασία εξέλιξής του, όταν δηλαδή έχει συντελεστεί η γενετική του διαδικασία.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

«όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία»:

Άλλος τρόπος απόδοσης της προηγούμενης φράσης. Η διαδικασία τελειοποίησης για κάθετι είναι μια πορεία εξέλιξης από ατελή μορφή σε μια τελική διαμόρφωση.

«αυτάρκεια» ➤ Η λέξη «αυτάρκεια» παράγεται από το επίθετο «αὐτάρκης», το οποίο είναι σύνθετο από την αντωνυμία «αὐτός» και το ρήμα «ἀρκέω -ῶ». Η ετυμολογία της, λοιπόν, δηλώνει αυτόν που αρκείται σε όσα έχει ο ίδιος, αυτόν που ζει άνετα από τη δική του μόνο περιουσία, επομένως αυτόν που έχει οικονομική ανεξαρτησία. (Δες σχολικό βιβλίο σελίδα 185)

«ο τελικός λόγος ... κάτι το έξοχο»:

Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα και ολοκληρώνεται είναι κάτι το φυσικό και γι' αυτό είναι κάτι το έξοχο, αφού η φύση επιζητεί για τα δημιουργήματά της πάντα το καλύτερο. Επομένως και η αυτάρκεια επειδή είναι ο τελικός στόχος, είναι κάτι το έξοχο.

Συνοπτικά οι θέσεις του Αριστοτέλη έχουν ως εξής:

α) Η πόλη είναι «τέλος», δηλαδή ολοκλήρωση της εξελικτικής πορείας των ανθρώπινων κοινωνιών: οἶκος > κώμη > πόλις

β) Χαρακτηριστικά γνωρίσματα αλλά και σκοποί της πόλης είναι η ευδαιμονία και η αυτάρκεια.

γ) Η αυτάρκεια, επειδή είναι ολοκλήρωση, είναι και υπέρτατο αγαθό.

Επιδίωξη του Αριστοτέλη είναι να αποδείξει ότι «η πόλη υπάρχει εκ φύσεως» και ότι «ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε οργανωμένη κοινωνία». Η επιχειρηματολογία του κλιμακώνεται ως εξής:

ΠΡΩΤΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ

- Οι πρώτες κοινωνικές οντότητες (οἶκος, κώμη) είναι φυσικές υπάρξεις).
- Η πόλη δημιουργείται από τις πρώτες κοινωνίες.

Άρα: Η πόλη είναι φυσική ύπαρξη.

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ

- Η φύση είναι (οδηγεί στην) ολοκλήρωση.
- Η πόλις είναι ολοκλήρωση (τέλος) των πρώτων κοινωνιών.

Άρα: Η πόλη είναι φυσική ύπαρξη.

ΤΡΙΤΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ

- Κάθε ον από τη φύση του υπηρετεί με την ύπαρξή του ένα στόχο.
- Ο στόχος αυτός, επειδή ορίζεται από τη φύση, είναι κάτι το εξαιρετικό, το άριστο.
- Στόχος της πόλης είναι η αυτάρκεια που είναι κάτι το άριστο, δηλαδή κάτι φυσικό, αφού η φύση επιδιώκει πάντοτε το άριστο.

Άρα: Και η πόλη ανήκει στην κατηγορία των φυσικών οντοτήτων.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η ολοκλήρωση και τελειοποίηση κάθε όντος είναι το υπέρτατο αγαθό. Άρα και η πόλη, που είναι ολοκλήρωση της «ο"φ"αυ" και της «φ"λγρ» και εξασφαλίζει την ευδαιμονία και την αυτάρκεια, δηλαδή το υπέρτατο αγαθό, είναι φυσική ύπαρξη. Εξάλλου, όπως διδάσκει ο Αριστοτέλης, η «φύσις» είναι «τέλος». Η λέξη «τέλος» έχει δύο έννοιες:

- α) ο σκοπός στον οποίο κάθε πράγμα κατατείνει και
- β) η ολοκλήρωση των εξελικτικών διαδικασιών, η πλήρης εκδήλωσή του, η τελείωσή του. Σε τελευταία ανάλυση, οι δύο εκφάνσεις της έννοιας του «τέλους», ο σκοπός και η τελείωση, ταυτίζονται απόλυτα.

Αντλώντας στοιχεία από την 16η ενότητα να συνθέσετε έναν ορισμό της έννοιας «πόλις».

Ο Αριστοτέλης μας έδωσε τον ορισμό της έννοιας «πόλις» κάνοντας αναφορά στα εξής γνωρίσματά της:

- κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνικής συνύπαρξης («πᾶσαν πόλιν οὔσαν κοινωνίαν τινα»),
- είναι ανώτερη από όλες τις κοινωνίες και εμπεριέχει όλες τις άλλες («ή πασῶν κυριωτάτη καὶ περιέχουσα πάσας τὰς ἄλλας»),
- επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά («μάλιστα τοῦ κυριωτάτου πάντων»).

Σ' αυτή την ενότητα θα μας δώσει ακόμα μερικά γνωρίσματα της πόλης, που συμπληρώνουν τον ορισμό της:

- η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια,
- πέτυχε την ύψιστη αυτάρκεια,
- συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή εκ φύσεως.

Έτσι, λοιπόν, ένας πιο ολοκληρωμένος ορισμός της θα περιελάμβανε τα ακόλουθα: η πόλη είναι μια τέλεια μορφή κοινωνικής οντότητας, που υπάρχει εκ φύσεως και προήλθε από τη συνένωση άλλων κοινωνικών οντοτήτων, τις οποίες εμπεριέχει. Είναι ανώτερη από όλες τις άλλες, γιατί είναι το τέλος τους, η εξέλιξη, η ολοκλήρωσή τους. Αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά, αφού συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή των ανθρώπων, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή τους πετυχαίνοντας την ύψιστη αυτάρκεια, που είναι κάτι το άριστο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι «πόλις» κατά τον Αριστοτέλη;
2. Ποια πορεία ακολουθεί στη σκέψη του ο Αριστοτέλης, για να ορίσει την έννοια της «πόλης»;
3. Από ποια στοιχεία του κειμένου γίνεται φανερό η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη;
4. Πώς συνδέει ο Αριστοτέλης τον άνθρωπο – πολίτη (πάντες) με την πόλη;
5. Ποια είναι η έννοια του γένους για την «πόλη» και ποια η ειδοποιός διαφορά της από τις άλλες κοινωνίες.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ**

ὁρῶ:

Ομόρριζα από τη ρίζα ορα - : ὄραμα, ορατός, αόρατος, ὄραση

Ομόρριζα από τη ρίζα Φειδ-, Φιδ- : είδος, είδωλο, ιδέα

Ομόρριζα από τη ρίζα οπ- : ὄψη, ὑποπτος, αὐτόπτης, οπή, κάτοπτρο.

Συνώνυμα: θεῶμαι, θεωρῶ, σκοπῶ, βλέπω.

κοινωνία < κοινωνῶ < κοινωνικός < κοινός

συνίσταμαι (= συγκρατούμαι, αποτελούμαι

Ομόρριζα: στάση, σύσταση, αποστάτης, επιστάτης ... , στάδιο, στάθμη, σταθμός, σταθερός, ασταθής ..., σύστημα.

στοχάζομαι

Ομόρριζα: στοχασμός, στόχος, ἀστοχος, εὐστοχος, στοχαστής, στόχαστρο, στοχαστικός, ἀστόχαστος.

Συνώνυμα: διανοοῦμαι, συλλογίζομαι, σκοπεύω, τεκμαίρομαι.

Αντώνυμα: ἀμαρτάνω τινός, ἀποτυγχάνω, ἀστοχῶ.

περιέχω

Ομόρριζα: περιοχή, περιεκτικός, ἔξη, ἐξῆς (ἐπίρρ.), σχολή, σχολείο, σχεδόν, σχέση, ενοχή, σχήμα, αποχή..., μέτοχος, ἔνοχος, κάτοχος...

καλοῦμαι

Ομόρριζα: κλήση, ἀπρόσκλητος, ἐκκλησία, ἐγκλημα, σύγκλητος

Συνώνυμα: ὀνομάζω, προσαγορεύω, κλητεύω, φωνάζω, φωνῶ.

πόλις

Ομόρριζα: πολίτευμα, πολιτεία, πολιτεύομαι, πολιτειακός, κοινοπολιτεία, πολιτισμός, εκπολιτίζω...

δοκῶ

Ομόρριζα: δόξα, ἄδοξος, δόγμα, δόκιμος, δοκιμή, ἀδόκητος

Συνώνυμα: νομίζω, ἡγοῦμαι, οἶομαι, φαίνομαι, ὑπολαμβάνω.

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη κάθε πόλη είναι μια μορφή κοινωνίας και κάθε κοινωνία έχει συσταθεί για την επίτευξη κάποιου αγαθού στο οποίο και αποβλέπει «πᾶσα κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν». Ειδικότερα η πόλη αποτελεί και την τελειότερη μορφή κοινωνικής συμβίωσης, καθώς περιλαμβάνει ατελέστερα κοινωνικά μορφώματα, όπως η οικογένεια, η φυλετική συγγένεια και σχέση, το χωρίο μια συντεχνία κ.ά.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η πόλη δεν είναι απλώς μια ανταλλακτική κοινωνία που διασφαλίζει την επιβίωση των μελών της, αλλά εκείνη η οργανωμένη και αρθρωμένη κοινωνία που διασφαλίζει τις προϋποθέσεις για την πλήρη ανάπτυξη όλων των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Ύψιστος σκοπός της ύπαρξής της είναι το κοινό αγαθό, η συλλογική και ατομική ευτυχία των μελών της. Αυτό είναι το *εὖ ζῆν*, η ευδαιμονία που εξασφαλίζεται μέσω της αὐτάρκειας που μόνο η πόλη μπορεί να προσφέρει. Εξηγώντας τελεολογικά τη δημιουργία των κοινωνιών – πόλεων ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως, ενώ οι άλλες κοινωνίες επιτελούν ένα επιμέρους συμφέρον π.χ. αυτοί που πολεμούν μαζί επιδιώκουν τον πλούτο, τη νίκη ή την κατάκτηση μιας πόλης, οι ναυτικοί έχουν ως στόχο την απόκτηση χρημάτων, και κάτι ανάλογο συμβαίνει με όσους ανήκουν σε μια φυλή ή σε ένα δήμο. Αυτές οι κοινωνίες αποτελούν μόρια της πολιτικής κοινωνίας, τις οποίες ο Αριστοτέλης τοποθετεί σε υποδεέστερη θέση, αφού η πολιτική κοινωνία δεν αποσκοπεί σε ένα επιμέρους συμφέρον, αλλά σε αυτό που αφορά *ἅπαντα* τον βίον. Η πόλη λοιπόν, διαφοροποιείται από τις άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης, όπως είναι η οικογένεια και η κώμη με κριτήρια ποιοτικά και ποσοτικά. Η πόλη αποσκοπεί σε ένα ανώτερο σκοπό, που υπερβαίνει τους επιμέρους σκοπούς των μορίων και περιέχει μέσα της όλες τις άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης που αποτελούν υποσύνολά της. Η πόλη είναι η τελειότερη συμβιωτική κοινότητα και εμπερικλείει όλες τις άλλες συμβιώσεις.

2. Για τον Αριστοτέλη το *ἀγαθόν* δεν είναι ένα και μοναδικό. Είναι κατά περίπτωση διαφορετικό. Άλλες ανάγκες έχει ένας υγιής άνθρωπος, και άλλες ένας ασθενής. Μια τροφή μπορεί να είναι καλή για ένα ζώο και βλαβερή για ένα άλλο. Επίσης η έννοια του *ἀγαθοῦ* είναι πολυσήμαντη. Αγαθό μπορεί να είναι κάτι σύμφωνο με την αρετή αλλά και κάτι ωφέλιμο και ευχάριστο. Το *ἀγαθόν*, ακόμα, μπορεί να είναι όντως αγαθό ή απλώς να εκλαμβάνεται ως τέτοιο. Οπωσδήποτε το αριστοτελικό *ἀγαθόν* δεν είναι μια καθολική και χωριστή από τον κόσμο ουσία, όπως φαίνεται να πίστευε ο Πλάτων.

Το *ἀγαθόν*, σε όλες τις εκδοχές του, αποτελεί για τον άνθρωπο και την κοινωνία, άμεσο ή απώτερο στόχο. Σωστά επομένως είπαν για το αγαθό πως είναι αυτό που αποτελεί τον στόχο όλων των πραγμάτων. Ως κυριότερο πάντων αγαθό θεωρείται από τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία των πολιτών.

3. Η πόλη υπάρχει εκ φύσεως για τους ακόλουθους λόγους:

- Επειδή και οι πρώτες κοινωνικές οντότητες από τη συνένωση των οποίων αυτή προήλθε, υπάρχουν και αυτές εκ φύσεως.
- Επειδή είναι το τέλος των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (η φύση ενός πράγματος είναι η μορφή που έχει αυτό τη στιγμή της τελείωσής του, η μορφή που αυτό παίρνει όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία και αφού η φύση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων είναι η πόλις ως τελείωση τους, και η πόλις είναι εκ φύσεως).
- Επειδή κάθε όν από την φύση του υπηρετεί έναν στόχο που είναι κάτι το άριστο, και στόχος της πόλεως είναι η αὐτάρκεια, που είναι κάτι άριστο άρα η πόλις υπάρχει εκ φύσεως, αφού επιδιώκει και πραγματώνει κάτι το άριστο.,

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Η πόλη είναι μια μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, η ανώτερη από όλες τις άλλες που τις περικλείει και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά. Με τον όρο κοινωνία προσδιορίζεται το προσεχές γένος δηλαδή η έννοια στην οποία υπάγεται, στις οποίας το πλάτος περιέχεται η έννοια της πόλεως. Η λέξη κοινωνία παράγεται από το ρήμα *κοινωνῶ* που σημαίνει κάνω κάτι μαζί με άλλους, συμμετέχω, κατά συνέπεια κοινωνία είναι μια ομάδα ανθρώπων που συνυπάρχουν, συνεργάζονται σε κάποιες διαδικασίες έχοντας ένα κοινό σκοπό. Η πόλη είναι μια μορφή κοινωνικής συμβίωσης, που διαφοροποιείται από τις άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης με βάση το σκοπό (τέλος) στο οποίο αποβλέπει. Δηλαδή οι άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης επιδιώκουν κάποιο επιμέρους αγαθό, ενώ ο υπέρτατος στόχος και το υπέρτατο τέλος της πόλης, είναι το κυριότερο από όλα τα αγαθά δηλαδή η ευδαιμονία. Η εξήγηση για τη δημιουργία της πόλης είναι τελεολογική.

2. Η οἰκία και η κώμη αποτελούν ατελείς μορφές ανθρώπινης κοινωνίας, γιατί δεν μπορούν να εξασφαλίσουν στα μέλη τους την πληρότητα των σχέσεων και την ολοκλήρωση της κοινωνικής φύσης του ανθρώπου. Η οἰκία περιλαμβάνει, κατά τον Αριστοτέλη μόνο τη συζυγική σχέση άνδρα – γυναίκας, τη σχέση πατέρα – τέκνων και τη σχέση δεσπότη – δούλου. Η κώμη διευρύνει αυτό τον κύκλο ικανοποιώντας κάποιες περαιτέρω ανάγκες πρωταρχικά οικονομικές. Βέβαια, υπήρχαν και εξυπηρετούνταν και άλλες πνευματικότερες ανάγκες του π.χ. η ανάγκη για λατρεία του θεού ή για απόδοση της δικαιοσύνης· η οικογένεια δεν μπορούσε να έχει ούτε τυπικό λατρείας, λατρευτικές δηλαδή ιεροτελεστίες, ούτε μηχανισμό απόδοσης δικαιοσύνης. Επίσης άλλοι σκοποί που θα εξυπηρετούσε η κώμη θα ήταν η ανάγκη για προστασία από κινδύνους ή επιθέσεις. Έτσι οικία και κώμη διασφαλίζουν τη ζωή (ζῆν) δεν μπορούν όμως να παράσχουν την καλή ζωή (εὖ ζῆν), την αυτάρκεια δηλαδή και την ευτυχία. Αυτό αποτελεί έργο της πόλεως.

3. Ο λόγος δημιουργίας διακρίνεται από το λόγο ύπαρξης με τους όρους «ζῆν» και «εὖ ζῆν». Με το «ζῆν» αναφέρεται στη δημιουργία του οἴκου και τῆς κώμης που σχηματίστηκαν από φυσική αναγκαιότητα και κάλυπταν βασικές ανάγκες βιολογικές και οικονομικές. Η πόλη συστάθηκε για να εξυπηρετήσει το εὖ ζῆν δηλαδή τις απαραίτητες προϋποθέσεις της καλής κοινωνικής ζωής: επάρκεια τροφής, ποικιλία τεχνών και τεχνιτών, επαρκή οπλισμό, οικονομική ευπορία, θρησκευτικούς θεσμούς και θεσμούς δικαιοσύνης. Για να επιτευχθεί το εὖ ζῆν απαραίτητη προϋπόθεση είναι η εξασφάλιση της αυτάρκειας και πρωταρχική επιδίωξή της. Η αυτάρκεια της πόλης και η ευδαιμονία της (εὖ ζῆν) είναι δύο έννοιες απόλυτα ταυτόσημες.

Για να πραγματοποιηθεί η αυτάρκεια απαιτείται επάρκεια αγαθών που είναι απαραίτητα για την απόκτηση και διατήρηση της συλλογικής ευτυχίας όπως εξωτερικά (υλικά), σωματικά και ψυχικά. Η αυτάρκεια μιας πόλης εξαρτάται α) από τη γεωγραφική της θέση, ώστε να εξασφαλίζονται τα υλικά αγαθά, β) από το έμψυχο, ανθρώπινο δυναμικό που διασφαλίζει την άμυνα της πόλης – κράτους και γ) από το σύστημα χρηστής διοίκησης και απονομής δικαιοσύνης που εγγυάται την εσωτερική συνοχή της

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

πόλης. Έτσι, εξασφαλίζονται και οι προϋποθέσεις για την ηθική και πνευματική ολοκλήρωση του ατόμου ώστε να φτάσει στην τελείωσιν μέσα από τους θεσμούς, τους νόμους και την παιδεία.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Σημεία του κειμένου που θα μπορούσαν να πιστοποιήσουν πως πρόκειται για σημειώσεις που χρησιμοποιούσε ο φιλόσοφος στην Ακαδημία ή στο Λύκειο αποτελούν: ο μακροπερίοδος λόγος «Επειδή ὀρῶμεν ... περιεχούσας τὰς ἄλλας» όπου διαπιστώνεται μια σύνθετη συντακτικά περίοδος στην οποία περιέχεται μια παρενθετική πρόταση «(τοῦ γὰρ δοκοῦντος ... πάντες)» που έχει τη μορφή υποσημείωσης – προσθήκης, το πυκνό ύφος, η χρήση πρώτου πληθυντικού «ὀρῶμεν» που καταδεικνύει τον επικοινωνιακό χαρακτήρα του κειμένου στο οποίο στηριζόταν η προφορική διδασκαλία του Αριστοτέλη και η επιγραμματική διατύπωση «Αὕτῃ δ' ἐστίν ... ἡ κοινωνία ἡ πολιτική». Τέλος η χρήση του παραγωγικού συλλογισμού (από το γενικό στο μερικό) προωθώντας τη σκέψη του στη συναγωγή συμπερασμάτων τον καθιστούν εμπειρικό και όχι θεωρητικό φιλόσοφο.

2. Η λέξη τέλος και τέλειος σχετίζονται τόσο ετυμολογικά όσο και νοηματικά. Ο Αριστοτέλης εκφράζοντας την τελεολογική αντίληψή του υποστηρίζει πως η πόλη αποτελεί την κορυφαία μορφή κοινωνικής οργάνωσης και της αποδίδει το επίθετο τέλειος. Μέσα στην λέξη αυτή ο αρχαίος Έλληνας άκουγε καθαρά τη λέξη τέλος, μια λέξη που δήλωνε το σκοπό για το οποίο είναι πλασμένο το κάθε τι, τον προορισμό του. Είναι φανερό ότι με αυτή τη σημασία η λέξη δεν δήλωνε ότι η δική μας λέξη τέλος· ίσα ίσα δήλωνε τη στιγμή της τελείωσης, της ακμής, της ολοκλήρωσης. Στη συγκεκριμένη λοιπόν περίπτωση του κειμένου μας το επίθετο τέλειος λέγεται σε σχέση με την ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου που παρακολουθούμε (οἰκία – κώμη – πόλις) με το νόημα αυτό η στιγμή της ολοκλήρωσης δηλώνει και το τέλος της εξέλιξης (η οποία όμως δεν οδηγεί σε μια τελική φθορά αλλά σε μία τελική ολοκλήρωση).

3. Στη μετάφραση του Β. Μπετσάκου το επίθετο τέλειος αποδίδεται στο ουσιαστικό πόλις με αποτέλεσμα να μεταφράζεται ως εξής: «Η κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες είναι ολοκληρωμένη πόλη», αντίθετα στη μετάφραση του Δ. Παπαδή το επίθετο αποδίδεται στο ουσιαστικό κοινωνία και η μετάφραση μετασχηματίζεται ως εξής: «Η πόλη δεν είναι τίποτε άλλο παρά η τέλεια κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες». Η δεύτερη μετάφραση αποδίδει πιο ξεκάθαρα την αριστοτελική σκέψη, καθώς παρουσιάζει την πόλη ως την τέλεια ολοκληρωμένη ιδεώδη μορφή κοινωνικής οργάνωσης.

Παράλληλα κείμενα Ηρόδοτος Ιστορίαι, Α 32. 4-9

1. Στη συνάντηση μεταξύ του πάμπλουτου βασιλιά Κροίσου και του Σόλωνα, έναν από τους επτά σοφούς επιχειρείται να οριστεί η έννοια της ευτυχίας για τη ζωή του ανθρώπου.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ο Σόλων θέλοντας να αντικρούσει την αλαζονική συμπεριφορά του βασιλιά απαριθμεί συγκεκριμένες προϋποθέσεις που καθιστούν έναν άνθρωπο ευτυχή. Ανάμεσα σε άλλες κατονομάζει την σωματική ακεραιότητα, την καλή υγεία, την εύνοια της τύχης, την ευτεκνία, την ομορφιά και κυρίως το καλό τέλος. Επιχειρεί ακόμα με έναν αναλογικό συλλογισμό να επισημαίνει πως όπως όλα τα παραπάνω να βρεθούν συγκεκριμένα σε έναν άνθρωπο είναι πολύ δύσκολο, έτσι και καμία χώρα δεν μπορεί να είναι απόλυτα αυτάρκης και θα χρειαστεί να αναπτύσσει με άλλες εμπορικές και οικονομικές σχέσεις προκειμένου να καλύπτει τυχόν αδυναμίες της, καθώς είναι απολύτως λογικό αλλά αγαθά να διαθέτει και άλλα να της λείπουν. Αυτή όμως που έχει καταφέρει να κατέχει τα περισσότερα από αυτά που χρειάζεται, αυτή θεωρείται και η πιο αυτάρκης. Με την ίδια λογική ευτυχισμένος είναι άνθρωπος που έχει τα περισσότερα πλεονεκτήματα και ταυτόχρονα ευτυχισμένο τέλος.

2. Και στα δύο αποσπάσματα είναι φανερό ότι η αυτάρκεια είναι βασική και απαραίτητη προϋπόθεση για να οδηγήσει στην ευδαιμονία. Βέβαια ο Σόλωνας υποστηρίζει πως καμία χώρα δεν μπορεί να είναι αυτάρκης σε όλα, καθώς άλλα θα τα έχει και άλλα θα της λείπουν. Άρα υποστηρίζει την σχετική αυτάρκεια και μάλιστα με διάρκεια και προοπτική χρόνου. Παρόμοιες απόψεις εκφράζονται και από τον Αριστοτέλη συνδέοντας την αυτάρκεια με την ευδαιμονία θεωρώντας πως η πρώτη είναι προϋπόθεση της δεύτερης. Η λέξη λοιπόν είναι παράγωγη από το επίθετο *αὐτάρκης*, σχηματισμένο από το θέμα της αντωνυμίας *αὐτός* και του ρήματος *ἄρκεω* – *ῶ*, δηλώνει αυτόν που αρκείται σε όσα έχει ο ίδιος, αυτόν που ζει άνετα από τη δική του μόνο περιουσία, επομένως αυτόν που έχει οικονομική ανεξαρτησία και αυτόν που διαθέτει και ένα υπόβαθρο – απόθεμα πνευματικού και ηθικού έρματος. Η αυτάρκεια μιας πόλης εξαρτάται από τη γεωγραφική της θέση, ώστε να εξασφαλίζονται υλικά αγαθά από το έμπυχο ανθρώπινο δυναμικό που διασφαλίζει την άμυνα της πόλης – κράτους και από το σύστημα χρηστής διοίκησης και απονομής δικαιοσύνης που εγγυάται την εσωτερική συνοχή της πόλης.

Νεμέσιος Εμέσης, Περί φύσεως ανθρώπου, 19.8 – 22

1. Είναι φανερό ότι ο επίσκοπος από την Έμεσα απηχεί απόψεις του Πρωταγόρα όπως αυτές καταγράφονται στον Πρωταγόρειο μύθο, σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος εξαιτίας της ατελούς φύσης του έχει ανάγκη από τροφή, ποτό, ντύσιμο, σπίτι, θεραπείες γεγονός που εξηγεί την ανάπτυξη της τεχνικής και τεχνολογίας για να μπορέσει να επιβιώσει. Ανάλογα και στον μύθο του Πρωταγόρα ο άνθρωπος περιγράφεται *γυμνός, ἀνυπόδητος, ἄστρωτος* και *ἄοπλος* έχοντας απόλυτη ανάγκη τα δώρα της ἐντέχνου σοφίας σὺν πυρί για να υπερκεράσει τη φυσική του ατέλεια και αδυναμία και να επιβιώσει.

Επίσης σύμφωνα με τον Εμέση οι άνθρωποι συγκεντρώνονται και επικοινωνούν δημιουργώντας πόλεις και εξαιτίας της φυσικής του προδιάθεσης να ζουν ομαδικά αλλά και για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Ανάλογη είναι και η τοποθέτηση του Πρωταγόρα «ἐζήτουν ἀθροίζεσθαι» αλλά και του Αριστοτέλη καθώς επισημαίνεται πως ο άνθρωπος από τη φύση του είναι ζώο πολιτικό. Επιπλέον ο επίσκοπος παραδέχεται πως ο άνθρωπος δεν είναι αυτάρκης όπως άλλωστε υποστηρίζει ο Αριστοτέλης όπου στο

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

κείμενο αναφοράς παρουσιάζεται η πόλη να εξασφαλίζει την αυτάρκεια και ευδαιμονία των πολιτών, μια βασική αριστοτελική θέση.

2. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τέλος είναι ο σκοπός για τον οποίο είναι πλασμένο το καθετί, ο προορισμός του. Δήλωνε τη στιγμή της τελείωσης, της ακμής, της ολοκλήρωσης και όχι της τελικής φθοράς. Ανάλογα χρησιμοποιεί την έννοια του τέλους ο Νεμέσιος Εμέσης, καθώς αποδίδει σε κάθε αναγκαιότητα του ανθρώπου την εξυπηρέτηση ενός σκοπού. Χρειάζεται την τροφή και το ποτό για τις κενώσεις και τις αφιδρώσεις. Χρειάζεται το ντύσιμο, γιατί δεν έχει φυσική ισχυρή περιβολή, χρειάζεται το σπίτι εξαιτίας του αέρα και των θηρίων. Χρειάζεται τις θεραπείες εξαιτίας των αισθήσεων. Τέλος, ερμηνεύει τελεολογικά τη δημιουργία κοινωνιών και πόλεων καθώς αποδίδει τη συγκρότησή τους στην ανάγκη που έχει ο ένας για τον άλλο, στη φύση του και στην έλλειψη ατομικής αυτάρκειας.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ενότητα 17^η

Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι
από τη φύση του ζῷον πολιτικόν

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῷον
πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου
ζώου μᾶλλον, δῆλον.

Εἶναι, νομίζω, φανερό γιατί ο άνθρωπος
εἶναι πολιτικὸν ζῷον περισσότερο απ' ὅ,τι οι
μέλισσες ή τα ἄλλα ἀγελαία ζῶα:

Οὐθὲν γάρ, ὥς φαμέν, μάτην ή φύσις
ποιεῖ·

Ὅπως ἔχουμε ἤδη πει πολλές φορές, η
φύση δεν κάνει τίποτα δίχως λόγο και
χωρίς αἰτία.

λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν
ζῶων·

Ας προσέξουμε ὕστερ' απ' αὐτό ὅτι ο
ἄνθρωπος εἶναι το μόνο ζῶο που εἶναι
εφοδιασμένο με την ικανότητα του λόγου.

ή μὲν οὖν φωνή τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος
ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει
ζῶοις

Η απλή φωνή δεν εκφράζει, ως γνωστόν,
παρά μόνο τη λύπη και την ευχαρίστηση·
γι' αὐτό και ὑπάρχει σε ὅλα τα ζῶα·

(μέχρι γάρ τούτου ή φύσις αὐτῶν
ἐλήλυθε, τοῦ ἔχειν αἴσθησιν λυπηροῦ καὶ
ἡδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἄλλήλοις),

η φύση τους ἔδωσε, πράγματι, ὅλη κι ὅλη
αὐτή την ικανότητα, να αντιλαμβάνονται
το δυσάρεστο και το ευχάριστο και αὐτά να
τα κάνουν φανερά το ένα στο ἄλλο·

ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ
συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ
δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον·

του λόγου ὁμως ο προσορισμός εἶναι να
κάνει φανερό τι εἶναι ωφέλιμο και τι
βλαβερό και, ἄρα, τι εἶναι δίκαιο και τι
ἀδικο·

τοῦτο γάρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοῖς
ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ
κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν
ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν·

αὐτό εἶναι, πράγματι, που ξεχωρίζει τον
ἄνθρωπο ἀπὸ τα ἄλλα ζῶα: μονάχα αὐτός
αντιλαμβάνεται το καλό και το κακό, το
δίκαιο και το ἀδικο και ὅλα τα ἄλλα
παρόμοια πράγματα

ή δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ
πόλιν.

και, φυσικά, η συμμετοχή σε ὅλα αὐτά
εἶναι που κάνει την οικογένεια και την
πόλη.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Συνοπτικό διάγραμμα της ενότητας:

- Ο συλλογισμός που αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζει σε οργανωμένη κοινωνία περισσότερο από οποιοδήποτε αγελαίο ζώο.
- Σύγκριση του ανθρώπου με τα άλλα ζωντανά πλάσματα: ο άνθρωπος έχει έναρθρο λόγο, ενώ τα ζώα έχουν απλώς φωνή.
- Η δυνατότητα που προσφέρει στον άνθρωπο ο έναρθρος λόγος: να εκφράζει έννοιες όπως το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο, το άσχημο και το ωραίο, το όσιο και το ανόσιο κ.ά.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ:

«Είναι, νομίζω, φανερό ... ικανότητα του λόγου»:

Ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να στηρίξει την άποψη ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν», τον παρουσιάζει να υπερέχει από τα άλλα ομαδικά ζώα ως προς την πολιτική ιδιότητα και προσκομίζει ένα νέο αποδεικτικό στοιχείο: το λόγο. Η ποιοτική διαφορά που διακρίνει τον άνθρωπο από τα άλλα είδη, που ζουν ομαδικό βίο, αναδεικνύεται από τη σύγκριση του τρόπου επικοινωνίας που υπάρχει στις ομαδικές συμβιώσεις των ζώων και στις συγκροτημένες πολιτικές κοινωνίες των ανθρώπων. Προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας του καταφεύγει και πάλι στη φύση («η φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και χωρίς αιτία»). Η φύση πρέπει να νοηθεί ως όλον «που περιλαμβάνει τις φύσεις όλων των «φυσικών όντων», τα οποία συνδυάζουν αρμονικά τη δράση τους» (Ross). Η φύση, λοιπόν, που ενεργεί με αλάνθαστη σκοπιμότητα (τελεολογία), έδωσε τη φωνή σε όλα τα ζώα, αλλά προίκισε κατ' εξαίρεση τον άνθρωπο με το λόγο.

«Η απλή φωνή δεν εκφράζει ... και αυτά τα κάνουν φανερά το ένα στο άλλο»:

Εκτός από τον άνθρωπο, φωνή έχουν και όλα τα άλλα ζώα, γιατί αυτή εξυπηρετεί τη βιολογική ανάγκη τους να εκφράζουν και να δηλώνουν το ένα στο άλλο το δυσάρεστο και το ευχάριστο. Πρόκειται για μια ατελή μορφή επικοινωνίας· μέχρι αυτή τη μορφή έφτασε η φυσική εξέλιξη των άλλων ζωικών ειδών.

«του λόγου όμως προορισμός ... την οικογένεια και την πόλη»:

Αντίθετα, στον άνθρωπο η φύση προχώρησε περισσότερο: επειδή τον προόριζε να ζήσει σε πολιτική κοινωνία τον εφοδίασε με το εργαλείο, χάρη στο οποίο θα μπορούσε να ζήσει μέσα σ' αυτήν. Αυτό σημαίνει ότι ο λόγος έχει κάποιο προορισμό, έχει ορισμένη χρησιμότητα δοσμένη από τη φύση. Ο λόγος, λοιπόν, ως έκφραση της σκέψης, εξυπηρετεί συνθετότερες καταστάσεις, που ξεπερνούν το βιολογικό στάδιο και προϋποθέτουν είτε λογική επεξεργασία των δεδομένων της πραγματικότητας, ώστε να κρίνει τι είναι γι' αυτόν ωφέλιμο ή βλαβερό, είτε τη σύλληψη των αξιών και των αντιθέτων τους, όπως του καλού και του κακού, του δίκαιου και του άδικου. Με τη φράση «και όλα τα άλλα παρόμοια πράγματα» αναφέρεται και σε άλλες ανάλογες αξιολογικές αποτιμήσεις, όπως: ωραίο – άσχημο, όσιο – ανόσιο, χρήσιμο – άχρηστο, αναγκαίο – περιττό, επιθυμητό – ανεπιθύμητο, ηθικό – ανήθικο κ.ά.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η ικανότητα του ανθρώπου να συλλαμβάνει και να εκφράζει αυτές τις αξίες του επέτρεψε να θεσπίζει νόμους, να δημιουργεί θεσμούς και είναι ο βασικός λόγος που οδήγησε στη γένεση και στη λειτουργία διαφόρων μορφών κοινωνικής συμβίωσης. Η «συμμετοχή σε όλα αυτά», λοιπόν, η αποδοχή κοινών αξιών, ιδεών και πεποιθήσεων και η υιοθέτηση ενιαίου κώδικα κοινωνικής συμπεριφοράς εναρμονίζουν τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων και δημιουργούν ισχυρούς συναισθηματικούς και ηθικούς δεσμούς, στους οποίους οφείλουν το σχηματισμό τους η οικογένεια και η πόλη. **Ο ΛΟΓΟΣ**, επομένως, και χάρις σ' αυτόν η ύπαρξη κοινών αντιλήψεων αποτελούν το συστατικό στοιχείο της οργανωμένης πολιτικής κοινωνίας.

Η λέξη λόγος διατηρεί στο κείμενο τη διττή σημασία της: ενδιάθετος λόγος (λογική σκέψη) και έναρθρος λόγος (ομιλία). Συνοψίζοντας, η επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη ακολουθεί την εξής συλλογιστική πορεία:

1. Η φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και χωρίς αιτία.
2. Η φύση έδωσε μόνο στον άνθρωπο τη δυνατότητα να αντιλαμβάνεται και να εκφράζει με το «λόγο» το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο...
3. Η δυνατότητα αυτή είναι βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία πολιτικής κοινότητας.
Άρα: Η φύση έδωσε στον άνθρωπο αυτή τη δυνατότητα, γιατί τον προορίζει να ζει μέσα σε οργανωμένη κοινότητα, όπου καμία συμβίωση, ασφάλεια, ευδαιμονία και αυτάρκεια δε θα ήταν εφικτή χωρίς τη δυνατότητα να αντιλαμβάνεται το καλό και το κακό, το ωφέλιμο και το βλαβερό, το όσιο και το ανόσιο κτλ.

Να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία φαίνεται η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη και να τα εξηγήσετε με λίγα λόγια.

α) Η φύση δεν κάνει τίποτα δίχως λόγο και αιτία. Αυτό σημαίνει ότι η φύση ανέθεσε σε καθετί σ' αυτόν κόσμο ένα έργο, ένα συγκεκριμένο προορισμό. Τα ζώα έχουν ως προορισμό την επιβίωση και τη διαίωνιση του είδους, ενώ ο άνθρωπος την εξέλιξή του και την ολοκλήρωσή του μέσω της αυτάρκειας και της ευδαιμονίας.

β) Η φύση τους έδωσε, πράγματι, όλη κι όλη αυτή την ικανότητα, να αντιλαμβάνονται το δυσάρεστο και το ευχάριστο και αυτά να τα κάνουν φανερά το ένα στο άλλο. Εδώ αναφέρεται στο περιεχόμενο του σκοπού, που η φύση έδωσε στα ζώα.

Αυτός ο σκοπός θα εξασφαλίσει την επιβίωση των ζώων

γ) του λόγου όμως ο προορισμός είναι να κάνει φανερό τι είναι ωφέλιμο και τι βλαβερό και, άρα, τι είναι δίκαιο και τι άδικο... Εδώ αναφέρεται στο περιεχόμενο του σκοπού, που η φύση έδωσε στον άνθρωπο. Ο λόγος έδωσε τη δυνατότητα στον άνθρωπο να συλλάβει και να εκφράσει αφηρημένες έννοιες (όπως το ωφέλιμο, το δίκαιο κτλ.) που θα τον βοηθήσουν να οργανώσει πολιτικά την κοινωνία και να επιτύχει την ευδαιμονία του.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

φαμέν<φημί

φήμη, φωνή, φωνήεν, φωνακλάς, φωνητική, φωνητικός, άφωνος, συμφωνία, σύμφωνο, διαφήμιση, προφήτης, επιφώνημα, αφασία, αντιφατικός, ομοφωνία, καταφατικός, βλάσφημος, θέσφατο, καλλίφωνος, απομαγνητοφώνηση κ.ά.

ποιεῖ<ποιῶ

ποίημα, ποιηματάκι, ποίηση, ποιητής, ποιητικός, ποιητικότητα, αντιποίηση, μεταποίηση, περιποίηση, προσποιητός, ειδοποίηση, αρτοποιία, ηθοποιός κ.ά.

ἔχει<ἔχω

έξη, εξής, σχήμα, σχηματικός, σχηματισμός, άσχημος, σχέση, σχολείο, σχεδόν, σχετικός, σχετικότητα, σχέδιο, σχέδια, σχεδίαση, σχεδίασμα, σχεδιασμός, σχεδιαστήριο, σχεδιαστής, κατοχή, παροχή, εξοχή, εξοχικό, προνομιούχος, συνταξιούχος, προεξοχή κ.ά.

ἐστί<εἰμί

ον, οντότητα, ουσία, ουσιαστικό, ουσιώδης, οντολογία, οντολογικός, εξόντωση, αυτούσιος, απουσιολόγος, απουσιολόγιο, εξουσιοδότηση, αυτεξούσιος, έτυμον, ετυμολογία, εσθλός κ.ά.

ὑπάρχει<ὑπὸ + ἄρχω

άρχοντας, αρχοντικός, αρχοντιά, αρχόντισσα, αρχή, αρκτικός, αρχάριος, αρχείο, αρχικός, αρχαίος, αρχαιότητα, αρχαϊκός, αρχαϊσμός, άναρχος, καταρχήν, καταρχάς, εξαρχής, αναρχικός, απαρχή, έπαρχος, επαρχία, ύπαρξη, υπαρξιακός, υπαρκτός, προκαταρκτικός, ανύπαρκτος, συνύπαρξη, έναρξη, εναρκτήριος κ.ά.

ἐλήλυθεν<έρχομαι (εἶμι)

προέλευση, ερχομός, έλευση, διέλευση, ελευθερία, προσιτός, ιταμός, αμαξιτός, ισθμός, εισιτήριο, ανεξίτηλος, παρελθόν, παρελθοντικός, προσηλυτισμός κ.ά.

σημαίνειν<σημαίνω

σήμα, άσημος, σημαντικός, σημασία, σήμανση, σήμαντρο, σημαία, σημάδι, σημείο, σημείωμα, επισήμανση, επίσημος, ταυτόσημος κ.ά.

δηλοῦν<δηλῶ

δήλωση, δηλωτικό, υποδήλωση, εκδήλωση, άδηλος, κατάδηλος, διαδηλωτής, αυτόδηλος, πασίδηλος, δηλαδή κ.ά.

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Θέση του Αριστοτέλη από την αρχή της ενότητας είναι ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικό ζῷον περισσότερο απ' ό,τι είναι οι μέλισσες ή τα άλλα αγελαία ζῷα. Στο ζωολογικό του

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

έργο *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι* ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι πολιτικά (με μεταφορική σημασία) είναι τα ζῶα που αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν όλα μαζί μια κοινή δραστηριότητα και ως τέτοια μνημονεύει τη μέλισσα, τη σφήκα, το μυρμήγκι και το γερανό. Τα ζῶα αυτά παρουσιάζουν στη συμβίωσή τους σε αγέλες κάποια στοιχεία πολιτικής οργάνωσης, αλλά το αποτέλεσμα της κοινωνικής τους συμβίωσης παραμένει σε πρωτόγονο αρχικό στάδιο, περιοριζόμενο από τα βιολογικά του χαρακτηριστικά. Η πολιτική του οργάνωση έχει βιολογική βάση και περιορίζεται στο σχηματισμό της αγέλης με τους ρόλους που επιτελούν εντός της.

2. Η φύση εφοδίασε τα ζῶα με απλή φωνή, με την ικανότητα να παράγουν άναρθρους ήχους. Φωνή είναι ο ήχος που παράγεται από τον λάρυγγα, τις φωνητικές χορδές και τη στοματική κοιλότητα είτε των ανθρώπων είτε των ζώων. Η φωνή είναι άναρθρος ήχος ενώ ο λόγος είναι έναρθρος (αρθρωμένος) απαρτισμένος δηλαδή από διακριτά στοιχεία, τα οποία μπορεί να έχουν το δικό τους νόημα. Ο έναρθρος λόγος παράγεται από σύνολα λέξεων (π.χ. προτάσεις), μεμονωμένες λέξεις (διακριτικά στοιχεία του, με δικό τους νόημα) ενώ οι λέξεις από φθόγγους (διακριτούς ήχους χωρίς αυτόνομο νόημα). αντίθετα με τη φωνή η λέξη λόγος χρησιμοποιείται για να δηλωθούν αξεχώριστες μεταξύ τους η λογική (ως ιδιαίτερο γνώρισμα του ανθρώπου και ως διανοητική δραστηριότητα) και η γλώσσα (ως σύστημα σημείων και ως συγκεκριμένη έκφραση). Στο συγκεκριμένο χωρίο ο λόγος αντιδιαστέλλεται προς την φωνή και συνεπώς έχει ενισχυμένη τη σημασία της γλώσσας (χωρίς να χάνεται βέβαια η σημασία της ανθρώπινης λογικής). Ο λόγος λοιπόν, με όλες τις δυνατότητες που παρέχει στον άνθρωπο τον κάνει να ξεχωρίζει από τα άλλα ζῶα, αφού με αυτόν προχωράει πέρα απ' αυτά και κάνει φανερά πλήθος συναισθημάτων συλλαμβάνει φανερές αφηρημένες και υψηλές έννοιες δημιουργεί πολιτισμό: θεσπίζει νόμους, δημιουργεί λογοτεχνικά έργα, συγκροτεί επιστήμες κ.ά.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στη φύση σε δύο σημεία του κειμένου: «Οὐθὲν γὰρ μάτην ἢ φύσιν ποιεῖ» και «μέχρι τούτο ἡ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθε» δηλαδή η φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και χωρίς αιτία και η φύση τους έδωσε πράγματι όλη κι όλη αυτή την ικανότητα. Η φύση λοιπόν δεν κάνει τίποτε χωρίς σκοπό· όλες οι φυσικές διεργασίες κάπου αποβλέπουν. Πρόκειται για φράση που επαναλαμβάνει ο Αριστοτέλης σε πολλές πραγματείες του. Υποστηρίζει ότι στη φύση τίποτε δεν γίνεται μάταια, τα πάντα εξυπηρετούν ορισμένη σκοπιμότητα, από την οποία και νοηματοδοτούνται. Στην ανάπτυξη της η θεωρία αυτή ονομάστηκε αριστοτελική τελολογία. Προνομιακός χώρος της τελολογίας είναι η βιολογία. Σχεδόν όλα τα παραδείγματα που φέρνει ο φιλόσοφος αντλούνται από την έμβια φύση· γίνεται αναφορά στα σχήματα των δοντιών, που είναι όπως είναι για να εξυπηρετούν την πρόσληψη και επεξεργασία των τροφών, στις στοχευμένες ενέργειες μυρμηγκιών και μελισσών για την επιβίωση της κοινότητάς τους, στην ύπαρξη και λειτουργία των φύλλων χάριν των καρπών. Βασίζεται, λοιπόν, ο Αριστοτέλης στη βιολογία και επεκτείνει το τελολογικό ερμηνευτικό μοντέλο του και σε άλλα πεδία των φυσικών επιστημών.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

2. Οι αριστοτελικοί ορισμοί αποτελούνται: α) από μία ή περισσότερες επάλληλες έννοιες γένους, εντάσσοντας έτσι την οριζόμενη έννοια σε μία ή περισσότερες ευρύτερες κατηγορίες και β) από την ειδοποιό διαφορά, η οποία διακρίνει την οριζόμενη έννοια από άλλες ομοειδείς (αυτές που ανήκουν στο ίδιο γένος). Ο άνθρωπος είναι ζῷον (έννοια γένους) και έχει ως αποκλειστικά δικό του γνώρισμα (ιδιον, ειδοποιός διαφορά) τον λόγον, δηλαδή τη λογική και γλώσσα. Η φύση προίκισε μόνο τον άνθρωπο με τον έναρθρο λόγο που του παρέχει τη δυνατότητα να επικοινωνεί σε υψηλότερο επίπεδο και να μεταφέρει ο ένας στον άλλο μηνύματα βαθύτερα, με υψηλά σημασιολογικά φορτία. Με τον έναρθρο λόγο ο άνθρωπος κατηγοριοποιεί και ερμηνεύει τα συναισθήματά του, σκέφτεται, κρίνει και μπορεί να τα εκφράζει όλα αυτά και να τα μεταδίδει στους υπόλοιπους.

3. Ο άνθρωπος με το χάρισμα του λόγου έχει τη δυνατότητα σύμφωνα με τον Αριστοτέλη να δηλώνει συνθετότερες καταστάσεις που ξεπερνούν το βιολογικό επίπεδο και προϋποθέτουν είτε νοητική επεξεργασία της πραγματικότητας είτε σύλληψη αξιών και των αντίθετών τους. Έτσι ο Αριστοτέλης αναφέρει μια σειρά από ζεύγη εννοιών με φανερή κλιμάκωση από το κατώτερο βιολογικό επίπεδο προς ένα επίπεδο ανώτερο ηθικό: ευχάριστο – δυσάρεστο, ωφέλιμο – βλαβερό, καλό – κακό, δίκαιο – άδικο. Για το τελευταίο ύψιστο ζευγάρι ο Αριστοτέλης αποδεχόταν ανεπιφύλακτα την παλιά παροιμιακή αρχή «ἐν δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσ' ἄρετή ἔνι». Ο έναρθρος λόγος είναι η έκφραση των νοητικών διεργασιών που γίνονται από τον άνθρωπο, όσον αφορά τις πνευματικές και ηθικές έννοιες, με αποτέλεσμα να προωθείται η κοινωνικοποίησή του. Η ηθική διάσταση των ανθρώπινων σχέσεων μόνο μέσα στο λογικό περιβάλλον της κοινωνίας νοηματοδοτείται και αξιολογείται. Επομένως η λογικότητα του ανθρώπου είναι η άλλη όψη της πολιτικής του φύσης.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. Στην 16^η διδακτική ενότητα η λέξη κοινωνία εμφανίζεται στα ακόλουθα σημεία: πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν (= κάθε πόλη είναι μια μορφή κοινωνίας), πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖα (= κάθε κοινωνία έχει συσταθεί για την επίτευξη κάποιου αγαθού), αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική (= αυτή είναι που ονομάζουμε πόλη και πολιτική κοινωνία) ἢ δ' ἐκ πλείονων κωμῶν κοινωνία (= η κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες) εἶπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι (= αφού ακριβές και οι πρώτες κοινωνίες). Στο κείμενο αυτό ο όρος κοινωνία χρησιμοποιείται με την έννοια του γένους της πόλης, δηλαδή ως το πλησιέστερο σύνολο στο οποίο περιέχεται η έννοια. Στην 17^η διδακτική ενότητα η κοινωνία αναφέρεται: ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν (= η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη). Στην περίπτωση αυτή κρατά την αρχική σημασία από το ρήμα κοινωνῶ που σημαίνει συμμετέχω σε κάτι, παίρνω μέρος σε κάτι μαζί με κάποιον. Με την έννοια αυτή καταλαβαίνουμε καλύτερα την έννοια της πολιτικής κοινωνίας.

2. Σε τρία σημεία του κειμένου υπάρχει ο σύνδεσμος γὰρ που μεταφράζεται: γιατί, δηλαδή, πραγματικά. Αρχικά: οὐθὲν γὰρ μάτιν ἢ φύσις ποιεῖ: λέγοντας ότι η φύση δεν

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

κάνει τίποτε στην τύχη εξηγεί την τοποθέτηση ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικόν ζῷον. Έπειτα: μέχρι γὰρ τούτου ἡ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθε: η φύση του δηλαδή τους επιτρέπει, εξηγεί την άποψη ότι τα ζώα εκφράζουν μόνο τα συναισθήματα της ευχαρίστησης και της λύπης και τέλος: τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον: Αυτό πραγματικά είναι το διακριτό σημείο που κάνει τον άνθρωπο να ξεχωρίζει από τα άλλα ζώα: εκφράζεται η ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα έμβια όντα.

3. Αποτελεί απόλυτα θεμιτή η μετάφραση του Β. Μοσκόβη καθώς υπηρετεί τη σαφήνεια των νοημάτων, χρησιμοποιώντας τα επίθετα έναρθρος και άναρθρος απέναντι στο λόγον και την φωνήν. Επίσης χρησιμοποιεί τα ακουστικά συναισθήματα και αξίες αποσαφηνίζοντας τις αντωνυμίες ταῦτα, τῶν ἄλλων και τούτων.

Παράλληλα κείμενα

Τόμας Χομπς, Περί του πολίτη 5.5-6

1. Σύμφωνα με τον Χομπς τα ζώα (μέλισσες και μυρμήγκια) είναι σε θέση να δημιουργήσουν λειτουργικές κοινότητες καλύτερα από τον άνθρωπο. Οι λόγοι που δικαιολογούν αυτή την τοποθέτηση είναι οι ακόλουθοι:

- 1) Τα ζώα δεν διακρίνονται από διεκδικήσεις τιμών και αξιωματών.
- 2) Επιθυμούν όλα το κοινό καλό που δεν διαφέρει από τον ιδιωτικό.
- 3) Τα ζώα δεν διαθέτουν έναρθρο λόγο και διαθέτουν μόνο τη δυνατότητα να εκφράζουν τα συναισθήματά τους μέσω άναρθρων κραυγών.
- 4) Δεν διακρίνουν τη διαφορά μεταξύ βλάβης και ζημίας και δεν κατηγορούν τους συντρόφους τους.
- 5) Η συναίνεσή τους είναι φυσική.

2. Ο Τόμας Χομπς υποστηρίζει πως οι άνθρωποι δυσκολεύονται να ζήσουν αρμονικά και ειρηνικά σε οργανωμένες πολιτικές κοινωνίες. Οι λόγοι που τους δυσκολεύουν εντοπίζονται στα εξής σημεία: Οι άνθρωποι διέπονται από συναισθήματα μίσους και φθόνου με αποτέλεσμα στην προσπάθειά τους να διεκδικήσουν τιμές και αξιώματα να προκαλούνται συγκρούσεις και αναρχικές εκδηλώσεις. Επιπλέον οι άνθρωποι σπάνια αποσκοπούν στο κοινό καλό και επιδιώκουν ό,τι θα τους δώσει υπεροχή έναντι των υπολοίπων. Οι άνθρωποι ακόμα έχοντας μεγάλη ιδέα για τον εαυτό τους δεν διστάζουν να προτείνουν καινοτόμες λύσεις στην προσπάθειά τους να ξεχωρίσουν προκαλώντας αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις. Επιπρόσθετα ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τον έναρθρο λόγο παραπλανητικά με στόχο τη χειραγωγή και παραπλάνηση των υπολοίπων. Τέλος η νωθρότητα αποτελεί μεγάλο μειονέκτημα σε μια κοινωνία. Έτσι, καταλήγει η συναίνεση των ανθρώπων να είναι τεχνητή και όχι φυσική με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσκολία στην ειρηνική τους συμβίωση.

Ο Χομπς εκθέτει αναλυτικά τις ατέλειες για μια οργανωμένη πολιτική κοινωνία των ανθρώπων και εστιάζει στο ψυχογράφημα του ανθρώπινου χαρακτήρα. Είναι μια απαισιόδοξη θεώρηση των πραγμάτων, αν φανταστούμε πως ο άνθρωπος ως το μόνο έλλογο ον αδυνατεί να βρει λύσεις, ώστε να υπερκεράσει τις δυσκολίες και τα νοσηρά σημεία που δυσχεραίνουν τη συγκρότηση κοινωνιών. Ο άνθρωπος, ως εγωιστικό,

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ανταγωνιστικό και φιλόδοξο ον αναπόφευκτα οδηγείται σε μια γενικευμένη σύγκρουση, απολύτως κατανοητή στην Δυτική Ευρώπη του 17^{ου} αιώνα, όπου οι έντονοι ανταγωνισμοί, οι ταραχές και οι συγκρούσεις μαίνονται και μόνο μια τεχνητή σύμβαση θα του επιτρέψει να ζήσει με ειρήνη και ασφάλεια.

3. Στο τέλος του δοθέντος αποσπάσματος «επειδή λοιπόν η σύμπλευση πολλών βουλήσεων ... είτε άνθρωπο είτε συμβούλιο» επισημαίνεται η αδυναμία σταθερής ειρήνης με έμμεση αμφισβήτηση στην δημοκρατία και αντιπροτείνεται η υποταγή της θέλησης των πολλών στις αποφάσεις των λίγων ή και του ενός που θα είναι εκφραστές και διαχειριστές της εξουσίας. Η πρόταση αυτή δικαιολογείται από την υιοθέτηση μίας και μόνο βούλησης καθώς η συναίνεση πολλών διαφορετικών απόψεων καθίσταται ανέφικτη. Μόνο μια ανώτερη και καταναγκαστική εξουσία που θα καταργήσει την ελεύθερη ατομική βούληση εγγυάται την τήρηση του κοινωνικού συμβολαίου.

Γρηγόριος Νύσσης, Λόγος Περί εὐποιΐας, 9.103-104

1. Στο λόγο του *Περί εὐποιΐας* ο Γρηγόριος Νύσσης δίνει προτροπές και συμβουλές στους χριστιανούς με στόχο την τήρηση της μεσότητας ώστε να λειτουργήσει ορθότερα το σώμα της κοινωνίας. Κατηγορεί την απληστία και την υπερβολική απόκτηση αγαθών και προτείνει να λαμβάνει ο καθένας ίση μοίρα αποκαλώντας τύραννο, ωμό, βάρβαρο, ανήμερο και θηρίο, όποιον δεν συμμορφώνεται. Κατηγορεί το ακόλαστο φαγοπότι καθώς οδηγεί σε ναυάγιο. Ο Γρηγόριος Νύσσης διατυπώνει αυτές τις ηθικές συμβουλές για την αξία του μέτρου στη ζωή του ανθρώπου που σχετίζονται με τη μεσότητα του Αριστοτέλη η οποία όμως διακρίνεται και σε υποκειμενική και καθορίζεται από συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

2. Ο Γρηγόριος Νύσσης παρομοιάζει τον ανήθικο και άδικο άνθρωπο με θηρίο που καταντά τύραννος, ωμός και βάρβαρος. Συσχετίζει μάλιστα τη συμπεριφορά του με αυτή του σκύλου ή του λύκου. Το στοιχείο που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα ζώα είναι η έμφυτη ικανότητά του να αντιλαμβάνεται ηθικές έννοιες, η ικανότητα του λόγου, της λογικής και της ομιλίας, ώστε να συλλαμβάνει, να μορφοποιεί και να εκφράζει ηθικές έννοιες και αξίες όπως είναι το ωφέλιμο και το βλαβερό, το όμορφο και το άσχημο, το όσιο και το ανόσιο, το δίκαιο και το άδικο κ.ά. Άρα, όποιος άνθρωπος δεν διακρίνεται γι' αυτά του τα χαρακτηριστικά εύλογα συγκαταλέγεται ανάμεσα στα θηρία.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ενότητα 18^η

Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ἔστω τις ἕτερος λόγος·

ὅτι δὲ δεῖ κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀρίστους μὲν ὀλίγους δέ, δόξειεν ἂν λέγεσθαι καὶ τιν' ἔχειν ἀπορίαν τάχα δὲ καὶ ἀλήθειαν.

Τοὺς γὰρ πολλοὺς, ὧν ἕκαστός ἐστιν οὐ σπουδαῖος ἀνὴρ, ὅμως ἐνδέχεται συνελθόντας εἶναι βελτίους ἐκείνων, οὐχ ὥς ἕκαστον ἀλλ' ὥς σύμπαντας, οἷον τὰ συμφορητὰ δείπνα τῶν ἐκ μιᾶς δαπάνης χορηγηθέντων·

πολλῶν γὰρ ὄντων ἕκαστον μόνιον ἔχειν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως, καὶ γίνεσθαι συνελθόντων, ὥσπερ ἓνα ἄνθρωπον τὸ πλῆθος, πολὺποδα καὶ πολύχειρα καὶ πολλὰς ἔχοντ' αἰσθήσεις, οὕτω καὶ περὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν διάνοιαν.

Διὸ καὶ κρίνουσιν ἄμεινον οἱ πολλοὶ καὶ τὰ τῆς μουσικῆς ἔργα καὶ τὰ τῶν ποιητῶν· ἄλλοι γὰρ ἄλλο τι μόνιον, πάντα δὲ πάντες.

Για τα υπόλοιπα θα υπάρξει χωριστή ανάπτυξη.

Η άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος παρά οι άριστοι που είναι λίγοι, νομίζω ότι μπορεί να συζητηθεί –με το νόημα ότι είναι μια άποψη που παρουσιάζει, βέβαια, κάποιες δυσκολίες, που περιέχει όμως ίσως και κάποια αλήθεια.

Για το πλήθος μπορεί κανείς να πει τούτο: το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο, ενώμενοι όμως όλοι μαζί είναι ενδεχόμενο να είναι, όχι σαν άτομα αλλά σαν σύνολο, καλύτεροι από εκείνους– όπως ακριβώς τα δείπνα που γίνονται με τη συνεισφορά πολλών είναι καλύτερα από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου.

Πολλοί καθώς είναι, ο καθένας διαθέτει ένα μόνιο αρετής και φρόνησης, και έτσι, ενώμενοι οι πολλοί γίνονται, κατά κάποιο τρόπο, ένας άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια και με πολλές αισθήσεις –και με ανάλογη, βέβαια, αρετή και εξυπνάδα.

Γί αυτό και οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών: ο ένας κρίνει ένα μέρος, ο άλλος ένα άλλο, και όλοι μαζί το σύνολο.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Συνοπτικό διάγραμμα της ενότητας:

- Η διατύπωση του θέματος και οι δυσκολίες που υπάρχουν σχετικά με την άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει να την ασκεί το πλήθος και όχι οι λίγοι.
- Ποια είναι τα αρνητικά και ποια τα θετικά στοιχεία, όταν η εξουσία βρίσκεται στα χέρια των πολλών.
- Παραδείγματα που αποδεικνύουν τα πλεονεκτήματα των πολλών.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ:

«Η άποψη ότι την εξουσία ... και όλοι μαζί το σύνολο»: Το περιεχόμενο της 18^{ης} Ενότητας εντάσσεται στα πλαίσια ενός ευρύτερου προβληματισμού, σχετικά με το θέμα «ποιοι πρέπει να έχουν την εξουσία στο κράτος». Αυτό αποτελεί ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει γενικότερα την αρχαία ελληνική σκέψη. Ο επιφανέστερος θεωρητικός του δημοκρατικού πολιτεύματος, ο Πρωταγόρας, τάσσεται ανεπιφύλακτα υπέρ της άποψης ότι οι πολλοί πρέπει να ασκούν την εξουσία. Συγκεκριμένα, στον «Πρωταγόρα», υποστηρίζει ότι όλοι οι πολίτες είναι ικανοί να εκφέρουν τη γνώμη τους πάνω στα πολιτικά θέματα. Αντίθετα, ο Πλάτωνας εκφράζει την άποψη ότι μόνο ο ειδικός, αυτός που θεωρείται αρμόδιος σε ένα τομέα, μπορεί να εκφέρει γνώμη όχι μόνο σε ειδικά και τεχνικά θέματα αλλά και στις δημόσιες υποθέσεις. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τους πολλούς ικανότερους από τους λίγους να αποφαινόμενοι σε δημόσια ζητήματα. Την άποψη αυτή, βέβαια, τη διατυπώνει διστακτικά και με αρκετές επιφυλάξεις, όπως φαίνεται στη συνέχεια, μετριάζοντας έτσι τον κατηγορηματικό χαρακτήρα των θέσεών του.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΟΛΛΟΥΣ:

1. Αρνητικό στοιχείο:

Το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο.

2. Θετικά στοιχεία:

α) Όλα μαζί τα επιμέρους άτομα, ενωμένα, σχηματίζουν μια δύναμη ανώτερη από τη δύναμη των λίγων.

β) Αθροιστικά η αρετή των πολλών μπορεί να αποδειχτεί ανώτερη από τη συνολική αρετή των λίγων.

γ) Ο καθένας διαθέτει ένα μέρος αρετής και φρόνησης και έτσι ενωμένοι οι πολλοί γίνονται αθροιστικά μια υπολογίσιμη δύναμη.

δ) Οι πολλοί κρίνουν καλύτερα.

Για να στηρίξει την άποψή του ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί παραδείγματα με εύληπτο περιεχόμενο.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ το αντλεί ο φιλόσοφος από τα δείπνα που γίνονται με συνεισφορά πολλών, τα οποία είναι καλύτερα από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου. Έτσι, όταν οι πολλοί ασκούν την εξουσία, διαθέτοντας ο καθένας ένα «μέρος» αρετής και φρόνησης, συνεισφέρουν ό,τι καλύτερο μπορούν.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ το αντλεί από τη μυθολογία: ένα σύνολο ανθρώπων απαρτίζει, κατά κάποιο τρόπο, έναν «άνθρωπο με πολλά χέρια, πόδια και αισθήσεις». Ταυτόχρονα αυτός ο «ένας άνθρωπος» συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό από ηθικές και πνευματικές ικανότητες. Η «αθροιστική» θεωρία φτάνει στο χαρακτηριστικότερο σημείο της με την ανάδειξη της υπεροχής των πολλών και ασημαντων έναντι των ολίγων και αρίστων. «Κεντρική ιδέα της αθροιστικής θεωρίας είναι ότι το πλήθος ως σύνολο είναι καλύτερο ή και ισχυρότερο από τους λίγους ή τον ένα. Ανάλογα με τα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψη («ἀρετή», «φρόνησις», «πλοῦτος») η υπεροχή αυτή είναι ηθική, διανοητική και υλική».

ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ είναι σχετικό με τις πνευματικές απολαύσεις: οι πολλοί αθροίζοντας τις ικανότητές τους είναι σε θέση να αποδειχτούν ανώτεροι από τον «επαΐοντα», τον ειδικό, όχι μόνο σε ζητήματα πολιτικά, αλλά και σε ειδικά θέματα, όπως η ποίηση και η μουσική. Η άποψή του είναι πως οι πολλοί, χάρη στη συμπληρωματικότητα των επιμέρους ικανοτήτων τους, μπορούν ακόμη και σε τεχνικά θέματα να υπερισχύσουν των αρίστων.

Η θέση του Αριστοτέλη πως «οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών» επαληθεύεται από τον τρόπο της ψηφοφορίας, με τον οποίο αναδεικνύονταν οι νικητές των θεατρικών αγώνων: «Οι δέκα Αθηναίοι που ορίζονταν να κρίνουν τις παραστάσεις εκπροσωπούσαν στην κυριολεξία τον ανώνυμο και μέσο θεατή, από την άποψη ότι δεν αναλάμβαναν αυτό το έργο επειδή ήταν εφοδιασμένοι με το βάρος της ιδιαίτερης καλλιέργειας, που τους καθιστούσε «ειδικούς»».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ – ΠΡΟΣΘΕΤΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Μελετώντας συνολικά την ενότητα, ποιο πολιτειακό σύστημα θεωρείτε ότι προτιμά ο Αριστοτέλης και γιατί; Διατυπώνεται ξεκάθαρα η άποψή του;

Μια συνολική θεώρηση της ενότητας μας βοηθάει να καταλάβουμε ποιο πολίτευμα κρίνεται σωστότερο, κατά τη γνώμη του Αριστοτέλη. Αυτό είναι η «πολιτεία», ή υγιής δημοκρατία, όπου κυβερνά το πλήθος με αρετή και φρόνηση η οποία αποβλέπει στην τέλεια και αυτάρκη ζωή.

Είναι σαφές ότι ο φιλόσοφος αναγνωρίζει ότι υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι αξιόλογοι, οι οποίοι είναι ανώτεροι από το κάθε επιμέρους άτομο του πλήθους, επειδή συγκεντρώνουν στο πρόσωπό τους όλες εκείνες τις θετικές ιδιότητες που στο πλήθος είναι διάσπαρτες. Μάλιστα, λίγο μετά στο κείμενο, σε σημείο που δεν περιλαμβάνεται στις ενότητες που εξετάζουμε, αναφέρεται ο φιλόσοφος στο ιστορικό παράδειγμα, του Σόλωνα και άλλων νομοθετών, οι οποίοι με τις μεταρρυθμίσεις τους επεξέτειναν το δικαίωμα εκλογής δημοσίων υπαλλήλων και ελέγχου τους στους απλούς πολίτες, οι οποίοι ως άτομα δεν επιτρεπόταν να αναλαμβάνουν αξιώματα. Επίσης, από την «Αθηναίων Πολιτεία» μαθαίνουμε ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον Θηραμένη, τον Νικία και τον Θουκυδίδη σημαντικούς δημόσιους άνδρες της Αθήνας. Όμως οι αξιόλογοι άνθρωποι είναι σπάνιοι. Οπότε, όταν ο νόμος δεν αποδίδει, είναι προτιμότερο να ρυθμίσουν την κατάσταση όλοι συσχεπτόμενοι και κρίνοντας κι όχι ένας που ίσως σφάλει.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Βέβαια και η διαλλακτικότητα του χαρακτήρα του και η επιστημονική του σκέψη τον οδηγούν στο να **μη διατυπώσει με ενάργεια και σαφήνεια την προτίμησή του αυτή**. Αυτό συμβαίνει γιατί ο Αριστοτέλης βρίσκεται ακόμα στην αναζήτηση του ιδανικού κράτους, συζητώντας σε επίπεδο αρχών πώς κυβερνάται ένα κράτος, πώς μπορεί και πώς πρέπει να κυβερνάται.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

δόξειεν<δοκῶ

δόξα, δόγμα, αδόκητος, δοκίμιο, δοξαστικός, προσδοκία, δοκιμασία, επιδοκιμασία, ένδοξος, άδοξος, παράδοξος, δογματικός, αδογμάτιστος, δοκιμιογράφος, δοκησίσοφος, ευδοκίμηση κ.ά.

λέγεσθαι<λέγω

λεκτικός, λέξη, λεξικός, λόγος, λόγια, λογύδριο, λογική, λογιστής, λογικός, λόγιος, λογιότητα, λογισμός, λογιστήριο, λογιστής, λογαριασμός, ρήμα, ρηματικός, ρήση, ρητός, ρητορεία, ρήτορας, ρητορική, ρητορικός, ρητορικότητα, ρήτρα, έπος, επικός κ.ά.

συνελθόντος<συν+έρχομαι (είμι)

προέλευση, ερχομός, έλευση, διέλευση, ελευθερία, προσιτός, ιταμός, αμαξιτός, ισθμός, εισιτήριο, ανεξίτηλος, παρελθόν, παρελθοντικός, προσηλυτισμός κ.ά.

συμφορητά<συν+φέρω

φορείο, φορέας, φέρετρο, φορά, φόρεμα, φόρτος, φόρτωση, φορτίο, φερνή, φαρέτρα, φωριαμός, λεωφορείο, συμφορά, ανυπόφορος, διαφορετικός, αφόρητος, περιφέρεια, συμφόρηση, αειφορία, οπλοφορία, λαχειοφόρος, λεωφόρος κ.ά.

χορηγηθέντων<χορηγῶ<χορός+ἄγω

χορικό, χορευτής, χοροδιδάσκαλος, χορευτικός, συγχορευτής, χορωδία, χοροεσπερίδα, χορογραφία, χοροπηδητό κ.ά

αγωγή (και σύνθετα: αναγωγή, διαγωγή, καταγωγή κ.τ.ό.) αγωγός, (και σύνθετα: παραγωγός, παιδαγωγός), άγημα, άξονας, άγώνας, άγέλη, αξία, άξιος, αξίωμα, αξιωματικός, παρείσακτος, διαπαιδαγώγηση, παράγοντας, ανταγωνιστής, διαγώνισμα, στρατηγός, οδηγός, άγριος, αξιολόγηση κ.ά.

μόριον<μείρομαι

μόριο, μοριακός, μοίρα, ειμαρμένη, μοιρασιά, μερτικό, μοίρασμα, μέρισμα, μερισμός, μερίδα, μερικός, άμοιρος, διαμέρισμα, τεταρτημόριο, απόμερος, επιμεριστικός, μοριοδότηση, μοίραρχος, μεμψιμοιρία, κακομοιριά κ.ά.

αἰσθήσεις<αἰσθάνομαι

αἴσθημα, αἴσθησις, αἰσθητός, ἀναἰσθητός, ἀναἰσθητικό, αἰσθηματίας, διαἴσθησις, ἐνσυναἴσθησις, αἰσθαντικός, αἰσθησιακός, αἰσθητήριο, ὑπερευαἰσθησία, προαἴσθημα, παραἴσθησις κ.ά.

κρίνουσιν<κρίνω

κρίσις, ἐπικρίσις, κατάκρισις, διάκρισις (κ.τ.ό.), κρίμα, κριτικός, κριτήριο, κρίσιμος, κριτική, ἀδιάκριτος, πρόκριτος, υποκριτής, υποκρισία, διακριτικότητα, εὐκρισία, εὐθυκρισία, ονειροκρίτης, ἀκριτομυθία κ.ά.

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Η βασική θέση την οποία υποστηρίζει ο φιλόσοφος είναι: «ὅτι δὲ δεῖ κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀρίστους μὲν ὀλίγους δὲ» (= ἡ ἀποψη ὅτι τὴν ἐξουσία στὴν πόλιν πρέπει μᾶλλον νὰ τὴν ἀσκεῖ τὸ πλῆθος παρὰ οἱ «ἀρίστοι» ποὺ εἶναι λίγοι). Στὴν πολιτικὴ ορολογία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ὁ ὅρος πλῆθος δήλωνε τὸν δῆμον, τὴ μεγάλη πλειονότητα τοῦ λαοῦ, τὸ σύνολο τῶν πολλῶν καὶ φτωχότερων πολιτῶν. Ὁ δῆμος συγκρούεται πολιτικά με τοὺς ὀλίγους ἢ ἀρίστους, δηλαδή τοὺς πλουσιότερους πολῖτες ποὺ κατὰ κανόνα ἔχουν καὶ εὐγενικὴ καταγωγή. Ὅταν ἡ ἐξουσία ἀνήκει στὸ πλῆθος, τὸ πολίτευμα χαρακτηρίζεται δημοκρατία. Ὅταν ἡ ἐξουσία ἀνήκει στοὺς λεγόμενους ἀρίστους, τὸ πολίτευμα χαρακτηρίζεται ἀριστοκρατία. Τὴ δομικὴ σύνδεση τῆς πλειονότητας τῶν πολιτῶν με τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα τὴν ονομάζουμε σήμερον «ἀρχὴ τῆς πλεοψηφίας». Αὕτη εἶναι ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἀμεσης ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Ὁ Ἀριστοτέλης υπερασπίζεται ὡς αποτελεσματικότερη τὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς πολλούς. Θεωρεῖ ὅτι ἡ λαϊκὴ κυριαρχία μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ καλύτερα τοὺς στόχους τῆς συλλογικῆς εὐτυχίας συγκριτικά με τὶς περιπτώσεις ποὺ τὴν ἐξουσία ἔχει ἓνας μονάρχης ἢ βασιλιάς ἢ οἱ ὀλίγοι εὐγενεῖς ἢ πλούσιοι.

2. Ὁ υπεράνθρωπος στὸ κείμενο περιγράφεται «ὥσπερ ἓνα ἄνθρωπον τὸ πλῆθος, πολὺποδὰ καὶ πολὺχεῖρα καὶ πολλὰς ἔχοντες αἰσθήσεις, οὕτω καὶ περὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν διάνοιαν» (= δηλαδή ὅπως ἓνας ἄνθρωπος με πολλὰ πόδια, με πολλὰ χέρια καὶ πολλές αἰσθήσεις – καὶ με ἀνάλογη, βέβαια, ἀρετὴ καὶ ἐξυπνάδα). Ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν ἀποψὲς του καὶ νὰ κάνει πιο εὐληπτὴ τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀξία τῶν πολλῶν παραθέτει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα καὶ ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴ μυθολογία, τὸ ὑποθετικὸ καὶ παραστατικὸ παράδειγμα τοῦ ἐνός ἀνθρώπου με τὰ πολλὰ χέρια καὶ πόδια δηλαδή με ὑπερφυσικὴ σωματικὴ δύναμη, με τὶς πολλές αἰσθήσεις καὶ με τὴ συσσωρευμένη ἀρετὴ καὶ ἐξυπνάδα ποὺ ἐκφράζει τὴν ἐννοία τῆς δύναμις καὶ τῆς ὑπεροχῆς. Στὴ μυθολογία ὑπάρχουν πολλὰ τέτοια παραδείγματα (ὁ Ἀπόλλωνας τῶν Λακεδαιμονίων με τὰ τέσσερα χέρια καὶ αὐτιά, οἱ Ἑρινύες με τὰ πολλὰ χέρια καὶ πόδια, οἱ ἐκατόγχερες κ.ά.)

3. Ὁ Ἀριστοτέλης στὴν ἐπιχειρηματολογία του ὅτι ἡ ἐξουσία σὲ μιὰ πόλιν εἶναι προτιμότερο νὰ ἀσκεῖται ἀπὸ πλῆθος, τὴν πλειονότητα τοῦ λαοῦ, παρουσιάζει τὰ θετικὰ στοιχεῖα με ἓνα ἀκόμα παράδειγμα σχετικὸ με τὴν κρίσις τῶν δραματικῶν ἀγῶνων στὴν

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

αρχαία Αθήνα «τὰ τῆς μουσικῆς ἔργα καὶ τὰ τῶν ποιητῶν». Από ένα μακρότατο κατάλογο Αθηναίων πολιτῶν εκλέγονταν με κλήρο δέκα κριτές, ο καθένας από τους οποίους έγραφε την κρίση του σε πινακίδα. Από τις κρίσεις που καταγράφονταν στις πέντε από τις δέκα πινακίδες προέκυπτε το αποτέλεσμα της κρίσης (αυτοί βέβαια δεν ήταν ειδικοί με ειδική καλλιέργεια). Έτσι, η τελική κρίση εξέφραζε την γνώμη όλων των Αθηναίων θεατῶν. Οι δέκα Αθηναίοι που ορίζονταν να κρίνουν τις παραστάσεις εκπροσωπούσαν στην κυριολεξία τον ανώνυμο και μέσο θεατή, από την άποψη ότι δεν ανελάμβαναν το έργο επειδή ήταν εφοδιασμένοι με το βάρος της ιδιαίτερης καλλιέργειας, που τους καθιστούσε «ειδικούς».

Με την άποψη αυτή ότι οι πολλοί κρίνουν καλύτερα από τους λίγους και αρίστους διαφωνούν ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας. Ο Σωκράτης έλεγε πως η γνώμη μας για την αρετή δεν μπορεί τελικά να διαμορφώνεται με τον τρόπο με τον οποίο καταλήγουν στις αποφάσεις τους οι δικαστές. Τέτοια θέματα είναι θέματα των ειδικών και όχι του πλήθους - μήπως και ο ίδιος δεν υπήρξε θύμα της γνώμης και πολλών; Ο Πλάτωνας από την άλλη, μίλησε στους Νόμους του για *ἀμούσους βοάς* πλήθους και παραπονέθηκε στο τέλος ότι το κοινό του θεάτρου απέκτησε δυστυχώς φωνή από άφωνο που ήταν πρώτα.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Ο Αριστοτέλης θέλοντας να τεκμηριώσει τη δημοκρατική αρχή της πλειοψηφίας αναφέρει ένα παράδειγμα (εμπειρική μέθοδος) που το εισάγει με το οἶον. Σύμφωνα με αυτό υποστηρίζει ενωμένοι όλοι μαζί σαν σύνολο υπερτερούν όπως στα δείπνα που γίνονται με την συνεισφορά πολλών είναι καλύτερα από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου. Τα συμφορητά *δείπνα* αναφέρονται στη συνεστίαση πολιτῶν, κατά την οποία ο καθένας φέρνει στο τραπέζι τη συνεισφορά του σε τρόφιμα και ποτά. Καθώς η λέξη δεν συναντάται σε άλλο συγγραφέα πριν από τον Αριστοτέλη φαίνεται να είναι δικό του δημιούργημα. Στην προϋπάρχουσα λέξη φορητός (φέρω + - τός, ρηματικό επίθετο) ο φιλόσοφος πρόσθεσε την πρόθεση σύν, για να δηλώσει κάτι που γίνεται με τη συνεισφορά πολλών. Εξίσου πιθανό είναι να παρήγαγε ο Αριστοτέλης το ρηματικό επίθετο *συμφορητός* από το ρήμα *συμφορῶ* / *οὔμαι*: συνάγω, συναθροίζω.

Συνεχίζοντας την αποδεικτική διαδικασία ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί μια παρομοίωση – αναλογία που αντλείται από το χώρο της μυθολογίας. Οι λέξεις που επιτρέπουν την αναλογική διατύπωση είναι «ὥσπερ – οὕτω» και δείχνουν πως πολλοί καθώς είναι, ο καθένας διαθέτει ένα μέρος αρετής και φρόνησης, και έτσι ενωμένοι οι πολλοί γίνονται, κατά κάποιο τρόπο, ένας άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια και με πολλές αισθήσεις και με ανάλογη βέβαια αρετή και εξυπνάδα, διαθέτουν δηλαδή πολλές σωματικές, ηθικές και πνευματικές ικανότητες συγκεντρωμένες.

2. Στο τέλος της παραγράφου ο φιλόσοφος αναφέρει «διὸ καὶ κρίνουσιν ἄμεινον ... πάντα δὲ πάντες» (= γι' αυτό και πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητῶν: ο ένας κρίνει ένα μέρος, ο άλλος το άλλο, και όλοι μαζί το σύνολο). Η συγκεκριμένη περίοδος δεν αποτελεί πρόταση κατακλείδα, καθώς το διὸ καὶ εισάγει ένα ακόμα επιχείρημα αυτή τη φορά από το χώρο της τέχνης. Επισημαίνεται πως στους δραματικούς αγώνες ορίζονταν ως κριτές των έργων των μουσικῶν και των

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ποιητών όχι ειδήμονες (καλλιτέχνες, διανοούμενοι, τεχνοκριτικοί), αλλά απλοί άνθρωποι, οι οποίοι δεν διέθεταν ειδικές γνώσεις. Ωστόσο θεωρούνταν ικανοί ως σύνολο να κρίνουν καλύτερα από τους ειδικούς. Οι ικανότητες των επιμέρους ατόμων που απαρτίζουν ένα πλήθος επιμερίζονται στην εξέταση διαφόρων σημείων του κρινόμενου έργου και στο τέλος αθροίζονται, ώστε να κρίνουν το έργο στο σύνολό του.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. Ο Αριστοτέλης προκειμένου να διατυπώσει τη βασική του θέση χρησιμοποιεί δυνητική ευκτική (δόξειεν ἂν λέγεσθαι), καθώς υποστηρίζει, ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει να την ασκεί το πλήθος παρά οι άριστοι που είναι λίγοι. Η χρήση αυτής της έγκλισης που εκφράζει το δυνατό στο παρόν – μέλλον είναι σκόπιμη προκειμένου να δείξει ότι προσεγγίζει αυτή τη θέση με επιφύλαξη. Το ύφος του είναι διστακτικό και διαλλακτικό, καθώς ανάμεσα στα δύο πολιτεύματα απαιτείται ενδελεχής έλεγχος για την αποτύπωση της τελικής αλήθειας. Σταδιακά αναλύει και διερευνά, εμβαθύνει ώστε να ελέγξει το θέμα του αναλυτικά και να καταλήξει σε ασφαλή, επιστημονικά τεκμηριωμένα και αδιάψευστα συμπεράσματα. Οφείλει να διατηρήσει την αντικειμενικότητά του, την διαλλακτικότητα του και να αποφύγει τον δογματισμό ώστε να καταστήσει το ύφος του απόλυτα επιστημονικό.

2. Η μετοχή *χορηγηθέντων* προέρχεται από το ρήμα *χορηγῶ* (χορός + ἡγοῦμαι) που αναφερόταν στις δαπάνες των ευπορότερων Αθηναίων του 6^{ου} αιώνα για να σχηματιστεί χορός για τις δημόσιες γιορτές. Στην εποχή του Περικλή η χορηγία είναι μια από τις δημόσιες λειτουργίες, μια μορφή έμμεσης φορολόγησης των Αθηναίων. Στο αρχαίο κείμενο η μετοχή χρησιμοποιείται μεταφορικά και σχετίζεται περισσότερο με την κύρια σημερινή σημασία δηλαδή παρέχω, προμηθεύω. Και οι δύο μεταφραστές το αποδίδουν: από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου.

3. Οι συγκριτικές διατυπώσεις είναι οι ακόλουθες:

- Κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀριστοὺς μὲν ὀλίγους δὲ (ο β' όρος σύγκρισης παρουσιάζεται ἢ + ομοιόπτωτα).
- Τοὺς γὰρ πολλοὺς ... ὅμως ἐνδέχεται συνελθόντας εἶναι βελτίους ἐκείνων (ο β' όρος σύγκρισης παρουσιάζεται με γενική συγκριτική).
- Τὰ συμφορητὰ δειπνα τῶν ἐκ μιᾶς δαπάνης χορηγηθέντων (ο β' όρος σύγκρισης παρουσιάζεται με γενική συγκριτική).
- Κρίνουσι ἄμεινον οἱ πολλοὶ (ο β' όρος σύγκρισης παραλείπεται).

Παράλληλα κείμενα

1. Πλάτων, Κρίτων 44 c-d

2. Ξενοφών, Απομνημονεύματα, Γ 6.17-18

1. Και στα δύο παράλληλα κείμενα φαίνεται ότι ο Σωκράτης δεν υπολόγιζε τη γνώμη των πολλών: «Αλλά γιατί ... σε νοιάζει τόσο πολύ η γνώμη των πολλών;», «Μακάρι, Κρίτωνα, να ήταν ικανός ... ό,τι τους έρθει στο μυαλό».

Είναι φανερό πως ο Σωκράτης δεν υπολόγιζε τη γνώμη των πολλών ούτε διαμόρφωνε τον τρόπο ζωής του σύμφωνα με τις επιταγές τους. Στην πραγματικότητα

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

τους περιφρονεί θεωρώντας ότι πράττουν ασυλλόγιστα και είναι ανίκανοι εξαιτίας της αφροσύνης τους να ασκήσουν κάποια επιρροή. Η γνώμη τους δεν έχει ούτε βαρύτητα ούτε αξιοπιστία καθώς πράττουν απερίσκεπτα και συγκυριακά. Επιπρόσθετα σχετικά με την παιδεία προτείνει ως σημαντικούς μόνο τους επιστήμονες και συνδέει την παιδεία με την απόκτηση κύρους θεωρώντας πως το μόνο μέσο για την απόκτηση κύρους. Είναι η εξασφάλιση όσο το δυνατό περισσότερων γνωστικών εφοδίων. Η γνώμη αυτών που ξέρουν ξέρουν τι λένε και τι κάνουν έχει σημασία και όχι η γνώμη των αμαθών.

Η περιφρονητική στάση του Σωκράτη στάθηκε καθοριστική για την καταδίκη του από την πλειοψηφία των Αθηναίων δικαστών καθώς η σωκρατική ειρωνεία ήταν εμφανής όταν του ζητήθηκε να προτείνει και αυτός μια ποινή και εκείνος πρότεινε την περιφρόνησή του προς το δικαστήριο και το θάνατο ζητώντας να τιμηθεί με δωρεάν σίτιση στο πρυτανείο.

Επιπρόσθετα πολλοί από τους μαθητές του που έπαιξαν ενεργό ρόλο στην πολιτική είχαν αρνητικό ρόλο σε μια καταστροφική για την Αθήνα εποχή. Άλλωστε όπως αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος, γνωστός βιογράφος, υποστήριζε πως η γνώμη μας για την αρετή δεν μπορεί να διαμορφώνεται με τον τρόπο με τον οποίο καταλήγουν στα αποφάσεις τους οι δικαστές. Τέτοια θέματα είναι θέματα των ειδικών όχι του πλήθους.

2. Ο Σωκράτης φαίνεται να έχει διαφορετικές τοποθετήσεις σχετικά με αυτά που υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στο κείμενο Αναφοράς. Αν και ο Αριστοτέλης αναφέρεται στη διάκριση των πολιτευμάτων (δημοκρατίας – αριστοκρατίας) ενώ ο Σωκράτης στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στη διαμόρφωση του κύρους και της εμπιστοσύνης υπάρχει αντιδιαστολή ανάμεσα στις απόψεις για τους λίγους και τους πολλούς. Ο Σωκράτης πρόσβευε την επικράτηση της άποψης του ειδικού, του επιστήμονα κατά περίπτωση. Πίστευε ότι το πλήθος δεν διαθέτει ούτε τις απαιτούμενες γνώσεις ούτε την ανάλογη εμπειρία ώστε να συνεισφέρει αποτελεσματικά στο πλαίσιο της πόλης – κράτους. Αντίθετα, ο Αριστοτέλης τρέφει εκτίμηση για την γνώμη των πολλών με την αθροιστική θεωρία που διατυπώνει. Υποστηρίζει πως είναι δυνατό να εξαχθεί μια ορθότερη κρίση από το άθροισμα της γνώμης των ατομικών κρίσεων, αν μπορούν να αθροιστούν τα μόρια της αρετής του κάθε μεμονωμένου ατόμου και να σχηματίσουν ένα μεγάλο μόριο αρετής, ανώτερο από την αρετή των λίγων και αρίστων.

Νικολό Μακιαβέλι ο Ηγεμόνας, 18

1. Ο κυνισμός του Μακιαβέλι προς τον Ηγεμόνα είναι ευδιάκριτος στο συγκεκριμένο απόσπασμα καθώς προτείνει ένα είδος αμοραλιστή, ωμού, κυνικού, μηχανορράφου και ραδιούργου πολιτικού άνδρα. Τον προτρέπει να διακρίνεται από την πονηριά της αλεπούς και την πυγμή του λιονταριού, ώστε να καταφέρει να ξεγλιστράει από τις παγίδες και να επιβάλλει το δίκαιο της πυγμής. Οφείλει να μην τηρεί το λόγο του και τις υποσχέσεις του, αλλά να λειτουργεί με αποκλειστικό γνώμονα το συμφέρον του. Να δίνει σημασία στο «φαίνεσθαι» και όχι στο «είναι» καθώς θα πρέπει συγκυριακά και περιστασιακά να συμμορφώνεται με βάση τις περιστάσεις που επικρατούν. Άρα πρέπει να είναι σκληρός, ανειλικρινής, ανέντιμος, απάνθρωπος και ανήθικος.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

2. Είναι εμφανής η επικριτική και υποτιμητική γνώμη του Μακιαβέλι για το λαό. «Επειδή και μοχθηροί ... προς αυτούς», «οι άνθρωποι εν γένει κρίνουν ... πραγματικά είσαι». Ο συγγραφέας καταλογίζει στο λαό μοχθηρότητα, ανειλικρίνεια, διπρόσωπη συμπεριφορά. Επίσης τους θεωρεί ανόητους, αδαείς, ανίκανους να αντιληφθούν την πραγματική εικόνα του ηγεμόνα, αλλά να επιμένουν μόνο στο φαίνεσθαι και όχι στο είναι, άρα επιπόλαιους και ανόητους που παραπλανώνται και χειραγωγούνται εύκολα.

Αντίθετα ο Αριστοτέλης υποστηρίζει με την αθροιστική θεωρία την αρχή της πλειοψηφίας και της δημοκρατίας. Υποστηρίζει πως η αρετή των πολλών μπορεί να αποδειχθεί αποτελεσματικότερη από τη συνολική αρετή των λίγων, ότι ένα σύνολο ανθρώπων συναπαρτίζει έναν άνθρωπο που διαθέτει ενωμένες πολλές ηθικές και πνευματικές ικανότητες, οι οποίες κατά κανόνα δεν συνυπάρχουν σε ένα άτομο και τέλος πως η λαϊκή κυριαρχία μπορεί να εξασφαλίσει τους στόχους της συλλογικής ευτυχίας συγκριτικά με τις περιπτώσεις που την εξουσία ασκεί ο μονάρχης, ή ο βασιλιάς ή οι ολίγοι ευγενείς ή οι πλούσιοι.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ενότητα 19^η

Είδη δημοκρατίας

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Δημοκρατία μὲν οὖν ἔστι πρώτη μὲν ἢ λεγομένη μάλιστα κατὰ τὸ ἴσον. Ἴσον γάρ φησιν ὁ νόμος ὁ τῆς τοιαύτης δημοκρατίας τὸ μηδὲν μᾶλλον ὑπερέχειν τοὺς ἀπόρους ἢ τοὺς εὐπόρους, μηδὲ κυρίους εἶναι ὁποτερουσοῦν, ἀλλ' ὁμοίους ἀμφοτέρους. Εἵπερ γὰρ ἐλευθερία μάλιστ' ἔστιν ἐν δημοκρατία, καθάπερ ὑπολαμβάνουσί τινες, καὶ ἰσότης, οὕτως ἂν εἴη μάλιστα, κοινωνούντων ἀπάντων μάλιστα τῆς πολιτείας ὁμοίως. Ἐπεὶ δὲ πλείων ὁ δῆμος, κύριον δὲ τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν, ἀνάγκη δημοκρατίαν εἶναι ταύτην. Ἐν μὲν οὖν εἶδος δημοκρατίας τοῦτο.	Πρώτο εἶδος δημοκρατίας εἶναι αὐτή που παίρνει το ὄνομά της ἀπὸ τὴν ὅσο γίνεται πιο πιστὴ εφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος. Ἡ ἰσότης, σύμφωνα με τὸν νόμο αὐτῆς τῆς δημοκρατίας, συνίσταται στο ὅτι οἱ φτωχοὶ δὲν ἔχουν περισσότερα δικαιώματα καὶ προνόμια ἀπὸ τοὺς πλούσιους· σε καμιὰ περίπτωση οἱ δύο αὐτὲς ομάδες δὲν εἶναι κυρίαρχες ἢ μιὰ τῆς ἄλλης· καὶ οἱ δύο εἶναι ὅμοιες. Γιατί ἀν εἶναι ἀλήθεια αὐτό που υποστηρίζουν μερικοί, πὼς ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότης υπάρχουν κατὰ κύριο λόγο στὴ δημοκρατία, αὐτό θα ἦταν ἔτσι στὸν μέγιστο δυνατό βαθμὸ ἐκεῖ ὅπου οἱ πολῖτες –δίχως καμιὰ ἐξαίρεση– συμμετέχουν με τὸν ἴδιο τρόπο στὴ διακυβέρνηση. Απὸ τὴ στιγμὴ που ὁ λαὸς (ὁ δῆμος) εἶναι ἡ πλειοψηφία καὶ οἱ ἀποφάσεις τῆς πλειοψηφίας εἶναι αὐτό που τελικὰ επικρατεῖ, τὸ πολίτευμα αὐτό δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι δημοκρατία. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ πρῶτο εἶδος δημοκρατίας.
---	---

Συνοπτικό διάγραμμα τῆς ἐνότητας:

- Ποια εἶναι τὰ εἶδη τῆς δημοκρατίας.
- Το πρῶτο εἶδος: κριτήριο ἡ πιστὴ εφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος.
- Σε τι συνίσταται ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ:

1. Οι μορφές της δημοκρατίας που απαριθμεί ο Αριστοτέλης

α) «Πρώτο είδος ... το πρώτο είδος δημοκρατίας» ➤ Η δημοκρατία που εφαρμόζει με τον πιο πιστό τρόπο την αρχή της ισότητας. Σ' αυτήν οι πλούσιοι και οι φτωχοί είναι ίσοι μεταξύ τους και συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στη διακυβέρνηση.

2. Η ισότητα και η ελευθερία ως χαρακτηριστικά της αθηναϊκής (και όχι μόνο) δημοκρατίας

α) Βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η ελευθερία και αυτή είναι η κύρια επιδίωξή του.

β) Το νόημα της ελευθερίας μέσα στη δημοκρατία είναι όχι μόνο ότι ο πολίτης μπορεί να ζει όπως θέλει (ως βούλεται), αλλά και ότι στο πολίτευμα αυτό τα αξιώματα προορίζονται για όλους τους πολίτες.

γ) Ουσιώδες γνώρισμα της ελευθερίας είναι «τό ἐν μέρει (με τη σειρά) ἄρχεσθαι καὶ ἄρχεσθαι», δηλαδή η εναλλαγή των πολιτών στην εξουσία.

δ) Η ισότητα είναι χαρακτηριστικό της δημοκρατίας, με το νόημα ότι όλοι οι πολίτες ὁμοίως έχουν δικαίωμα να καταλαμβάνουν αξιώματα μέσα στην πόλη. Η δημοκρατική δικαιοσύνη συνίσταται στην ισότητα με κριτήριο τον αριθμό και όχι την αξία. Δεδομένου ότι η έννοια της ισότητας είναι στα δημοκρατικά πολιτεύματα η πεμπτουσία της δικαιοσύνης, τελικά καταντά στα πολιτεύματα αυτά να είναι δικαιοσύνη η θέληση των περισσότερων. Στην αθηναϊκή, βέβαια, δημοκρατία το κριτήριο αυτό δεν εμποδίζει τους ικανότερους να προτιμώνται στα δημόσια «οὐκ ἀπὸ μέρους τό πλέον ἢ ἀπ' ἀρετῆς».

ε) Η ελευθερία, πρώτα η «πολιτική» (δηλαδή το να ἄρχουν και να ἄρχονται όλοι οι πολίτες με τη σειρά, να εναλλάσσονται δηλαδή στα πολιτικά αξιώματα) και ύστερα η «ατομική» (το να ζει κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει) θεωρούνται στην αρχαιότητα τα δυο βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας.

Η ισότητα και η ελευθερία ως χαρακτηριστικά της αθηναϊκής (και όχι μόνο) δημοκρατίας.

Η ισότητα και η ελευθερία υπήρξαν δύο θεμελιώδεις αρχές της αρχαίας αθηναϊκής δημοκρατίας, αλλά, παράλληλα, αποτελούν και πρέπει να αποτελούν αρχές κάθε δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο πολίτης πρέπει να αισθάνεται ότι διαθέτει τα ίδια δικαιώματα με κάθε συμπολίτη του και να γνωρίζει ότι ούτε η οικονομική του κατάσταση, ούτε η κοινωνική του θέση, ούτε κανένα άλλο ιδιαίτερο γνώρισμά του δεν πρόκειται να τον καταστήσει ανόμοιο έναντι του νόμου με άλλους συμπολίτες του. Αν δεν υπάρχει αυτή η ισότητα, οι πολίτες που αισθάνονται αδικημένοι και οι οποίοι βλέπουν άλλους να είναι περισσότερο προνομιούχοι, θα οδηγηθούν σε αντιδράσεις. Έτσι, θα προκληθούν κοινωνικές εντάσεις, θα επικρατήσει ένα κλίμα αντιπαλότητας και διχόνοιας, με ενδεχόμενες ανεξέλεγκτες διαστάσεις, που μπορούν να οδηγήσουν σε συγκρούσεις και κοινωνική αναταραχή. Από την άλλη πλευρά, οι άνθρωποι που θα κατέχουν περισσότερα δικαιώματα, είναι πιθανό να οδηγηθούν σε συμπεριφορές αλαζονείας, να κάνουν κακή χρήση της υπεροχής τους και να δημιουργηθεί ένα καθεστώς εκμετάλλευσης πολιτών από συμπολίτες τους.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η ελευθερία, από την άλλη πλευρά, αποτέλεσε, επίσης θεμελιώδη λίθο του οικοδομήματος της αρχαίας αθηναϊκής δημοκρατίας. Ο πολίτης πρέπει να αισθάνεται ότι δεν περιορίζεται το δικαίωμά του να σκέφτεται και να εκφράζει ελεύθερα. Μόνο σε ένα καθεστώς ελευθερίας μπορεί ο άνθρωπος να αναπτύξει η σκέψη του, να οξύνει την κρίση και το πνεύμα του, καθώς γνωρίζει ότι θα κληθεί να τοποθετηθεί για σημαντικά θέματα και να ορίσει το μέλλον της πόλης του. αντιθέτως, ένα καθεστώς ανελευθερίας καθιστά το άτομο άβουλο ον, χειραγωγούμενη μάζα, αφού γνωρίζει ότι δεν έχει καμία δύναμη η φωνή του και αφού συνειδητοποιεί ότι άλλοι είναι εκείνοι που θα χαράξουν την πορεία της πόλης.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

δημοκρατία<δήμος+κρατῶ

δήμος, δημοτικός, δημόσιο, δημοσιονομικός, δημότης, δημοσίευση, δημοσιότητα, δημώδης, δήμευση, απόδημος, ενδημικός, αποδημία, δήμαρχος, συνδημότης, δημοκράτης, δημοπρασία, δημοσκόπηση κ.ά.

κράτος, κρατικός, κράτηση, κρατητήριο, κρατίδιο, κραταιός, επικράτεια, κατακράτηση, εγκρατής, παρακράτος, αισθησιοκρατία, γραφειοκρατικός, μονοκράτορας κ.ά.

ἐστι<εἶμι

ον, οντότητα, ουσία, ουσιαστικό, ουσιώδης, οντολογία, οντολογικός, εξόντωση, αυτούσιος, απουσιολόγος, απουσιολόγιο, εξουσιοδότηση, αυτεξούσιος, έντυμον, ετυμολογία, εσθλός κ.ά.

λεγομένη<λέγω

λεκτικός, λέξη, λεξικός, λόγος, λόγια, λογύδριο, λογική, λογιστής, λογικός, λόγιος, λογιότητα, λογισμός, λογιστήριο, λογιστής, λογαριασμός, ρήμα, ρηματικός, ρήση, ρητός, ρητορεία, ρήτορας, ρητορική, ρητορικός, ρητορικότητα, ρήτρα, έπος, επικός κ.ά.

φησιν<φημί

φήμη, φωνή, φωνήεν, φωνακλάς, φωνητική, φωνητικός, άφωνος, συμφωνία, σύμφωνο, διαφήμιση, προφήτης, επιφώνημα, αφασία, αντιφατικός, ομοφωνία, καταφατικός, βλάσφημος, θέσφατο, καλλίφωνος, απομαγνητοφώνηση κ.ά.

ἀμφοτέρους<ἀμφί+ἕτερος

αμφίβιος, αμφιβολία, αμφισβήτηση, αναμφισβήτητος, αναμφίβολος, αμφίδρομος, αμφιδέξιος, αμφιθέατρο, αμφίθυμος, αμφίρροπος, αμφιφυλόφιλος, αμφιβληστροειδής κ.ά, έτερος, ετερότητα, ετεροαναφορά, ετεροαπασχόληση, ετεροπροσωπία κ.ά.

ὑπολαμβάνουσιν<λαμβάνω

λαβή, λαβίδα, λάβρος, λαβωματιά, λήπτης, λήψη, λήμμα, λάφυρο, ανάληψη, αντίληψη, (κ.τ.ό.), επαναληπτικός, ανεπανάληπτος, καταληψίας, ακαταλαβίστικος, απολαβή, παραλαβή (κ.τ.ό.), σύλληψη, υπόληψη (κ.τ.ό.), συλλαβικός, ανυπόληπτος, δανειολήπτης, δωροληψία, δειγματοληπτικός, ευλάβεια, ευλαβής, μεσολάβηση, ανισοσύλλαβος, λημματογράφηση, λαφυραγωγία κ.ά.

κοινωνούντων<κοινωνῶ

κοινωνία, κοινότητα, κοινωνικός, κοινωνικότητα, επικοινωνία, αντικοινωνικός, ανακοίνωση, ανακοινωθέν, συγκοινωνιακός, κοινόβιο, κοινολόγηση, κοινοπολιτεία, κοινοκτημοσύνη, κοινωφελής κ.ά.

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της δημοκρατίας που αναφέρει ο Αριστοτέλης είναι αρχικά η ισότητα ιδιαίτερα η πολιτική ισότητα. Ο Σταγειρίτης θεωρεί την ισότητα αρχή που διασφαλίζει την σωτηρία της πόλης, την ταυτίζει με τη δικαιοσύνη και την ανάγει σε διαρκές και υπέρτατο ζητούμενο μιας δημοκρατικής πολιτείας. Σε ένα δημοκρατικό λοιπόν πολίτευμα όλοι οι πολίτες ομοίως έχουν το δικαίωμα να καταλαμβάνουν τα αξιώματα στην πολιτεία. Ως δεύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα ονομάζει την ελευθερία όχι μόνο με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό μπορεί κανείς να ζει ως βούλεται (γνώρισμα του δούλου είναι τὸ ζῆν μὴ ὡς βούλεται) αλλά και με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό τα αξιώματα προορίζονται για όλους τους πολίτες. Γνώρισμα της ελευθερίας, λέει αλλού στο ίδιο έργο ο Αριστοτέλης, είναι το ἐν μέρει (= με τη σειρά) ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν.

Έτσι η ελευθερία διακρίνεται σε πολιτική (το να άρχουν και να άρχονται όλοι πολίτες με τη σειρά, να εναλλάσσονται δηλαδή όλοι οι πολίτες στα πολιτικά αξιώματα) και ύστερα η ατομική (το να ζει ο κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει) εμφανίζονταν συνήθως στην αρχαιότητα ως τα δύο βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας.

Η Τρίτη και βασική αρχή της δημοκρατίας είναι η αρχή της πλειοψηφίας. Στο πλαίσιο της αριθμητικής ισότητας που ισχύει στη δημοκρατία, οι αποφάσεις λαμβάνονται βάσει της βούλησης των περισσότερων, και εφόσον στη δημοκρατία περισσότεροι είναι οι οικονομικά ασθενέστεροι, οι αποφάσεις αυτές θα εξυπηρετούν το συμφέρον των οικονομικά ασθενέστερων. Ο Αριστοτέλης θεωρεί μεγάλο πλεονέκτημα την αρχή της πλειοψηφίας, καθώς αναδεικνύει την αρχή της συλλογικότητας που τίθεται υπεράνω όλων των προσώπων που την αποτελούν. Η κυριαρχία βρίσκεται στους θεσμούς που λαμβάνουν τις αποφάσεις και όχι στα πρόσωπα που τους αποτελούν.

2. Το κείμενο αναφέρεται στην πολιτική αντιπαλότητα μεταξύ ευπόρων και απόρων (= πλούσιων και φτωχών). Στο πολίτευμα που αναφέρεται ο Αριστοτέλης και οι δύο ομάδες είναι ίσες και καμία δεν είναι κυρίαρχη της άλλης ούτε έχει περισσότερα δικαιώματα και προνόμια από την άλλη «μηδέ κυρίους εἶναι ὁποτερουσούν, ἀλλ' ὁμοίους ἀμφοτέρους». Οι δύο τάξεις που διαβιούν στην πόλη, είναι η ανώτερη που περιλαμβάνεται από πολίτες

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ευγενικής καταγωγής, υψηλών εισοδημάτων και υψηλού επιπέδου μόρφωσης ενώ στην κατώτερη τάξη υπάρχουν πολίτες χαμηλότερης οικονομικής επιφάνειας και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Από τη μία πλευρά υπάρχουν οι λίγοι, η μειοψηφία αλλά ισχυροί και άριστοι και από την άλλη οι πολλοί, το πλήθος που διακρίνονται για την ταπεινή καταγωγή, τις χειρωνακτικές εργασίες και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Σ' αυτό το πρώτο είδος δημοκρατίας οι αντιθέσεις των δύο αυτών τάξεων εξισορροπούνται όπως και οι απαιτήσεις τους. καμία τάξη δεν είναι επικυρίαρχη της άλλης. Δεν υφίσταται διακρίσεις, επικρατεί η αρχή της ισονομίας. Οπότε έχουν εξίσου την δυνατότητα να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση και στα αξιώματα.

3. Σε δύο σημεία του κειμένου φαίνεται πως ο φιλόσοφος αναφέρεται ρητά σε τρέχουσες αντιλήψεις της εποχής του. «Δημοκρατία μὲν οὖν ἐστὶ πρώτη μὲν ἢ λεγομένη μάλιστα κατὰ τὸ ἴσον» και «καθάπερ ὑπολαμβάνουσιν τινες» με τη μετοχή λεγομένη και με την παραβολική πρόταση, κατά τη γνώμη μερικών, αποδεικνύεται ότι ο φιλόσοφος απηχεί τρέχουσες σκέψεις και απόψεις. Άλλωστε είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του επιστημονικού λόγου και του Αριστοτέλη ειδικότερα, η μετριοπάθεια και η αντικειμενική αποστασιοποίηση με την οποία παρουσιάζει την πρώτη μορφή της δημοκρατίας και προφανώς και τις προσωπικές του επιφυλάξεις.

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Οι απόψεις που εκφράζει ο Αριστοτέλης σχετικά με την ισότητα, την ελευθερία και την αρχή της πλειοψηφίας που διέπουν και χαρακτηρίζουν τη δημοκρατία αποτελούν πραγματικά δεδομένα τα οποία ίσχυαν στα χρόνια του φιλοσόφου, στο τέλος της κλασικής εποχής. Είναι σαφές ότι έχει επεξεργαστεί τα γεγονότα της εποχής του και έτσι συνάγει συμπεράσματα, ενώ ταυτόχρονα χρησιμοποιεί παραδείγματα από την καθημερινή εμπειρία και την πραγματική ζωή. Υποστηρίζει λοιπόν πως η ελευθερία και η ισότητα αποτελούν δομικές αρχές της δημοκρατίας, πως εύποροι και άποροι έχουν τα ίδια δικαιώματα. Τις απόψεις αυτές τις παραθέτει σε οριστική για να εκφράσει κάτι το πραγματικό, χρησιμοποιεί και υποθετικό συλλογισμό «εἴπερ γὰρ ἐλευθερία ... οὕτως ἂν εἴη μάλιστα» για να προσδώσει μετριοπάθεια στο λόγο. Η χρήση στο τέλος της παραγράφου της απροσώπου έκφρασης ἀνάγκη (ἐστὶ) (= αυτό δεν μπορεί παρά, υποχρεωτικά) προσδίδει στο συμπέρασμά του μια αδιάσειστη και αδιάψευστη ισχύ.

2. Θεωρώντας πως τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας είναι η ισότητα, η ελευθερία και η αρχή της πλειοψηφίας αντιλαμβανόμαστε πως η αρχαιοελληνική λέξη δημοκρατία αντιστοιχεί προς τη σημερινή η οποία και έχει συνταγματικά κατοχυρώσει αυτά τα τρία δεδομένα της δημοκρατίας. Βασική διαφορά βέβαια, αποτελεί η άμεση δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας σε σχέση με την σύγχρονη έμμεση εφαρμογή της μέσω αντιπροσώπων στη Βουλή, καθώς συχνά παραβιάζονται και καταστρατηγούνται βασικές αρχές με στόχο την εξυπηρέτηση ίδιων συμφερόντων. Στην εποχή μας διακύβευμα αποτελεί η εφαρμογή στην πράξη των προβλεπόμενων αυτών χαρακτηριστικών της δημοκρατίας, καθώς συχνά κανόνες δικαίου μένουν στην πράξη ανεφάρμοστοι και κενοί.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

3. Δημοκρατία είναι το πολίτευμα στο οποίο η ισχύς και η κυριαρχία ανήκει στο πολύ λαό δηλαδή στην πλειονότητα των φτωχότερων τμημάτων του πληθυσμού σε διάκριση προς τους *ὀλίγους*, τους πλουσιότερους πολίτες. Σταδιακά η λέξη *δήμος* έφτασε να σημαίνει και το σύνολο των ελεύθερων πολιτών μιας πόλης που έχει δημοκρατία. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει την δημοκρατία *παρέκβασιν* (ατελή και υποδεέστερη μορφή) του ορθού πολιτεύματος που ο ίδιος ονομάζει πολιτεία. Υποστηρίζει δηλαδή ότι όταν ασκούν την εξουσία ο ένας ή οι ολίγοι ή οι πολλοί αποβλέποντας στο κοινό συμφέρον, τότε τα πολιτεύματα είναι υποχρεωτικά ορθά. Αντίθετα είναι παρεκβατικά όταν η άσκηση της εξουσίας αποβλέπει στο ατομικό συμφέρον του ενός ή των λίγων ή των πολλών. Άρα η ποιότητά της εξαρτάται από τη χωροχρονική και συγκυριακή εφαρμογή της, ώστε να διασφαλίζεται η τήρηση των αρχών της ανεμπόδια: της ισότητας, της ελευθερίας και της αρχής της πλειοψηφίας. Συχνά είναι τα παραδείγματα εκφυλισμού της δημοκρατίας λόγω της παρουσίας δημαγωγών, οι οποίοι οδηγούν τον λαό στην παραβίαση των νόμων μέσα από τη διαδικασία των ψηφισμάτων. Μόνο όταν ο νόμος είναι κυρίαρχος επικρατεί η καλώς εννοούμενη δημοκρατία. Κυρίως σε στιγμές σύγχυσης κυριαρχούν οι δημαγωγοί οι οποίοι επιχειρούν να ικανοποιήσουν την προσωπική φιλοδοξία τους, να χορτάσουν την ιδιοτέλειά τους, να κολακεύσουν και να θωπεύσουν τα πάθη του πλήθους εξουδετερώνοντας κάθε ίχνος νηφαλιότητας, ευθυκρισίας, το αποπροσανατολίζουν, αφού μπορούν να το χειραγωγήσουν προς την επιθυμητή για τους ίδιους κατεύθυνση. Τότε πια επικρατεί η οχλοκρατία που πρόκειται για φαύλη εκτροπή της δημοκρατίας.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. Καθώς το κείμενο αναφέρεται στο πρώτο είδος δημοκρατίας είναι λογική η επανάληψη πέντε φορές της λέξης δημοκρατίας όπως και η λέξη *δήμος* που αποτελεί συνθετικό της. Επίσης επαναλαμβάνεται η λέξη *ἴσον – ισότης, όμοιους, όμοίως και πλείων – πλείοσιν* για να αναλυθούν και τα συστατικά της δημοκρατίας που είναι η ισότητα, η ελευθερία και η αρχή της πλειοψηφίας.

2. Στη μετάφρασή του ο Δ. Λυπουρλής συνδέει το λαό με την πλειοψηφία, ενώ ο Π. Λεκατσάς συνδέει το λαό με τη πλειονότητα. Με τον όρο πλειοψηφία εννοούμε τον μεγαλύτερο αριθμό το μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων, ψηφοφόρων, ενώ πλειονότητα αποκαλούμε το μεγαλύτερο μέρος ή τμήμα ενός πλήθους. Λογικά η χρήση του όρου πλειοψηφία κρίνεται πιο εύστοχη καθώς πρόκειται για διαδικασία ψηφοφορίας, στην οποία είναι απαραίτητη η τήρηση της αρχής της πλειοψηφίας, ως θεμελιώδη αρχή της δημοκρατίας.

3. Το όρο *ἀπάντων κοινωνούντων τῆς πολιτείας όμοίως* οι μεταφραστές τον αποδίδουν: οι πολίτες δίχως καμία εξαίρεση συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στη διακυβέρνηση, όλοι γενικά οι πολίτες μετέχουν στο πολίτευμα χωρίς καμία διάκριση. Ο λόγος που προσδιορίζεται η λέξη *ἅπαντες* από την έννοια του πολίτη οφείλεται στα συγκεκριμένα κριτήρια που προσδιορίζουν την έννοια του πολίτη. Εξαιρούνται λοιπόν αυτή της συμμετοχής οι γυναίκες, οι δούλοι, οι μέτοικοι, τα παιδιά που δεν έχουν ακόμα εγγραφεί

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

στα μητρώα των πολιτών και οι γέροι. Επίσης υπάρχουν αυτοί που έχουν χάσει με δικαστική απόφαση το δικαίωμά τους καθώς και οι εξόριστοι.

Παράλληλα κείμενα Θουκυδίδης Ιστορία, Ζ 39

1. Ο ηγέτης των δημοκρατικών Αθηναγόρας υπερασπίζεται τη δημοκρατία και τονίζει ιδιαίτερα την ισότητα που διασφαλίζει (ίσοι μπροστά στο νόμο) όλων των πολιτών. Υποστηρίζει πως η δημοκρατία περικλείει όλον τον λαό, ενώ η ολιγαρχία μόνο ένα μέρος του. Η δημοκρατία δίνει τα ίδια δικαιώματα τόσο στους πλούσιους, όσο και στους συνετούς αλλά και στον λαό αντλώντας από την κάθε μια τάξη τα θετικά στοιχεία που μπορεί να προσφέρει χωρίς να αποκλείει καμία από την άσκηση της εξουσίας. Αντίθετα το ολιγαρχικό πολίτευμα δίνει την εξουσία και θεωρεί άξιους να κυβερνούν μόνο όσους έχουν περιουσίες γεγονός που στερεί από μεγάλο ενεργό και παραγωγικό τμήμα του λαού το δικαίωμα και την υποχρέωση να αναλάβει την ευθύνη της διοίκησης τόσο από τους συνετούς όσο και από τον λαό με την προϋπόθεση βέβαια να διαφωτιστεί και να διαπαιδαγωγηθεί επαρκώς. Επιπρόσθετα το ολιγαρχικό πολίτευμα ενώ μοιράζει τους κινδύνους και τις υποχρεώσεις ισομερώς, τις ωφέλειες τις υφαρπάζουν και τις καρπώνονται αποκλειστικά οι λίγοι αδικώντας τους υπόλοιπους που έχουν αντίστοιχα προσφέρει. Είναι λοιπόν, προφανής η υπεροχή του δημοκρατικού πολιτεύματος.

2. Και στα δύο κείμενα τονίζεται ως στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος η ισότητα που χαρακτηρίζει όλες τις κοινωνικές τάξεις της πόλης. Άλλωστε αυτή η πολιτική ισότητα σύμφωνα με τον Αριστοτέλη διασφαλίζει τη σωτηρία της πόλης, την ταυτίζει με την δικαιοσύνη και την ανάγει σε διαρκές και υπέρτατο ζητούμενο μιας δημοκρατικής πολιτείας.

Στο κείμενο αναφοράς τονίζεται η ελευθερία όχι με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό μπορεί κανείς να ζει *ὥς βούλεται* (γνώρισμα του δούλου είναι τὸ *ζῆν μὴ ὥς βούλεται*) αλλά και με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό το αξίωμα προορίζονται για όλους τους πολίτες. Άλλωστε ο Αριστοτέλης προτείνει το *ἐν μέρει* (= με τη σειρά) *ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν*. Άλλωστε και στο λόγο του ο Αθηναγόρας απορρίπτει την άσκηση εξουσίας μόνο απ' όσους έχουν περιουσίες δίνοντας τη δυνατότητα διευρυμένης συμμετοχής τόσο στους πλούσιους όσο και στους συνετούς και στο λαό εφόσον επαρκώς διαφωτιστεί. Στο κείμενο του Θουκυδίδα γίνεται λόγος και για τη δυναμική παρουσία του νόμου ο οποίος ήταν ένα «συνταγματικό» πλαίσιο που θωράκιζε τις λαϊκές ελευθερίες εναντίον εκείνων που τις επιβουλεύονταν και την ίδια στιγμή προφύλασσε τους πολίτες από ακρότητες και υπερβολές που οδηγούν σε άστοχες επιλογές και κοινωνικούς κλυδωνισμούς.

2. Μοντεσκιέ, Το πνεύμα των νόμων, 3.3

1. Σύμφωνα με τον Μοντεσκιέ η δημοκρατία καταντά λεία (= δηλαδή επίπεδη, καθώς έχει χάσει τα χαρακτηριστικά της) και τείνει στην ασυδοσία, αναρχία και οχλοκρατία. Ο λόγος αυτής της διαφθοράς είναι η απουσία της πολιτικής αρετής, καθώς σ' αυτή την περίπτωση έννοιες χάνουν το νόημά τους, παραφθείρονται, αλλοιώνονται επικρατεί επίθεση κατά των νόμων, θεώρησή τους ως καταναγκασμός με αποτέλεσμα τον

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

εκφυλισμό και την ηθική καταστροφή. Η ιδιοτέλεια, η φιλοχρηματία, ο εκμαυλισμός, η πλεονεξία, η ευτέλεια και η ποταπότητα κυριαρχούν επιβάλλοντας την ηθική μικρότητα.

2. Ο Μοντεσκιέ θεωρεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη σωστή λειτουργία της δημοκρατίας την ύπαρξη της πολιτικής αρετής. Αν και θεωρεί ουτοπική την ρεαλιστική εφαρμογή της, υποστηρίζει εναργέστατα πως αυτή αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στο κείμενο αναφοράς φαίνεται ο Αριστοτέλης να παρουσιάζει απροϋπόθετη την σωστή λειτουργία της δημοκρατίας. Η αλήθεια όμως είναι πως ο Αριστοτέλης είναι από τους πρώτους φιλοσόφους που κατέδειξε πόσο η ηθική φιλοσοφία είναι στην πραγματικότητα μέρος της πολιτικής φιλοσοφίας. Άλλωστε στο τέλος των Ηθικών Νικομαχείων υποστήριξε: «Τώρα που μιλήσαμε για όλα αυτά, είναι η ώρα να μιλήσουμε για νόμους και πολιτεύματα. Έτσι καθιστά σαφές πόσο μεγάλη σημασία έχει για τον αρχαίο Έλληνα η απόκτηση των αρετών, ώστε να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη του».

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ενότητα 20^η
Οι στόχοι της παιδείας

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Σκέψαι τίς εἶ. Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἔστιν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως, ἀλλὰ ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα, αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον.	Σκέψου ποιος εἶσαι. Πάνω ἀπ' όλα εἶσαι ἄνθρωπος, δηλαδή κάποιος που τίποτε πιο σημαντικό δεν ἔχει ἀπὸ την προαίρεση. σ' αὐτὴν υποτάσσει όλα τ' ἄλλα, ἐνῶ την ἴδια την κρατᾶ ἀδούλωτη καὶ ἀνυπότακτη.
Σκόπει οὖν, τίνων κεχώρισαι κατὰ λόγον.	Αναλογίσου, λοιπόν, ἀπὸ ποια πράγματα ξεχωρίζεις με κριτήριο τον λόγο.
Κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προβάτων.	Ξεχωρίζεις ἀπὸ τα θηρία, ξεχωρίζεις ἀπὸ τα πρόβατα.
Ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἓν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων.	Επιπλέον, εἶσαι πολίτης τοῦ κόσμου καὶ ἀποτελεῖς μέρος του. ὄχι, ὅμως, μέρος υπηρετικό ἀλλὰ ηγετικό.
παρακολουθητικός γὰρ εἶ τῇ θεῖᾳ διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός.	Γιατί εἶσαι ικανός νὰ κατανοεῖς τὴ θεϊκὴ διακυβέρνηση του κόσμου καὶ νὰ ἀξιολογεῖς τις συνέπειές της.
Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου;	Ποια εἶναι, ἀραγε, ἡ ἀποστολὴ του πολίτη;
Μηδὲν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον, περὶ μηδενὸς βουλευέσθαι ὥς ἀπόλυτον,	Νὰ μην ἐξετάζει τίποτε μὲ βάση το προσωπικό του συμφέρον, νὰ μην αποφασίζει γιὰ τίποτε σαν νὰ ἦταν μεμονωμένο άτομο,
ἀλλ' ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ ποὺς λογισμὸν εἶχον καὶ	ἀλλὰ νὰ ἐνεργεῖ ὅπως ἀκριβῶς θὰ ἐνεργούσε τὸ χεῖρι ἢ τὸ πόδι, ἀν

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέποτ' ἂν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὅλον.	εἶχαν λογική και μπορούσαν να καταλάβουν τη διάταξη της φύσης: δεν θα επέλεγαν ποτέ ή δεν θα επιθυμούσαν ποτέ κάτι παρά μόνο ανάγοντάς το στο σύνολο.
---	--

1. Επίκτητος, Διατριβαί, Β 10. 1-4

Βασικές έννοιες της ενότητας

- Βασικό και αναφαίρετο χαρακτηριστικό του ανθρώπου είναι η προαίρεση, δηλαδή η δυνατότητα επιλογής.
- Ο άνθρωπος διαφοροποιείται από τα ζώα χάρη στο λόγο.
- Ο άνθρωπος χάρη στη συμμετοχή του στο Λόγο, την κοσμική αρχή που διέπει το σύμπαν είναι πολίτης του κόσμου.
- Η θέση του ανθρώπου στον κόσμο είναι ηγετική, γιατί μόνο αυτός έχει τη δυνατότητα να κατανοεί τη θεϊκή διακυβέρνηση του κόσμου και ότι όλα τα όντα είναι μέλη του ευρύτερου συστήματος της φύσης.

Ερμηνευτική προσέγγιση

Σκέψαι τις εἵ: Με τη χρήση της προτρεπτικής προστακτικής στο β' πρόσωπο του ενικού αριθμού είναι φανερό πως ο Επίκτητος δεν στοχάζεται αφηρημένα και απρόσωπα αλλά απευθύνει τις σκέψεις του σ' αυτόν που συνομιλεί, δηλαδή στον εαυτό του. Έτσι, το κείμενο αποκτά τον χαρακτήρα μιας πνευματικής συνομιλίας, με έντονο το βιωματικό και εξομολογητικό τόνο. Ταυτόχρονα βέβαια, ο Επίκτητος αναφέρεται και στον αναγνώστη, συνομιλεί μαζί του, τον συμβουλεύει, ώστε να υιοθετήσει μια ορισμένη στάση ζωής.

Το ερώτημα που απευθύνει στον εαυτό του και τον αναγνώστη είναι να αναλογιστεί ποιος είναι. Πρόκειται για ένα υπαρξιακό ζήτημα με στόχο την ενδοσκοπήση και την αναζήτηση της ταυτότητας του ατόμου μέσα στο καινούργιο, ανοίκεο περιβάλλον που καλείται να ζήσει ο άνθρωπος ως πολίτης όχι μιας συγκεκριμένης πόλης αλλά υπήκοος ενός μεγάλου βασιλείου ή αργότερα τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Αναζητά την ταυτότητά του και τη θέση του μέσα σ' αυτόν τον κόσμο.

Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἔστιν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως:

Ο Επίκτητος πίστευε πως το πλέον ουσιώδες στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης είναι η προαίρεσις: πρόκειται για ένα σημαντικό όρο της αρχαίας ηθικής φιλοσοφίας, κεντρικό στον Αριστοτέλη και σε στωικούς όπως ο Επίκτητος. Εκτός από τη γενική σημασία της προτίμησης, στον Επίκτητο σημαίνει την ελεύθερη βούληση, την ελεύθερη στοχαστική επιλογή ενεργειών που συγκροτεί τον ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου. Είναι κυρίως μια κρίση, η έλλογη ικανότητα να επιλέγουμε και να αποβλέπουμε στα αποτελέσματα των πράξεών μας. Προϋπόθεση για την προαίρεσιν είναι η διαίρεσις των πραγμάτων σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (τὰ ἐφ' ἡμῖν) και σε αυτά που βρίσκονται

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

πέρα από τις δυνάμεις μας (τὰ ἀπροαίρετα τὰ οὐκ ἔφ' ἡμῖν) και είναι αδιάφορα για εμάς και για την επίτευξη της ευδαιμονίας.

Κατά συνέπεια η προαίρεση καλύπτει τόσο την ηθική θέληση (τὸ βούλεσθαι) όσο και την διάνοια του νου (τὸ διανοεῖσθαι) τη λογική δύναμη. Προαίρεση είναι η βούληση που συνδέεται με την έννοια της επιλογής, η οποία ενυπάρχει στον άνθρωπο ως ἄλλογο ον.

ἀλλὰ ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεγμένα, αὐτήν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον:

Η προέρεσις δεν υποτάσσεται σε κανένα ἄλλο στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης, ενώ όλα τα ἄλλα είναι αξιολογικά κατώτερα και υποταγμένα σ' αυτήν. Ἀρα η προαίρεσις εκλαμβάνει ηγετικό και καθοδηγητικό ρόλο ἄρρηκτα συνδεδεμένη με την ελευθερία. Ἄλλωστε οι επιλογές του ανθρώπου είναι πάντα υπό τον ἑλεγχό μας και κανείς δεν μπορεί να τις αλλάξει, αν οι ίδιοι δεν το επιτρέψουμε.

Σκόπει οὖν, τίνων κεχώρισαι· κατὰ λόγον. Κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προβάτων:

Η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στον άνθρωπο και τα υπόλοιπα ἔμβια ὄντα είναι ο λόγος καθώς αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου, ὅπως και η προαίρεση. Με τον ὄρο λόγος εννοούμε την ομιλία και την ικανότητα λογικής σκέψης. Ἄλλωστε η έννοια του λόγου είναι πολυσήμαντα: ομιλία, προφορική ἑκφραση, διήγηση, λογική ιδιότητα, σκέψη, ορισμός επιχείρημα, αναλογία. Οι Στωικοί εκκινούν από τη θεωρία του προσωκρατικού Ηράκλειτου για τον Λόγο ως ρυθμιστική αρχή που διέπει την πραγματικότητα και συνδέει με σχέσεις αναλογίας όλα τα ὄντα. Ο λόγος εδώ είναι θεϊκός, μια αιώνια ενεργητική δύναμη του σύμπαντος, ολική και παραγωγική ὅπως ἑνα σπέρμα, είναι ταυτόσημη με το πῦρ και τη φύση. Ως μέσο αυτής της φύσης ο άνθρωπος μοιράζεται τον λόγο και οφείλει να ζει ακολουθώντας τον λόγο και τη φύση.

Με τη χρήση του παρατακτικού συμπερασματικού συνδέσμου οὖν (= λοιπόν) δηλώνεται ὅτι ο λόγος είναι στοιχείο της προαιρέσεως ἄρα ο άνθρωπος είναι ἑνα ον προικισμένο με προαίρεσιν πλασμένο ἑτσι ὥστε από τη φύση του να ἑχει την ικανότητα να επιλέγει και να αποφασίζει ἑλλογα.

Ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἑν τῶν ὑπηρετικῶν ἄλλα τῶν προηγουμένων:

Το τρίτο χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου μετά την προαίρεσιν και τον λόγο είναι η ιδιότητά του να είναι πολίτης του κόσμου. Με τον ὄρο πολίτης του κόσμου αντιλαμβανόμαστε ὅτι δεν εννοεί ἑνα παγκόσμιο κράτος το οποίο δεν υπήρχε, ὥστε η έννοια του πολίτη να ἑχει κυριολεκτική σημασία. Ο κόσμος εννοείται με στωική σημασία ὡς ἑνα ενιαίο σύνολο που διέπεται από τον φυσικό νόμο και τη λογικότητα. Η έννοια θα ξαναχρησιμοποιηθεί ιδιαίτερα από τα μέσα του 19^{ου} αἰῶνα σε ὀλοένα περισσότερο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Ο άνθρωπος είναι πολίτης του κόσμου και μέρος αυτού, μέρος ὁμως ὄχι υπηρετικό ἄλλα ηγετικό. Ο Επίκτητος ακολουθώντας την παράδοση του στωικισμού θεωρεί ὅτι ο άνθρωπος ακολουθεί τον παγκόσμιο νόμο της φύσης που είναι ταυτόσημος με τον λόγον και με τον θεό. Η κοσμική πόλη ἑχει ὡς νόμο της τον φυσικό ηθικό νόμο τον ὀρθό λόγο δηλαδή την λογικότητα που ενυπάρχει στον κόσμο.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Αυτή η κοσμοπολίτικη συνείδηση που προτρέπει ο Επίκτητος να ακολουθήσει ο καθένας λειτουργεί θεραπευτικά ώστε να αντιμετωπίσει κανείς το βίωμα της αγωνίας της ανασφάλειας που δημιουργούνται από την ηθική διαφθορά, την πολιτική αποσύνθεση και την συναισθηματική σκληρότητα που αντικρίζει καθημερινά. Αν οι άνθρωποι νιώσουν πνευματικά συγγενείς, θα δημιουργηθεί μια δύναμη ενότητας, ώστε η ζωή να γίνει καλύτερη και ασφαλέστερη. Σύμφωνα με τον Επίκτητο η θέση του ανθρώπου στον κόσμο είναι ηγεμονική, καθώς ιεραρχικά είναι ανώτατη.

(τῶν προηγουμένων: πρό + ἡγοῦμαι): Ο άνθρωπος διαθέτοντας τον λόγον βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση και έτσι αποκτά και κοσμοπολίτικη συνείδηση καθώς βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου.

Παρακολουθητικός γὰρ εἰ τῇ θεῖᾳ διοίκησει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός:

Χρησιμοποιώντας τον παρατακτικό αιτιολογικό σύνδεσμο γὰρ εξηγεί την ηγετική θέση που έχει ο άνθρωπος στο σύμπαν. Ο λόγος ταυτίζεται με τον θεό και προβάλλεται η αισιόδοξη άποψη ότι ο κόσμος κυβερνάται, καθοδηγείται από την θεϊκή πρόνοια. Αυτό που κινεί τον κόσμο είναι η πρόνοια, η εἰμαρμένη που αποτελεί την απαραβίαστη τάξη του κόσμου, μια λογική και συνεκτική δύναμη, ο ίδιος ο λόγος. Όλα γίνονται σύμφωνα με αυτόν, που κάνει όλα τα πράγματα να είναι ενωμένα σε μια παγκόσμια συμπάθεια. Οι στωικοί την ονομάζουν θεό ή και Δία: η διακυβέρνηση του κόσμου είναι η έκφραση ενός θείου ἔλλογου νόμου. Η εἰμαρμένη στους στωικούς δεν είναι μοιρολατρεία, ούτε όμως αναιρεί την ελευθερία του ανθρώπου. Η εἰμαρμένη έχει τη δυνατότητα να μας προειδοποιεί για το αποτέλεσμα των πράξεών μας, ανάλογα με τις επιλογές μας, όμως είναι πάντα στο χέρι μας να πάρουμε τις ορθές επιλογές ώστε κάθε τι να εξελιχθεί ευνοϊκά για μας.

Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου: Με το ρητορικό ερώτημα ο Επίκτητος αναρωτιέται για το χρέος και την αποστολή ενός τέτοιου πολίτη.

Μηδέν ἔχει ἰδίᾳ συμφέρον, περὶ μηδενός βουλευέσθαι ὡς ἀπόλυτον:

Στο σημείο αυτό ο Επίκτητος μας προτρέπει να μη ζούμε ατομοκεντρικά, αλλά να συλλαμβάνουμε τον εαυτό μας ως μέρος ενός ευρύτερου συνόλου. Άλλωστε σύμφωνα με τα παραπάνω ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται από προαίρεση και λόγο και είναι ο μόνος που μπορεί να συλλάβει τη θεία διοίκηση του κόσμου. στο γεγονός αυτό εντοπίζεται ο συνδετικός κρίκος μεταξύ των ανθρώπων, η υπεροχή τους αλλά και η υποχρέωσή τους για ηθική συμπεριφορά. Στόχος είναι να ενισχυθεί το αίσθημα της κοινότητας και να υπογραμμιστεί η ιδέα ότι την προσωπική του ευδαιμονία μπορεί να την πετύχει το άτομο μόνο όταν ως σύνολο στην πόλη – κράτος ευδαιμονεί.

ἀλλ' ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ ποὺς λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέποτ' ἄν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκότες ἐπὶ τὸ ὄλον:

Για να ενισχύσει την άποψη για ηθική συμπεριφορά κάνει ένα παραλληλισμό παρομοιάζοντας τα μέλη του σώματος που από τη φύση τους δε δρουν χωριστά από το

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

σώμα, με τον άνθρωπο που πρέπει να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως μέλος ενός ευρύτερου συνόλου. Έτσι, ο άνθρωπος αποκτώντας συνείδηση της θέσης του μέσα στον κόσμο, οφείλει να ενεργεί συντονίζοντας τις ορέξεις – επιθυμίες του και τις προτεραιότητές του με τον κοσμικό λόγο και ανάγοντας οτιδήποτε επιλέγει και πράττει στο σύνολο. Με το ρήμα *ὠρέχθησαν* (*ὀρέγομαι*) καταδεικνύεται η αναγκαιότητα να ελεγχθούν και να τιθασευτούν οι ανθρώπινες επιθυμίες ώστε να αποφευχθούν ποικίλες συγκρούσεις και να εξασφαλιστεί η ευδαιμονία. Το λογικό και ηγεμονικό μέρος της ψυχής καλείται να τιθασεύσει τις άλογες επιθυμίες που έρχονται σε αντίθεση με την κοσμική τάξη, όπως τον καθόρισε ο παγκόσμιος λόγος.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

σκέψαι, σκόπει<σκοπῶ

σκοπευτής, σκοπιά, σκόπιμος, σκοπιμότητα, σκόπελος, σκεπτικός, σκεπτικιστής, σκέψη, άσκοπος, κατάσκοπος, επισκοπή κ.ά.

ἐστίν, εἵκειμί

ον, οντότητα, ουσία, ουσιαστικό, ουσιώδης, οντολογία, οντολογικός, εξόντωση, αυτούσιος, απουσιολόγος, απουσιολόγιο, εξουσιοδότηση, αυτεξούσιος, έτυμον, ετυμολογία, εσθλός κ.ά.

ἔχων<ἔχω

έξη, εξής, σχήμα, σχηματικός, σχηματισμός, σχέση, σχολείο, σχεδόν, σχετικός, σχετικότητα, σχέδιο, σχέδια, σχεδίαση, σχεδίασμα, σχεδιασμός, σχεδιαστήριο, σχεδιαστής, κατοχή, παροχή, εξοχή, εξοχικό, προνομιούχος, συνταξιούχος, προεξοχή κ.ά.

ὑποτεταγμένα<ὑπό+τάττω / τάσσω

τάξη, τάγμα, ταγός, τακτός, τακτικός, τάμα, τάξιμο, ταξίδι, διαταγή, προστακτική, πρόσταγμα, ταξίαρχος, ταξιανθία, ταξιθέτης, σύνταξη, υποτακτικός, συνομοταξία, συνταγματάρχης, ταξινόμηση κ.ά.

κεχώρισαι<χωρίζω

χωρισμός, χωρίστρα, αποχωρισμός, ξεχωριστός, διαχωριστικό, καταχώριση, ακαταχώριστος κ.ά.

διοικήσει<διοικῶ

οικία, οίκημα, οικιακός, οικισμός, οικιστής, οικείος, οικειότητα, οικουμένη, οικουμενικός, οικουμενικότητα, οικουμενισμός, ένοικος, κάτοικος, παροικία, πολυκατοικία, διοικητής, οικόσιτο, συνοικισμός κ.ά.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

βουλεύεσθαι<βουλεύομαι

βούλευμα, βουλευτής, βουλευτικός, βουλευτήριο, διαβούλευση, συμβουλή, συμβούλιο, κοινοβούλιο, ευρωκοινοβούλιο κ.ά.

παρηκολούθουν<παρά+ἀκολουθῶ

ακόλουθος, ακολουθία, επακόλουθο, παρακολούθηση, ανακόλουθος κ.ά.

ὥρμησαν<ὀρμῶ

ορμή, ορμητήριο, ορμητικός, ορμητικότητα, εξόρμηση, αφόρμηση, ερεθισμός, ερέθισμα, ούριος, αυθόρμητος, παρορμητικός, ορμέφυτο, ορμονοθεραπεία κ.ά.

ὠρέχθησαν<ὀρέγομαι

ὀρεξη, ανόρεκτος, ορεκτικό, ανορεξία, οργιά, ανορεξιογόνος κ.ά.

ἐπανενεγκότες<φέρω

φορείο, φορέας, φέρετρο, φορά, φόρεμα, φόρτος, φόρτωση, φορτίο, φερνή, φαρέτρα, φωριαμός, λεωφορείο, συμφορά, ανυπόφορος, διαφορετικός, αφόρητος, περιφέρεια, συμφόρηση, αειφορία, οπλοφορία, λαχειοφόρος, λεωφόρος κ.ά.

Ενδεικτικές δραστηριότητες

1. Τι λέει το κείμενο;

1. Εξετάζοντας τη φύση του ανθρώπου ο Επίκτητος προβαίνει στην περιγραφή του ανθρώπου παρουσιάζοντας τις τρεις βασικές ιδιότητες που τον χαρακτηρίζουν. Ο άνθρωπος αρχικά είναι ένα ον που διαθέτει προαίρεση δηλαδή ελεύθερη βούληση, ελεύθερη στοχαστική επιλογή ενεργειών που συγκροτούν τον ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου. Προϋπόθεση για την προαίρεσιν είναι η διαίρεση των πραγμάτων σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (τὰ ἐφ' ἡμῖν) και σε αυτά που βρίσκονται πέρα από τις δυνάμεις μας (τὰ ἀπροαίρετα, τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν) και είναι αδιάφορα για εμάς και για την επίτευξη της ευδαιμονίας. Ακόμα ο άνθρωπος είναι το μόνο από τα έμβια όντα που διαθέτει λόγο, τόσο με την ικανότητα της λογικής σκέψης και της ομιλίας. Τέλος, είναι πολίτης του κόσμου και συναισθάνεται ότι αποτελεί μέρος αυτού, γεγονός που του επιτάσσει να συναρτά το ατομικό συμφέρον στο συλλογικό. Άλλωστε έχει την φυσική ικανότητα να κατανοεί τη θεϊκή διακυβέρνηση του σύμπαντος και να συντονίζει τις πράξεις του προς τον κοσμικόν λόγον.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Παρατηρείται μια φαινομενική αντίφαση στον ορισμό της φύσης του ανθρώπου, καθώς από τη μια χαρακτηρίζεται η ανθρώπινη προαίρεση ως αδούλωτη και ανυπότακτη, από την άλλη όμως υποστηρίζεται ότι το άτομο δεν πρέπει να αποφασίζει ως μεμονωμένο με βάση αποκλειστικά το προσωπικό του συμφέρον. Η ανθρώπινη προαίρεση ενώ υποτάσσει όλες τις άλλες ανθρώπινες, ιδιότητες τελικά και η ίδια υποτάσσεται στο γενικό συμφέρον του κόσμου, στο ενιαίο σύνολο που διέπεται από το

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

φυσικό νόμο και τη λογικότητα. Ο λόγος, η λογική ιδιότητα και σκέψη αποτελεί έμφυτη ιδιότητα του ανθρώπου που τον παρακινεί να μην αντιμάχεται την κοσμική τάξη. Ο άνθρωπος ως μέρος του κόσμου αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να ζει με βάση το λόγο και τη φύση.

2. Σύμφωνα με το απόσπασμα ο Επίκτητος προσδιορίζει το άτομο ως πολίτης του κόσμου όχι όμως με ένα υπηρετικό αλλά ηγετικό ρόλο. Του αναγνωρίζει την ικανότητα να κατανοεί τη θεϊκή διακυβέρνηση του κόσμου και να αξιολογεί τις συνέπειές της. Το άτομο προσδιορίζεται ως πολίτης του κόσμου χωρίς βέβαια να υπήρχε κάποιο παγκόσμιο κράτος, ώστε η έννοια του πολίτη να έχει κυριολεκτική σημασία. Ο κόσμος με τη στωική σημασία εννοείται ως ένα ενιαίο σύνολο που διέπεται από το φυσικό νόμο και τη λογικότητα. Όμως ο άνθρωπος δεν υποτάσσεται στο θέλημα άλλων ακολουθώντας εντολές και μια προδιαγεγραμμένη πορεία. Αντίθετα είναι ένα από τα ηγεμονικά μέρη του κόσμου. Αυτό αποδίδεται στη λογικότητα του ανθρώπου, ώστε να αντιλαμβάνεται τη θεϊκή διακυβέρνηση του κόσμου, στην απαραίτητη τάξη όπου όλα γίνονται σύμφωνα με αυτή. Οι Στωικοί την ονομάζουν θεό ή και Δία: η διακυβέρνηση του κόσμου είναι η έκφραση ενός θείου, έλλογου νόμου. Ο άνθρωπος λοιπόν, διατηρώντας το δικαίωμα της επιλογής και αντιλαμβανόμενος τις συνέπειες των ενεργειών του μαθαίνει να ζει σύμφωνα με το λόγο και τη φύση.

3. Προσδιορίζοντας τη θέση του ατόμου στον κόσμο ο Επίκτητος παραθέτει μία παρομοίωση θέλοντας να δείξει την αναγκαιότητα το άτομο να μην δρα ως μεμονωμένο ον, υποστηρίζει ότι όπως ακριβώς θα ενεργούσε το χέρι ή το πόδι, αν είχαν λογική και μπορούσαν να καταλάβουν τη διάταξη της φύσης, δεν θα επέλεγαν τότε ή δεν θα επιθυμούσαν κάτι παρά μόνο ανάγοντάς το στο σύνολο. Έτσι διαφαίνεται η σχέση αλληλεξάρτησης που συνδέει τον άνθρωπο με το σύμπαν. Ο άνθρωπος σε σχέση με τα υπόλοιπα έμβια όντα διαφοροποιείται χάρη στη λογικότητα που τον διακρίνει με αποτέλεσμα να είναι σε θέση να αντιληφθεί τη σημασία της ύπαρξης του κόσμου και να τιθασεύσει τις προθέσεις και τις πράξεις του στη διατήρηση της κοσμικής τάξης. Όπως λοιπόν, τα μέλη του σώματος αλληλοεξαρτώνται και συνεργάζονται, έτσι και ο άνθρωπος συντονίζοντας τις ορέξεις και τις επιθυμίες του με τον κοσμικό λόγο επιλέγει και πράττει σύμφωνα με το σύνολο. Έτσι, ο άνθρωπος εναρμονίζει τις ενέργειες και συμπεριφορές του σύμφωνα με τη λογική διάταξη του σύμπαντος.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. Στο κείμενο διακρίνουμε τρεις ρητορικές ερωτήσεις. Οι δύο πρώτες έχουν τη μορφή πλαγίων ερωτηματικών προτάσεων μερικής άγνοιας και στις οποίες δίνεται αμέσως μετά η απάντηση.

Σκέψαι τίς εἶ. Απάντηση: Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος ... Σκοπεῖ οὖν τίνων κεχώρισαι κατὰ λόγον. Απάντηση: Κεχώρισαι θηρίων ... Η τελευταία ερώτηση είναι μια κύρια πρόταση ευθείας ερώτησης μερικής άγνοιας. Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου; Απάντηση: Μηδέν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον... Με τις ρητορικές ερωτήσεις δίνεται ζωντάνια και παραστατικότητα σε υφολογικό επίπεδο στο κείμενο. Αποτελούν μάλιστα στοιχείο προφορικότητας γεγονός

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

που δεν μας ξαφνιάζει καθώς ο Επίκτητος δεν έγραψε ποτέ και το έργο του καταγράφηκε από το μαθητή του Αρριανό που προσπάθησε να διατηρήσει ανέπαφο το περιεχόμενο και το ύφος της διδασκαλίας.

2. «Δεν θα επέλεγαν ποτέ ή δεν θα επιθυμούσαν ποτέ κάτι παρά μόνο ανάγοντάς το στο σύνολο». Το πρώτο ή είναι διαζευκτικό παρατακτικό ανάμεσα στις δύο προτάσεις, ενώ το δεύτερο εισάγει β' όρο σύγκρισης ή έπενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὅλον μέσω του συγκριτικού ἄλλως.

3. Η λέξη ἐπαγγελία σημαίνει στο κείμενο αποστολή. Στα αρχαία ελληνικά έχει πολλαπλές σημασίες όπως: αγγελία, διαταγή, γνωστοποίηση, δημόσια καταγγελία, υπόσχεση, διαβεβαίωση. Στα νέα ελληνικά έχει επικρατήσει ο όρος ως υπόσχεση, διαβεβαίωση.

Παράλληλα κείμενα

1. **Ἐπίκτητος Διατριβαί, Γ 24. 64-67**

2. **Φίλων, Ἐν Γενέσει ζητήματα (απόσπασμα 11)**

3. **Βολταίρος «Πατρίδα»**

Στο παράλληλο κείμενο του Επίκτητου παρουσιάζεται και πάλι η ιδέα του κοσμοπολιτισμού με το παράδειγμα του κυνικού φιλοσόφου Διογένη ο οποίος υποταγμένος στο θέλημα του θεού θεωρούσε *πᾶσα γῆ πατρίς* και ήταν σε θέση να ζήσει σε οποιαδήποτε πόλη καταφέροντας κάθε φορά να προσαρμοστεί. Ήταν ένας πολίτης του κόσμου που διαπνεόταν από τα χαρακτηριστικά που περιέγραφε και ο Επίκτητος στο κείμενο Αναφοράς.

Το ίδιο θεματικό πυρήνα έχει και το παράλληλο του Φίωνα που αναφέρεται στην ιδέα του κοσμοπολιτισμού καταδικάζοντας την φιλαυτία και τον εγωισμό και προβάλλοντας την αναγκαιότητα το άτομο να επιλέγει και να πράττει την αναγκαιότητα το άτομο να επιλέγει και να πράττει με βάση το σύνολο. Οι ανθρώπινες αδυναμίες όπως και στο κείμενο αναφοράς πρέπει να ελεγχθούν και να τιθασευτούν ώστε να αποφεύγονται οι συγκρούσεις και να επιτυγχάνεται η ευδαιμονία. Το άτομο οφείλει να ενεργεί συντονίζοντας τις ορέξεις και επιθυμίες του με τον κοσμικό λόγο.

Τέλος στο κείμενο του Βολταίρου προβάλλεται και πάλι ο πολίτης του κόσμου βάλλοντας κατά εθνικιστικών και σοβινιστικών πεποιθήσεων και εφαρμογών που πολώνουν το κλίμα και δημιουργούν ανταγωνιστικές σχέσεις με τα άλλα έθνη. Έτσι φαίνεται ότι η ιδέα του κοσμοπολιτισμού που δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε στην Αρχαία Ελλάδα από τους κυνικούς και στωικούς φιλοσόφους επηρέασε και τροφοδότησε και τα νεότερα κινήματα όπως του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού εκπρόσωπος του οποίου υπήρξε ο Βολταίρος.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ενότητα 21^η

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυματομένη πολιτεία τοῦ τὴν Στωικῶν αἵρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίους, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἰς δὲ βίος ἦ καὶ κόσμος, ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης. Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἰδῶλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπώσάμενος, Ἀλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχευ. Οὐ γάρ, ὥς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἑλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὥς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελούμενος τοῖς δ' ὥς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος, πολέμων πολλῶν καὶ φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν,	Εκείνη ἡ πολυθαύμαστη Πολιτεία του Ζήωνα, που ἰδρυσε τη Σχολή των Στωικῶν, ἀποβλέπει σε ἓναν κύριο σκοπό: να μὴν κατοικοῦμε χωρισμένοι σε πόλεις οὔτε σε δήμους, που ἔχουν ἰδιαίτερους κανόνες δικαίου, ἀλλὰ να θεωροῦμε ὅλους τους ἀνθρώπους συνδημότες και συμπολίτες, και να ὑπάρχει ἓνας κοινός τρόπος ζωῆς και μία τάξη, ὅπως σε μια ἀγέλη που βόσκει και τρέφεται μαζί ὑπὸ ἓναν κοινό “νόμο”. Αὐτὰ ἔγραψε ο Ζήνων, ἀναπλάθοντάς τα σαν ἓνα ὄνειρο ἢ μια εἰκόνα του φιλοσόφου για την εὐνομη πολιτεία. Ἀλλὰ ἐκεῖνος που ἔκανε πράξη τη θεωρία ἦταν ο Ἀλέξανδρος. Γιατί δεν φόρτωσε τη διακυβέρνησή του με πολλούς πολέμους και ἐξορίες και συνωμοτικές ἐξεγέρσεις, ἀντιμετωπίζοντας τους Ἑλληνες ὡς ἡγέτης και τους βαρβάρους ὡς δεσπότης, ὅπως τον εἶχε συμβουλεύσει ο Ἀριστοτέλης, και φροντίζοντας τους πρῶτους ὡς φίλους και συγγενεῖς και τους δεύτερους ὡς ζῶα ἢ φυτά.
--	--

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ἀλλὰ κοινὸς ἦκειν θεόθεν ἀρμοστής καὶ διαλλακτὴς τῶν ὅλων νομίζων, οὓς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε τοῖς ὅπλοις βιαζόμενος καὶ εἰς ταῦτ' οὐκ ἐπείθετο μετὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῇ φιλοτησίῳ μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἥθη καὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς διαίτας,

πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἄλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς ·

τὸ δ' Ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν μὴ χλαμύδι μηδὲ πέλτη μηδ' ἀκινάκη μηδὲ κἀνδύει διορίζειν, ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετῇ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι, κοινὰς δ' ἐσθῆτας ἡγεῖσθαι καὶ τραπέζας καὶ γάμους καὶ διαίτας, δι' αἵματος καὶ τέκνων ἀνακεραννυμένους.

Αλλά, πιστεύοντας ὅτι εἶχε αποσταλεῖ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ὡς κοινὸς ρυθμιστὴς καὶ συμφιλιοτὴς ὅλων, ἐξαναγκάζοντας μετὰ τὰ ὅπλα ὅσους δὲν ἐπείθετο μετὰ τὸν λόγον καὶ συνενώνοντας σὲ ἐνιαῖο σύνολο τὰ πάντα, ἀναμειγνύοντας τοὺς τρόπους ζωῆς καὶ τὰ ἥθη καὶ τοὺς γάμους καὶ τὶς συνήθειες, ὅπως σὲ μὴ κούπα φιλίας,

προέταξε πῶς πρέπει ὅλοι νὰ θεωροῦν πατρίδα τοὺς τὴν οἰκουμένην, ἀκρόπολιν καὶ φρουρά τοὺς τὸ στρατόπεδο, συγγενεῖς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ ξένους τοὺς τοὺς φαύλους.

Καὶ τὸν Ἕλληνα ἢ τὸν βάρβαρο νὰ μὴν τὸν καθορίζει ἡ χλαμύδα ἢ ἡ ἀσπίς, οὔτε τὸ περσικὸ ξίφος ἢ ὁ μανδύας, ἀλλὰ νὰ συμπεραίνουν ὅτι κάποιος εἶναι Ἕλληνας ἀπὸ τὴν ἀρετὴν τοῦ καὶ βάρβαρος ἀπὸ τὴν κακίαν τοῦ. καὶ νὰ θεωροῦν κοινὰ τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ φαγητὰ καὶ τοὺς γάμους καὶ τὶς συνήθειες, καθὼς θὰ ἔχουν ἀναμειχθεῖ με δεσμούς αἵματος καὶ με κοινὰ παιδιὰ.

Βασικὲς ιδέες τῆς ἐνότητος.

- Ὁ ιδρυτὴς τῆς στωικῆς φιλοσοφίας Ζήνων οραματίστηκε νὰ εἶναι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι συμπολίτες μίας ἐνιαίας πόλης, ὅπου θὰ ἰσχύει ἓνας κοινὸς νόμος.
- Αὐτὸ πού ο Ζήνων οραματίστηκε, ὁ Ἀλέξανδρος τὸ υλοποίησε στὴν πράξη.
- Ὁ Ἀλέξανδρος παρακάμπτοντας τὶς προτροπὲς τοῦ Ἀριστοτέλη, δὲν συμπεριφέρθηκε δεσποτικὰ στοὺς λαοὺς που κατέκτησε, ἀλλὰ ἀναμειγνύοντας τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα Ἑλλήνων καὶ ξένων δημιούργησε ἓνα κοινὸ πολιτισμὸ καὶ μὴ κοινὴ πατρίδα γιὰ ὅλους.
- Κριτήριό διάκρισης μετὰ τῶν ἀνθρώπων στὴν ἐνιαίαν οἰκουμένη που δημιούργησε ὁ Ἀλέξανδρος ὅρισε νὰ εἶναι ὄχι ἡ καταγωγὴ ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ.

Καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυμάζομένη πολιτεία τοῦ τὴν Στωικῶν αἵρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον ... ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης:

Ὁ Ζήνων εἶχε γράψει ἓνα ἔργο μετὰ τὸν τίτλο Πολιτεία που δὲν σώθηκε. Ὅπως ὁ Πλάτων στὴ δική του Πολιτεία, μετὰ τὴν ὁποία ἀναπόφευκτα θὰ συγκρινόταν οποιαδήποτε

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

άλλη, ο Στωικός κάνει τη δική του εναλλακτική, πολιτική πρόταση για την ιδανική πολιτεία, στο πλαίσιο όμως μιας εποχής που αλλάζει. Πρόκειται, ίσως, για μια κοινότητα σοφών και ενάρετων ανθρώπων, όπου η ιδιότητα του πολίτη είναι μία μόνο πτυχή της ηθικής προσωπικότητας. Ο Πλούταρχος για τους σκοπούς του δικού του έργου συνδέει στοιχεία της ουτοπικής στωικής πόλης με την πολιτική του Μ. Αλεξάνδρου, ο οποίος έχει χαρακτηριστικά φιλοσόφου και κάνει ένα αναχρονισμό: η δράση του Ζήνωνα ξεκίνησε γύρω στο 300 π.Χ. 23 χρόνια μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου.

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο το έργο του Ζήνωνα θεωρείται πολύ σημαντικό καθώς αποβλέπει στο να μην νιώθουμε ως κάτοικοι ξεχωριστών πόλεων ή δήμων που ακολουθούν ιδιαίτερους κανόνες δικαίου που έχουν θεσπιστεί για κάθε πόλη ή δήμο χωριστά. Αντίθετα πρέπει:

- να θεωρούμε όλους τους ανθρώπους συνδημότες και συμπολίτες
- να επικρατεί ένας κοινός τρόπος ζωής
- να υπάρχει μια ενιαία τάξη δηλαδή ένας τρόπος οργάνωσης της πολιτείας, με βάση ένα κοινό για όλους νόμο, ώστε να υπάρχει ευνομία και ζουν όλοι οι άνθρωποι με αρμονία και ομόνοια.

~~μη κατά πόλεις μηδέ δήμους~~

~~δημότας και πολίτας~~

Με το χιαστό σχήμα τονίζεται ο κατακερματισμός των ανθρώπων σε αντίθεση με την πρόταση του Ζήνωνα να επικρατήσει ένας φυσικός νόμος κοινός για όλους. Είναι εμφανές το ιδεώδες του κοσμοπολιτισμού που προβάλλει ο Ζήνων, μια παγκόσμια πολιτεία όπου κυριαρχεί η αρετή και η ομόνοια και οι σχέσεις δεν διακρίνονται από φυλετικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτικές και πολιτισμικές διακρίσεις. Οι νόμοι θα στηρίζονταν στον ορθό λόγο σύμφωνα με το νόμο της φύσης. Σύμφωνα με τον φυσικό νόμο μπορεί να επικρατήσει μια ενιαία νοοτροπία ένας κοινός τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς στο πλαίσιο μιας ενιαίας οργανωμένης πολιτικής κοινότητας. Σύμφωνα με τον Ζήνωνα η πολιτεία ήταν πρότυπο τότε στην ανθρωπότητα θα υπήρχαν αρχές να την ενώνουν πνευματικά και πολιτικά, ώστε η οικουμένη να θεωρείται μία και αδιαίρετη πόλη. Η άρση των γεωγραφικών και εθνικών περιορισμών και η υιοθέτηση ενός κοινού τρόπου ζωής για όλους τους ανθρώπους που προτείνεται από τον Ζήνωνα αισθητοποιείται εναργέστερα με τη χρήση της παρομοίωσης «ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης». Στο πλαίσιο μιας αγέλης τα ζώα δεν ανταγωνίζονται τα ένα το άλλο, αλλά τρέφονται όλα μαζί αρμονικά, με ομόνοια, καθώς διαβιούν σύμφωνα με τον φυσικό νόμο. Αντίστοιχα στους ανθρώπους ο νόμος της φύσης ταυτίζεται με τον ορθό λόγο που δε διαφοροποιείται με βάση τον χώρο και τον χρόνο.

Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἶδωλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀποτυπωσάμενος:

Αναφερόμενος και πάλι στην πολιτεία του Ζήνωνα ο Πλούταρχος την παρομοιάζει (2^η παρομοίωση) με όνειρο η εικόνα της φαντασίας του. Βασικό λοιπόν χαρακτηριστικό της οικουμενικής πόλης είναι η εὐνομία.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η ευνομία αποτελούσε μόνιμο αίτημα στη θεωρία και την πρακτική της ελληνικής αρχαιότητας. Ένας από τους υποστηρικτές της δημοκρατίας, ο λεγόμενος «Ανώνυμος του Ιαμβλίου» συνοψίζει τα πλεονεκτήματά της, αξιολογώντας την ως «ό,τι καλύτερο για το σύνολο και το άτομο». Στους Στωικούς, ο νόμος είναι ουσιαστικό στοιχείο της πόλης, που ορίζεται ως ένα «πλήθος ανθρώπων που διοικούνται από το νόμο», τον φυσικό νόμο που ισχύει για όλα τα πράγματα. Ο ηγέτης αυτής της κοσμοπόλης πρέπει να γνωρίζει τα αγαθά και τα κακά, να κατέχει το κύριο πολιτικό αγαθό, την αρετή, και να αναλαμβάνει πολλαπλούς ρόλους (κυβερνήτης, δικαστικός, παιδαγωγός κ.ά.) ώστε να διασφαλιστεί η ευνομία.

Αλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχεν. Οὐ γὰρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ ... πολέμων πολλῶν καὶ φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν:

Η πραγματώση της ιδανικής πολιτείας του Ζήνωνα έγινε από τον Αλέξανδρο. Αν και η συγκεκριμένη σύνδεση δεν έχει κάποια ιστορική βάση, η δράση του Ζήνωνα ξεκίνησε γύρω στο 300 π.Χ. 23 χρόνια μετά το θάνατο του Αλέξανδρου, συνεπώς δεν ήταν δυνατό ο Αλέξανδρος να έχει εμπνευστεί από το έργο του Ζήνωνα (αναχρονισμός) όμως δείχνει την τάξη εξιδανίκευσης του μεγάλου ηγέτη και την ανάγκη να υπάρχει ή να βρεθεί μια θεωρητική βάση που μπορεί να στηρίξει επαρκώς το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, την οικουμενική κυριαρχία που πέτυχε ο Αλέξανδρος. Ο Πλούταρχος αναφέρει πως ο Αλέξανδρος οικοδόμησε την κυριαρχία του αποφεύγοντας την αντιπαλότητα και τις τιμωρίες και ακολουθώντας πολιτική απαλλαγμένη από διακρίσεις. Έτσι κατευθύνθηκε αντίθετα από τις συμβουλές του δασκάλου του Αριστοτέλη, που ήταν υπέρμαχος των φυλετικών διακρίσεων σε Έλληνες και βάρβαρους και προέτρεπε τον μαθητή του να φέρεται ηγεμονικά στους πρώτους και δεσποτικά στους δεύτερους. Είναι προφανές πως η ιδέα του κοσμοπολιτισμού ήταν ασυμβίβαστη με την αριστοτελική διδασκαλία, άλλωστε γι' αυτόν όπως και τον Πλάτωνα η ελληνική πόλη – κράτος ήταν το μέτρο και η πηγή των ηθικών αξιών. Έτσι ο Αλέξανδρος δεν ακολούθησε τη συμβουλή του δασκάλου του και μπόρεσε να αποφύγει πολέμους, εξεγέρσεις, εξορίες, τιμωρίες διατηρώντας την πολιτική ενότητα της αυτοκρατορίας.

Ἀλλὰ κοινὸς ἦκειν θεόθεν ἀρμοστής καὶ διαλλακτὴς τῶν ὅλων νομίζων ... συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἄλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς:

Ο Αλέξανδρος δημιούργησε ένα οικουμενικό κράτος που περιλάμβανε ένα πλήθος λαών με διαφορετικές γλώσσες, θρησκείες, νοοτροπίες. Για να κυβερνηθεί αυτό το κράτος, έπρεπε να εφαρμόσει μια πολιτική κοινώς αποδεκτή από όλους. Έτσι, επεδίωξε να συμπεριφέρεται περισσότερο ως αγαθός ηγεμόνας που επιτελεί θεϊκή αποστολή παρά ως κατακτητής. Η τακτική που εφάρμοζε για να σταθεροποιήσει την κυριαρχία του προέβλεπε: α) ή την ειρηνική ένταξη στο κράτος του των φυλών ή λαών που συναντούσε ή την επιθετική κατάκτηση με την δύναμη των όπλων αν αντιστέκονταν. β) στους κατακτημένους λαούς εφάρμοζε ένα πρόγραμμα πολιτισμικής ομογενοποίησης, δηλαδή αναμείγνυε διαφορετικούς τρόπους ζωής, ήθη, έθιμα, ακόμα και τρόπους ένδυσης και διατροφής. Στο πλαίσιο αυτό ενθάρρυνε και τους μεικτούς γάμους ως μέσο συμφιλίωσης Ελλήνων και Περσών. «ὥσπερ ἐν κρατῇρι φιλοτησίῳ» (= όπως σε μια κούπα φιλίας)

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

παρομοιάζεται η ανάμειξη των τρόπων ζωής, ηθών, εθίμων με την ανάμειξη οίνου και νερού μέσα σε ένα μεγάλο συμποσιακό αγγείο.

Όλες αυτές οι αντιλήψεις έρχονταν σε αντίθεση με τις συμβουλές του Αριστοτέλη, καθώς πια επικρατούσε μια νέα αντίληψη για την πατρίδα. Η αγάπη προς την πατρίδα συνεχίζει να θεωρείται βασικό καθήκον, ωστόσο ήδη οι Κυνικοί επαναπροσδιορίζουν τη σημασία του όρου. Καθώς το άτομο δεν προσδένεται ούτε περιορίζεται στην πόλη και τον τόπο του, ο όρος διευρύνεται, για να συμπεριλάβει ολόκληρο τον κόσμο. Η αντίληψη ότι υπάρχει ουσιαστική και φυσική σύνδεση του καθενός με την ανθρωπότητα, η προτεραιότητα της ανθρώπινης ιδιότητας, είναι η βάση του στωικού κισμοπολιτισμού.

Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται εδώ σαν να έχει σχεδιάσει και να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα πολιτισμικής ομογενοποίησης. Πάντως ο νέος ελληνιστικός κόσμος που προέκυψε από την εκστρατεία του Αλέξανδρου ανέδειξε καινούργιες αξίες, που υπονόμευσαν τις αξίες των πόλεων – κρατών. Και στο ηθικό – πολιτικό επίπεδο, η ηθική του δασκάλου του Αλέξανδρου, του Αριστοτέλη, αντιστοιχούσε στη μικρή κλίμακα μιας πόλης και όχι στην αναδυόμενη οικουμένη.

*Τὸ δ' ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν μὴ χλαμῦδι μηδὲ πέλτη ... δι' αἵματος καὶ τέκνων ἀνα
κεραννυμένους:*

Η διάκριση μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων δεν εστιάζεται στα εξωτερικά χαρακτηριστικά αλλά στο κριτήριο της αρετής και της κακίας. Παρατηρείται χιαστό σχήμα: χλαμῦδι – πέλτη, ἀκινάκη – κάνδυι (ελληνικό / περσικό ένδυμα – ελληνικό / περσικό όπλο). Όλα αυτά τα στοιχεία απορρίπτονται και προβάλλεται ως βάση η ηθική συμπεριφορά και η υιοθέτηση κοινού τρόπου ζωής. Επαναλαμβάνει μάλιστα την τακτική των επιγαμιών ως στοιχείο ρεαλισμού, για να κερδίσει τη σύμπραξη και των τοπικών αρχόντων. Άρα, ηθικό θα είναι το κριτήριο διάκρισης μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων, δηλαδή το αν κάποιος διαθέτει αρετή ή κακία.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

θαυματομένη<θαυμάζω

θαύμα, θαυμασμός, θαυμάσιος, θαυμαστής, θαυμαστικός, θαυμαστός, θαυματοποιός, θαυματοουργός, θαυματοουργία, θαυματοουργικός, θαυματούργημα, θαυματοποιία κ.ά.

καταβαλομένου<κατὰ+βάλλω

βαλτός, βολή, βόλεψη, βολικός, βόλι, βολίδα, βέλος, βελόνα, βελονισμός, βελονιστής, βαλλιστικός, βλήμα, αναβολή, καταβολή (κ.τ.ό.), παράβολο, διάβολος, αναβολέας, μεταβλητός, περιβόλι, υποβολιμαίος, εμβόλιο, περιβάλλον, αγκυροβόλι, πυροβολείο, δισκοβόλος, βολιδосκόπηση κ.ά.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

συντείνει<τείνω

τάση, τόνος, τονικός, τονικότητα, τονισμός, τόνωση, τονωτικός, τένοντας, τενοντίτιδα, ανάταση, διάταση (κ.τ.ό.), άτονος, επεκτατισμός, ημίτονο παρατατικός, υπερτασικός, εκτενής, ενατένιση, συντονιστής, ατονία, εκτόνωση, πολυτονικός, βαρύτονος κ.ά.

οἰκῶμεν<οἰκῶ

οικία, οίκημα, οικιακός, οικισμός, οικιστής, οικεῖος, οικειότητα, οικουμένη, οικουμενικός, οικουμενικότητα, οικουμενισμός, ένοικος, κάτοικος, παροικία, πολυκατοικία, διοικητής, οικόσιτο, συνοικισμός κ.ά.

διωρισμένοι, διορίζειν<διορίζω

ορισμός, οριστικός, ορίζοντας, οριστικότητα, ορισμένος, οριζόντιος, οριζοντίωση, αφορισμός, διορισμός (κ.τ.ό.), διορία, ενορία, εξορία (κ.τ.ό.), διοριστήριο, αδιόριστος, σύνορο, οριακός, απεριόριστος, καλωσόρισμα, ορόσημο, οριοθέτηση, αοριστολογία κ.ά.

ήγώμεθα<ήγοῦμαι

ηγεία, ηγέτης, ηγεμονία, ηγεμονικός, ηγούμενος, ηγήτορας, αφήγηση, διήγηση (κ.τ.ό.), αφηγητής, καθηγητής (κ.τ.ό.), διήγημα, αφήγημα (κ.τ.ό.), ανεξήγητος, επεξηγηματικός, κυνηγετικός, διηγηματογραφία κ.ά.

ἦ<εἶμι

ον, οντότητα, ουσία, ουσιαστικό, ουσιώδης, οντολογία, οντολογικός, εξόντωση, αυτούσιος, απουσιολόγος, απουσιολόγιο, εξουσιοδότηση, αυτεξούσιος, έτυμον, ετυμολογία, εσθλός κ.ά.

συντρεφομένης<σύν+τρέφω

τροφή, τρόφιμο, τροφικός, τρόφιμος, θρέψη, θρέμμα, θρεπτικός, ανατροφή, διατροφή, ατροφία, σύντροφος, υπερτραφής, υπότροφος, ατροφικός, ζωοτρόφος, χοιροτρόφος, ορνιθοτροφείο, ανατροφοδότηση κ.ά.

ἔγραψεν<γράφω

γραφέας, γραφικός, γραφείο, γραφή, γραφίδα, γραφίστας, γραφιστικός, γραφίτης, γράψιμο, γραπτός, γράμμα, γραμματικός, γραμμή, γραμμάριο, γραμματέας, γραμματεία, γραμμικότητα κ.ά.

ἀνατυπώσάμενος<ἀνὰ+τυπῶ

τύπος, τυπικό, τυπικότητα, τύπωμα, τυπωτής, άτυπος, αποτύπωμα, ανατύπωση, διατύπωση, εντυπωσιακός, εντυπωσιασμός, πρότυπο, παράτυπο, διπλότυπο, πανομοιότυπος, στερεοτυπικός, πρωτοτυπία, τυπογραφία κ.ά.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

συνεβούλευσεν<σύν+βουλεύω

βούλευμα, βουλευτής, βουλευτικός, βουλευτήριο, διαβούλευση, συμβουλή, συμβούλιο, κοινοβούλιο, ευρωκοινοβούλιο κ.ά.

χρώμενος<χρῶμαι

χρήμα, χρηματισμός, χρήση, χρήσιμος, χρήστης, χρηστός, αχρείος, άχρηστος, αχρηστία, απόχρωση, χρώμα, εύχρηστος, ευχρηστία, δύσχρηστος, φιλοχρήματος κ.ά.

ἐπιμελόμενος<ἐπιμέλομαι (ἐπιμελοῦμαι)

επιμελής, επιμελητής, επιμέλεια, επιμελητήριο, επιμελητεία κ.ά.

προσφερόμενος, συνενεγκών<πρὸς+φέρω

φορείο, φορέας, φέρετρο, φορά, φόρεμα, φόρτος, φόρτωση, φορτίο, φερνή, φαρέτρα, φωριαμός, λεωφορείο, συμφορά, ανυπόφορος, διαφορετικός, αφόρητος, περιφέρεια, συμφόρηση, αειφορία, οπλοφορία, λαχειοφόρος, λεωφόρος κ.ά.

φυγών (ή φυγή)<φεύγω

φυγάς, φευγιά, φευγαλέος, φευγάλα, φυγή, φυγάδευση, διαφυγή, καταφυγή (κ.τ.ό.), καταφύγιο, πρόσφυγας, αναπόφευκτος, άφευκτος, κρησφύγετο, φυγόδικος, φυγόπονος, φυγομαχία κ.ά.

ἐνέπλησε<έν+πίμπλημι

πλήρης, πληρότητα, πλήθος, πληθυσμός, πληθώρα, πληθωρισμός, πληθωρικός, πλησμονή, πλημμύρα, άπληστος, απληστία κ.ά.

νομίζων<νομίζω

νέμεση, νομή, νόμος, νομικός, νόμιμος, νομός, νομέας, διανομέας, νομάς, νομαδικός, νομικός, νόμισμα, νομισματικός, νομισματοκοπείο κ.ά.

συνῆγε<σύν+ἄγω

αγωγή (και σύνθετα: αναγωγή, διαγωγή, καταγωγή κ.τ.ό.), αγωγός (και σύνθετα: παραγωγός, παιδαγωγός), άγημα, άξονας, άγώνας, άγέλη, αξία, άξιος, αξίωμα, αξιωματικός, παρείσακτος, διαπαιδαγώγηση, παράγοντας, ανταγωνιστής, διαγώνισμα, στρατηγός, οδηγός, άγριος, αξιολόγηση κ.ά.

βιαζόμενος<βιάζομαι

βία, βιασμός, βιασύνη, βιαστής, βιαστικός, βίαιος, παραβίαση, εκβιασμός, απαράβιαστος, βαιοπραγία κ.ά.

μείξας<μείγνυμι

μείγμα, μείξη, μείκτης, μεικτός, μιγάς, μιγαδικός, ανάμειξη, επιμειξία, σμίξιμο, αμιγής, συμμιγής, αιμομιξία κ.ά.

τεκμαίρεσθαι<τεκμαίρομαι

τεκμήριο, τεκμηρίωση, τεκμαρτός, ατεκμηρίωτος κ.ά.

ἀνακεραννυμένους<ἀνά+κεράννυμι

κράση, κράμα, κρασί, κρατήρας, κέρασμα, κεραστής, ακέραιος, ακεραιότητα, άκρατος, εύκρατος, κρασοπατέρας κ.ά.

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Ο Ζήνων είχε γράψει ένα έργο με τον τίτλο Πολιτεία που δε σώθηκε. Όπως ο Πλάτων στην δική του Πολιτεία, με την οποία αναπόφευκτα θα συγκρινόταν οποιαδήποτε άλλη, ο στωικός κάνει τη δική του, εναλλακτική πολιτική πρόταση για την ιδανική πολιτεία, στο πλαίσιο όμως μιας εποχής που αλλάζει. Πρόκειται για μια κοινότητα σοφών και ενάρετων ανθρώπων, όπου η ιδιότητα του πολίτη είναι μόνο μια πτυχή της ηθικής προσωπικότητας. Ο Ζήνων χώρισε τους ανθρώπους σε σπουδαίους (= σοφούς και ενάρετους) και στους φαύλους (= αυτούς που δεν διαθέτουν σοφία και αρετή). Ο ηγέτης αυτής της κοσμόπολης έχει χαρακτηριστικά φιλοσόφου και κατέχει ως κύριο πολιτικό αγαθό, την αρετή. Πρόκειται για έναν ενάρετο άρχοντα που διεκπεραιώνει την αποστολή του αναλαμβάνοντας πολλαπλούς ρόλους ώστε να διασφαλιστεί η ευνομία. Σ' αυτή την Πολιτεία όλοι οι άνθρωποι είναι συνδημότες και συμπολίτες, επικρατεί ένας κοινός τρόπος ζωής και υπάρχει μια ενιαία τάξη δηλαδή ένας τρόπος οργάνωσης της πολιτείας με βάση ένα κοινό για όλους νόμο, ώστε να ζουν όλοι οι πολίτες με αρμονία και ομόνοια. Σ' αυτή την παγκόσμια πολιτεία θα τηρείται ο νόμος της φύσης, ο οποίος είναι κοινός για όλους. Σ' αυτή την οικουμενική πόλη δεν θα υπήρχαν φυλετικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτικές και πολιτισμικές διακρίσεις. Ανώτερη ισχύ θα έχει ο φυσικός νόμος που θα στηρίζεται στον ορθό λόγο και θα ισχύει καθολικά επικρατώντας μία νοοτροπία, ένας κοινός τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς στο πλαίσιο μιας ενιαίας οργανωμένης πολιτικά κοινότητας.

2. Με τη φράση: «Αλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχε» επιβεβαιώνει πως εκείνος που έκανε πράξη τη θεωρία του Ζήνωνα ήταν ο Αλέξανδρος. Ο Πλούταρχος βέβαια για τους σκοπούς του δικούς του έργου συνδέει στοιχεία της ουτοπικής στωικής πόλης με την πολιτική του Μ. Αλεξάνδρου, ο οποίος έχει χαρακτηριστικά φιλοσόφου και κάνει ένα αναχρονισμό: η δράση του Ζήνωνα ξεκίνησε γύρω στο 300 π.Χ. 23 χρόνια μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου.

Η εκστρατεία του Αλέξανδρου δημιούργησε ένα οικουμενικό κράτος, παρουσιάζεται δηλαδή εδώ σαν να έχει σχεδιάσει και εφαρμόσει ένα πρόγραμμα πολιτισμικής ομογενοποίησης. Ο νέος ελληνιστικός κόσμος που προέκυψε από την εκστρατεία του Αλεξάνδρου ανέδειξε καινούργιες αξίες, που υπονόμευσαν τις αξίες των

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

πόλεων - κρατών' και στο ηθικό – πολιτικό επίπεδο, η ηθική του δασκάλου του Αλέξανδρου, του Αριστοτέλη, αντιστοιχούσε στη μικρή κλίμακα μιας πόλης και όχι στην αναδυόμενη οικουμένη. Είναι φανερό πως το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος προσπέρασε τις διακρίσεις που αφορούσαν καταγωγή, χρώμα, φυλή, η πολιτική της πολιτισμικής ομογενοποίησης με τους μεικτούς γάμους και η υιοθέτηση κοινών χαρακτηριστικών και συνηθειών στο ντύσιμο, το φαγητό ενσαρκώνει την ιδεατή πολιτεία του Ζήνωνα, τον στωικό κοσμοπολιτισμό, όπου το άτομο δεν προσδένεται στην πόλη και στον τόπο του. Η αντίληψη ότι υπάρχει ουσιαστική και φυσική σύνδεση του καθενός με την ανθρωπότητα, η προτεραιότητα της ανθρώπινης ιδιότητας, είναι η βάση του στωικού κοσμοπολιτισμού.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

1. Με τη φράση: *ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετὴ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακία τεκμαίρεσθαι* (= αλλά να συμπεραίνουν ότι κάποιος είναι Έλληνας από την αρετή του και βάρβαρος από την κακία του). Ο Πλούταρχος επισημαίνει την παρουσία διαφορετικών φύλων στο νέο ελληνιστικό κόσμο που προέκυψε από την εκστρατεία του Αλέξανδρου προσδίδοντας όμως ένα νέο νόημα στις ονομασίες των φύλων. Απορρίπτει την επικρατούσα διάκριση που ξεχώριζε τους Έλληνες από τους βάρβαρους με βάση συγκεκριμένα εξωτερικά χαρακτηριστικά και συνήθειες όπως τα ενδύματα και ο οπλισμός και προβαίνει σε μια διάκριση που γίνεται με κριτήριο την ηθική ποιότητα. Σύμφωνα με το χωρίο αυτό η αρετή είναι η απαραίτητη ιδιότητα για να χαρακτηριστεί κάποιος Έλληνας ενώ η ηθική κακία προσδίδει τον χαρακτηρισμό βάρβαρος. Έτσι οι έννοιες Έλληνες και βάρβαροι θα αποκτήσουν στο εξής ένα νέο νόημα, και ομόφυλοι με τους Έλληνες να θεωρούνται όλοι οι ενάρετοι, ενώ αλλόφυλοι από τους Έλληνες να θεωρούνται οι κακοί.

2. Η ιδανική πολιτεία που οραματίστηκε ο Ζήνων έγινε πράξη με την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου. Πράγματι ο Αλέξανδρος δημιούργησε ένα ενιαίο οικουμενικό κράτος στο πλαίσιο του οποίου οι άνθρωποι ζούσαν με ομόνοια. Είναι όμως, αμφίβολο αν ο Αλέξανδρος εξελληνίζοντας την Ασία υλοποίησε το ιδεώδες του κοσμοπολιτισμού όπως τουλάχιστον το οραματίστηκε ο Ζήνων. Ο Αλέξανδρος υιοθέτησε παραδόσεις, έθιμα, ενίσχυσε για λόγους πολιτικού ρεαλισμού την ομόνοια των διαφορετικών φύλων, καθώς διαφορετικά θα ήταν ανέφικτο να διοικηθεί αποτελεσματικά η αχανής αυτοκρατορία. Στόχος του ήταν η ενοποίηση της κατακτημένης επικράτειας από ενιαίο θεσμικό και νομικό πλαίσιο.

Σε αντίθετο επίπεδο η πολιτεία του Ζήνωνα έχει ηθικό περιεχόμενο, προτάσσει τον φυσικό νόμο, μια κοινότητα σοφών και ενάρετων ανθρώπων, όπου η ιδιότητα του πολίτη είναι μία μόνο πτυχή της ηθικής προσωπικότητας. Ο νόμος είναι ουσιαστικό στοιχείο της πόλης πρόκειται για τον φυσικό νόμο που ισχύει για όλα τα πράγματα και αποσκοπεί στην ευνομία. Ο Αλέξανδρος φαίνεται να έχει στοιχεία από τη θεωρία και τους στόχους του Ζήνωνα, όμως στην εφαρμογή τους χρειάστηκε να χρησιμοποιήσει όχι μόνο το λόγο αλλά και τη βία. Λογικό λοιπόν, είναι να υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στον ηθικό κοσμοπολιτισμό του Ζήνωνα και στο οικουμενικό κράτος και την πολιτική που εφάρμοσε ο Αλέξανδρος.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. Οι παρομοιώσεις που εντοπίζονται στο κείμενο είναι οι ακόλουθες:

ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης: παρομοιάζεται η ευνομία που επιθυμεί ο Ζήνων με την αγέλη ζώων που υπακούνε στο κοινό φυσικό νόμο.

ὥσπερ ὄναρ ἢ εἶδωλον εὐνομίαν φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπώσάμενος: Παρομοιάζεται το έργο του Ζήωνα Πολιτεία με την αποτύπωση ενός ονείρου ή μιας εικόνας.

τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελόμενος τοῖς δ' ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος: ο Αριστοτέλης συμβουλεύει τον Αλέξανδρο να συμπεριφερθεί στους Έλληνες σαν να είναι φίλοι και οικείοι (= συγγενείς), ενώ στους βαρβάρους σαν να είναι ζώα ή φυτά.

ὥσπερ ἐν κρατῆρι φιλοτησίῳ: μια κούπα φιλίας στην οποία όλοι κοινωνούν παρομοιάζεται με την ανάμειξη των ηθών.

Οι αντιθέσεις που υπάρχουν αναφέρονται στη διάκριση των Ελλήνων από τους βαρβάρους και εντοπίζονται στις συμβουλές του Αριστοτέλη, στην επικρατούσα αντίληψη για τα εξωτερικά χαρακτηριστικά και στις νέες αντιλήψεις του Αλέξανδρου.

τοῖς μὲν Ἑλλησι ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος: Η συμβουλή του Αριστοτέλη για αντιμετώπιση των Ελλήνων με ηγεμονικό τρόπο και των βαρβάρων με δεσποτικό τρόπο.

καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελόμενος τοῖς δ' ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος: η συμβουλή του Αριστοτέλη για τη φροντίδα των Ελλήνων με φιλική διάθεση, ενώ των βαρβάρων με αίσθημα απαξίωσης.

τὸ δ' Ἑλληνικόν καὶ βαρβαρικόν μὴ χλαμύδι μὴδὲ πέλτη μὴδ' ἀκινάκη μὴδὲ κάνδυ διορίζειν: δίνονται αντιθετικά τα εξωτερικά χαρακτηριστικά Ελλήνων βαρβάρων σε ενδυμασία και οπλισμό.

ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικόν ἀρετῇ τὸ δὲ βαρβαρικόν κακία τεκμαίρησθαι: η αντίθεση έγκειται στη διάκριση που κάνει ο Αλέξανδρος ανάμεσα στις διαφορετικές φυλές με βάση την αρετή και την κακία που έχουν.

Παράλληλα κείμενα

Πλούταρχος, Περί φυγῆς 3 600E – 601B

1. Για τον Πλούταρχο η πατρίδα δεν είναι συνδεδεμένη με στενά γεωγραφικά όρια. Τα στοιχεία, φωτιά, νερό, αέρας, οι κοινοί νόμοι, ο βασιλιάς, ο θεός και η τιμωρός, η Δίκη είναι κοινά σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Άρα δεν υπάρχει μόνο μία πατρίδα, αλλά πατρίδα είναι όλη η γη, αφού διέπεται από τα παραπάνω στοιχεία που είναι κοινά παντού.

2. Για να στηρίξει τη θέση του ο Πλούταρχος ότι όλη η οικουμένη είναι μια κοινή πατρίδα όλων των ανθρώπων επιχειρεί επίκληση στη λογική που τεκμηριώνεται μέσα από αναφορές σε διάφορες αυθεντίες. Αρχικά επικαλείται την αναφορά στον Αρίστωνα όπου κανένα ιδιοκτησιακό στοιχείο δεν υφίσταται από μόνο του παρά μόνον από τον άνθρωπο που το χρησιμοποιεί. Στην συνέχεια μνημονεύει τον Πλάτωνα που υπογραμμίζει την ιδιαίτερη σχέση που έχει ο άνθρωπος με τη γη και τον ουρανό.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Αναφέρεται στον Ηρακλή και ολοκληρώνει με τον Σωκράτη, ο οποίος επισημαίνει ότι δεν υπάρχουν σύνορα για να ορίσουν την έννοια του πολίτη, καθώς πολίτης είναι ολόκληρος ο κόσμος.

Αντιφών, απόσπασμα 44B

Ο Αντιφώντας πρεσβεύει την ισότητα των ανθρώπων και την απουσία διακρίσεων. Στέφεται ενάντια σε κάθε μορφής διάκριση είτε αυτή οφείλεται σε κοινωνικά πλαίσια (άρχοντες – λαός) είτε σε φυλετικά (Έλληνες – βάρβαροι). Όλοι είναι ίσοι, καθώς όλοι ακολουθούν τις ίδιες βιολογικές λειτουργίες και αποτελούν ανθρώπους του κόσμου πλασμένους από τη φύση. Ο Αντιφών ακολουθεί τις απόψεις των Στωικών που διακρίνονται από μια ατομοκεντρική προσέγγιση και οδεύει στον κοσμοπολιτισμικό όπου ολόκληρη η γη είναι πολιτεία και οικία για τον καθένα προσπαθώντας έτσι να καλύψει αισθήματα αγωνίας, προσωρινότητας και ανεστιότητας.

Φερνάντο Πεσόα, ο φύλακας των Κοπαδιών, XXXII

Σύμφωνα με την άποψη των Στωικών μόνο εγγυητή για τον άνθρωπο είναι ο ίδιος ο εαυτός του. Προτείνεται η αδιαφορία προς τα εξωτερικά αγαθά, μια και η εξασφάλισή τους είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Το άτομο πρέπει να ψάχνει και να βρίσκει στον εαυτό του ό,τι χρειάζεται. Η φιλοσοφία του χαρακτηρίζεται από τον ατομοκεντρικό χαρακτήρα των σκοπών της: αυτάρκεια, αταραξία, απονία, αδιαφορία.

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο Πεσόα, ο οποίος κηρύσσει την αδιαφορία του για τους αγώνες για δικαιοσύνη και για την εργατική πάλη. Δεν νιώθει ούτε μίσος ούτε συμπάθεια με κανένα κίνημα, δεν τον ενδιαφέρουν όσοι υποφέρουν. Προτείνει την αδιαφορία, όπως και οι Στωικοί, για το εξωτερικά αγαθά, αφού μάλιστα αυτά δεν εξασφαλίζονται εύκολα. Το μόνο που κινεί το ενδιαφέρον του ποιητή είναι τα απλά φυσικά πράγματα, όπως το δειλινό, τα κουδουνάκια, τα λουλούδια και οι νεροσυρμές πράγματα φυσικά, απλά και ξεκάθαρα και προχωρώντας πέρα από τους Στωικούς σύμφωνα με τους οποίους η συμμόρφωση προς τη φύση προϋποθέτει μελέτη και γνώση αυτής, διακηρύσσει την αποχή από τη λογικότητα και τη γνώση.

Απόστολος Παύλος, επιστολές

1. Σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο ο θεός δεν κάνει διακρίσεις καθώς και θλίψη και στενοχώρια περιμένουν όσους διαπράττουν το κακό, ενώ δόξα και τιμή προσμένουν όποιον κάνει το καλό. Αντίστοιχη είναι η αναφορά του Πλούταρχου στο θεό που είναι η αρχή, το μέσος, το τέλος του σύμπαντος, και ακολουθείται από το Δίκη που περιφρουρεί την εφαρμογή του θείου νόμου τιμωρώντας όσους τον παραβαίνουν.

2. Ο θεός δεν κάνει διακρίσεις σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο και αντιμετωπίζει ισότητα όλους τους ανθρώπους με κριτήριο την ποιότητα των πράξεών τους. Αν οι ενέργειες των ανθρώπων ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους είναι ενάρετες ζουν με δόξα, τιμή και ειρήνη. Αν όμως οι πράξεις τους παραβαίνουν το δίκαιο τους περιμένει θλίψη και στενοχώρια.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Ενότητα 22^η

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν ἀγροικίας καὶ αἰγιαλοὺς καὶ ὄρη, εἴωθας δὲ καὶ σὺ τὰ τοιαῦτα μάλιστα ποθεῖν. Ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν, ἐξόν, ἧς ἂν ὥρας ἐθελήσης, εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν. Οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε ἡσυχιώτερον οὔτε ἀπραγμονέστερον ἄνθρωπος ἀναχωρεῖ ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, μάλιστα ὅστις ἔχει ἔνδον τοιαῦτα, εἰς ἃ ἐγκύψας ἐν πάσῃ εὐμαρείᾳ εὐθὺς γίνεται· τὴν δὲ εὐμαρείαν οὐδὲν ἄλλο λέγω ἢ εὐκοσμίαν. Συνεχῶς οὖν δίδου σεαυτῷ ταύτην τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἀνανέου σεαυτόν· βραχέα δὲ ἔστω καὶ στοιχειώδη ἃ εὐθὺς ἀπαντήσαντα ἀρκέσει εἰς τὸ πᾶσαν λύπην ἀποκλύσαι καὶ ἀποπέμψαι σε μὴ δυσχεραίνοντα ἐκείνοις ἐφ' ἃ ἐπανερχῇ.	Ο κόσμος κοιτά πώς να καταφύγει σε εξοχικά σπίτια και στις παραλίες και στα βουνά. και συ ο ίδιος έχεις συνηθίσει να τα αποζητάς αυτά, και με το παραπάνω. Κι όμως, αυτό δείχνει αφέλεια, αφού μπορείς ό,τι ώρα θες να καταφύγεις στον εαυτό σου. Πράγματι, περισσότερο από οπουδήποτε αλλού, ο άνθρωπος μπορεί να καταφεύγει στον εσωτερικό του κόσμο, με ηρεμία και δίχως τρεχάματα ιδίως όποιος έχει μέσα του στοιχεία τέτοια που αν σκύψει πάνω τους, ευθύς βρίσκεται στο κέντρο της γαλήνης. και λέγοντας γαλήνη δεν εννοώ άλλο από την αρμονία. Να προσφέρεις συνεχώς στον εαυτό σου τούτη την καταφυγή και να τον ανανεώνεις. Ας είναι μικρά και στοιχειώδη εκείνα που θα σου έρθουν στο νου, μα που θα αρκέσουν, ώστε να ξεπλύνουν τη στεναχώρια και να σε ξαναστείλουν ευδιάθετο εκεί όπου είσαι υποχρεωμένος να επιστρέψεις.
---	---

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Βασικές έννοιες της ενότητας.

- Οι άνθρωποι, ανάμεσα σε αυτούς και ο ίδιος ο αυτοκράτορας τείνουν να αναζητούν την ξεκούραση και την αναψυχή σε εξοχικές κατοικίες και εκδρομές στη φύση.
- Η στάση αυτή είναι αφελής, αφού το πιο προσιτό καταφύγιο για τον άνθρωπο είναι ο εσωτερικός του κόσμος.
- Αν διαθέτει ψυχή καλλιεργημένη και ενσχύψει στον εσωτερικό του κόσμο, το άτομο θα βρει την ψυχική γαλήνη που χρειάζεται.
- Ο αυτοκράτορας προτρέπει τον εαυτό του να καταφύγει στην ψυχή του, ώστε να ανανεώνει τις δυνάμεις του και να επιστρέφει πάλι με καλή διάθεση στις υποχρεώσεις του.

Ερμηνευτική ανάλυση

Αναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν ἀγροικίας καὶ αἰγιαλούς καὶ ὄρη:

Η επικράτηση της ρωμαϊκής ισχύος σε όλη τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου έχει μεταβάλει τις συνθήκες ζωής των ανθρώπων που πλέον προσπαθούν να βρουν ένα νέο βηματισμό στη ζωή τους. Οι ευμετάβλητες συνθήκες προκαλούν ανασφάλεια και η κατάργηση των συνόρων με τις ευκαιρίες που προσφέρονται δημιουργούν ένα αίσθημα αβεβαιότητας, που καθιστά το άτομο ανέστιο. Σ' αυτές τις συνθήκες οι άνθρωποι συχνά επιλέγουν να απομονωθούν πηγαίνοντας σε αγροικίες, θάλασσα και βουνά. Έτσι ο πολύς κόσμος αναζητά την ευτυχία στην αλλαγή περιβάλλοντος σε νέους προορισμούς. Η συμπεριφορά αυτή αποκτά χαρακτήρα μόδας, καθώς πολλοί έχουν την οικονομική δυνατότητα να μετακινούνται συχνά και να απολαμβάνουν διάφορα υλικά αγαθά. Την εποχή της δυναστείας του Μάρκου Αυρηλίου (161 – 180 μ.Χ.) υπήρξε εποχή οικονομικής και πνευματικής άνθησης και ευημερίας. Η συσσώρευση του πληθυσμού στις πόλεις ήταν μεγάλη και η πολυτέλεια των εύπορων τμημάτων ήταν υπερβολική.

Εἶωθας δὲ καὶ σὺ τὰ τοιαῦτα μάλιστα ποθεῖν:

Το ύφος εδώ γίνεται εξομολογητικό, αφού μάλιστα πρόκειται για ένα είδος ημερολογίου. Εντοπίζεται μάλιστα ένα στοιχείο αυτοκριτικής. Και ο ίδιος έχει συνηθίσει να επιθυμεί την φυγή σε εξοχικά και εκδρομές, για να βρει την εσωτερική του γαλήνη. Χρησιμοποιεί το β' ενικό στοιχείο που επίσης παραπέμπει σε ημερολόγιο. Ο αυτοκράτορας συνομιλεί με τον εαυτό του κάνοντας έναν εσωτερικό διάλογο που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων, αυτοκριτική, προτροπές και ηθικές δεσμεύσεις προς τον εαυτό του. Συγχρόνως ο αναγνώστης αυτών των παραινήσεων αισθάνεται ότι ο συγγραφέας απευθύνεται σε αυτόν προσωπικά – συγκεκριμένα συνομιλεί μαζί του, τον συμβουλεύει και έμμεσα στον καλεί σε αυτογνωσία.

Επιπρόσθετα με την χρήση του β' ενικού φαίνεται πως η αυτοβελτίωση είναι προσωπική ευθύνη κάθε ανθρώπου. Ο Μάρκος Αυρήλιος και οι στωικοί υποστήριξαν πως ο ίδιος ο άνθρωπος είναι επιφορτισμένος με το καθήκον οικοδόμησης της προσωπικότητάς του και έτσι ανάλογα με τις επιλογές που κάνει είναι υπεύθυνος για την ευτυχία ή την δυστυχία του. Στόχος είναι να μετασχηματιστεί δραστικά ο τρόπος σκέψης του ανθρώπου, ώστε να αλλάξει τρόπο ζωής και να κάνει αυτές τις επιλογές που θα τον οδηγήσουν στην ευδαιμονία.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν:

Μάρκος Αυρήλιος δεν αποδοκιμάζει τις εξοχικές κατοικίες, αλλά όλους αυτούς που πιστεύουν ότι μ' αυτό τον τρόπο θα βρουν την εσωτερική γαλήνη δηλαδή την ευδαιμονία. Την άποψη αυτή την χαρακτηρίζει αφελή. Το επίθετο ἰδιωτικός είχε την σημερινή σημασία (αυτός που αρμόζει στο άτομο, ο μη δημόσιος) αλλά σήμαινε και τον άσημο, τον πρόστιχο, τον τιποτένιο, τον ανίδεο ή τον αμαθή. Μόνο οι απαίδευτοι άνθρωποι δρουν επιπόλαια, αστόχαστα και παρορμητικά. Δίνεται έμφαση στον χαρακτηρισμό αφελής, γι' αυτό και τίθεται στον υπερθετικό βαθμό και προστίθεται το επίθετο ὅλον. Κατά τον συγγραφέα το πρόβλημα δεν επιλύεται αλλάζοντας τόπο, ούτε βρίσκεται στον περιβάλλον, στις εξωτερικές συνθήκες. Αναζητώντας νέους προσορισμούς το άτομο επιχειρεί να ξεφύγει μόνο από τον εαυτό του.

Ἐξόν, ἧς ἂν ὥρας ἐθέλησης, εἰς ἑαυτόν ἀναχωρεῖν:

Με το μετοχικό σύνολο δείχνει πως ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα κάθε στιγμή να απομονωθεί από τους γύρω του και να στραφεί στον εαυτό του. Ἀναχώρησις: η απόσυρση του ατόμου από το κοινωνικό του περίγυρο είναι διπλή και επιφέρει αλλαγή του τρόπου ζωής: μπορεί να πάρει τη μορφή απομάκρυνσης από την κοινωνία και τον κόσμο και τη μορφή μιας άσκησης, το ἀναχωρεῖν εἰς ἑαυτόν. Αυτή η ενδοσκοπήση είναι ένας απαραίτητος αυτοέλεγχος για την ευδαιμονία και δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν το άτομο δεν απομακρυνθεί από το πλήθος. Η αναχώρηση αυτή δεν είναι μόνο τοπική, δεν σημαίνει απλώς να εκδράμει μακριά από τους άλλους: δεν πρέπει να αποφεύγει ούτε τον εαυτό του, όπως κάνει ο καθένας μέσα στο τρέξιμο των καθημερινών ασχολιών, λένε οι Στωικοί. Η συγκέντρωση στον εαυτό μας γίνεται, γιατί μέσα μας βρίσκεται, κατά τον Μάρκο Αυρήλιο, η πηγή του καλού. Γι' αυτό προτρέπει ο Επίκτητος (Έγχειρίδιον10): «Για οτιδήποτε σου τυχαίνει θυμήσου να γυρνάς στον εαυτό σου και να ψάχνεις ποια δύναμη έχεις για να το αντιμετωπίσεις».

Έτσι ο Μάρκος Αυρήλιος προτρέπει το άτομο να προβεί σε ενδοσκοπήση, αυτοεξέταση και αυτοσυνειδησία, να ασκήσει έναν αυτοέλεγχο, να στραφεί στον εαυτό του.

Ἐαυτός:

Το άτομο στον στωικισμό είναι μέρος του συνόλου και υπάρχει μια ουσία κοινή για όλα τα όντα, πάνω στην οποία θα συγκροτηθεί η ανθρώπινη προσωπικότητα. Αυτό αποτελεί καθήκον του ίδιου μας του εαυτού, ο οποίος έχει μια ουσιώδη διαφορά από τα άλλα ζώα: είναι προαίρεσις, είναι νοῦς. Άρα, ο εαυτός μας είναι αυτά τα λίγα που μπορούμε να ελέγξουμε και εξαρτώνται από την έλλογη επιλογή μας: η έφεσή μας προς κάτι, η επιθυμία για κάτι, η αποστροφή από κάτι – τίποτε το εξωτερικό, όπως η φήμη, η περιουσία, τα αξιώματα, οι δικοί μας άνθρωποι, το σώμα μας. Αυτήν την προαίρεση πρέπει να επιμεληθούμε με τη φρόνηση, ώστε ο εαυτός μας να είναι ελεύθερος και ευδαίμων. Ο άνθρωπος, λοιπόν παρατηρεί τόσο μέσα του όσο και έξω από αυτόν και με νηφάλια σκέψη επιλέγει και αποφασίζει.

Αυτή η αναχώρηση δεν έχει μυστικιστικό χαρακτήρα, δεν συναντά «αναχωρητισμό» εγκατάλειψη των εγκόσμιων, απομάκρυνση από την κοινωνική ζωή και

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

δράση και δεν οδηγούν σε μια απαισιόδοξη θεώρηση του κόσμου. Πρόκειται για έναν εσωτερικό αυτοέλεγχο που έχει τον χαρακτήρα της άσκησης που ενδυναμώνει εσωτερικά τον άνθρωπο για να χαράξει σταθερότερα την πορεία του και να επιστρέψει στις βιοτικές μέριμνες και στο έργο του μέσα στην κοινωνία.

Οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε ἡσυχιώτερον οὔτε ἀπραγμονέστερον ἄνθρωπος ἀναχωρεῖ ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν:

Η ενδοσκόπηση προσφέρει στον άνθρωπο ηρεμία, αταραξία στην σκέψη και το πνεύμα. Η συνεχής ενασχόληση με τον εξωτερικό κόσμο διαταράσσει τη γαλήνη του πνεύματος, δημιουργώντας ψυχική ταραχή και αναστάτωση. Αντίθετα, γαλήνη και διαρκής ηρεμία είναι τα χαρακτηριστικά της ευτυχισμένης ζωής. Έτσι για τον άνθρωπο που ακολουθεί τις αρχές της στωικής φιλοσοφίας τα εξωτερικά γεγονότα με τη μεταβλητότητά τους δεν επηρεάζουν τη σταθερότητα της θεικής στάσης ζωής του. Ο άνθρωπος μεταφέρεται στην απραγμοσύνη, απαραίτητη προϋπόθεση για τη νηφάλια σκέψη και την ενδοσκόπηση. Έτσι, χωρίς περισπασμούς, μακριά από τις συνήθεις υποθέσεις της ζωής, βρίσκεται πρόσωπο με πρόσωπο με τον εαυτό του κάνει τον προσωπικό του απολογισμό, απαλλαγμένο από τα πάθη που προκαλούν σύγχυση και ταραχή. Ο άνθρωπος μ' αυτόν τον τρόπο κατακτά την αυτάρκεια και την εσωτερική ελευθερία.

μάλισθ' ὅστις ἔχει ἔνδον τοιαῦτα, εἰς ἃ ἐγκύψας ἐν πάσῃ εὐμαρείᾳ εὐθὺς γίνεται:

Το άτομο για να κατακτήσει την ευτυχία πρέπει να στηριχθεί στον εαυτό του, καθώς μέσα στην ψυχή του έχει στοιχεία που θα του εξασφαλίσουν την εσωτερική ισορροπία. Βέβαια αναγκαία είναι η πνευματική άσκηση μέσω της φιλοσοφίας για να κατακτήσει την ευδαιμονία.

τὴν δὲ εὐμαρείαν οὐδὲν ἄλλο λέγω ἢ εὐκοσμίαν:

Ταυτίζει την εὐμαρεία με την εὐκοσμία δηλαδή την εσωτερική τάξη και αρμονία. Βασική αρχή της στωικής φιλοσοφίας είναι η ανθρώπινη ζωή να διέπεται από την ίδια αρμονία από την οποία διέπεται και ο κόσμος ως ολότητα. Έτσι, μέσω της ενδοσκόπησης, το άτομο θα στραφεί σε μια γνησιότερη, πιο σοφή και ευτυχισμένη ζωή.

Συνεχῶς οὖν δίδου σεαυτῷ ταύτην τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἀνανέου σεαυτόν:

Η ενδοσκόπηση δεν πρέπει να γίνεται τυχαία, περιστασιακά και συγκυριακά αλλά να είναι μία σταθερή, διαρκή και συνειδητή πρακτική του ανθρώπου. Γι' αυτό και επιλέγεται ο ενεστώτας (δίδου, ἀνανέου) και το επίρρημα συνεχῶς που υπογραμμίζουν την διαχρονικότητα και τη διάρκεια της προτροπής του Μάρκου Αυρήλιου. Ο άνθρωπος χάρη στη φιλοσοφία διατηρείται νέος στο πνεύμα και στην ψυχή. Οι τρέχουσες υποθέσεις της ζωής μας εξαντλούν και μας φθείρουν ψυχικά. Η επιστροφή στον εαυτό μας μας ανανεώνει.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

βραχέα δὲ ἔστω καὶ στοιχειώδη ... σε μὴ δυσχεραίνοντα ἐκείνους ἐφ' ᾧ ἐπανέρχῃ:

Με ειλικρίνεια ο Μάρκος Αυρήλιος παραδέχεται ότι κατά την ενδοσκόπηση είναι μικρά και ελάχιστα όσα έρχονται στο νου του ανθρώπου. Αρκεί η προσέγγιση και κατανόηση βασικών αρχών για να οδηγηθεί το άτομο στην ευδαιμονία. Το ζητούμενο δεν είναι να κατακτήσει τις βαθιές φιλοσοφικές έννοιες. Σύντομα ο άνθρωπος θα επιστρέψει στις υποχρεώσεις και στα έργα του, αφού η καταφυγή στον εαυτό όσο συνειδητή και αν είναι έχει προσωρινό χαρακτήρα. Ο Μάρκος Αυρήλιος ως στωικός φιλόσοφος δεν φοβάται να αντιμετωπίσει τις εξωτερικές δυσκολίες και δεν λιποτακτεί από τις τρέχουσες υποθέσεις της ζωής. Συνεχίζει ως άνθρωπος της δράσης να τηρεί τα καθήκοντά του χωρίς να δυσανασχετεί.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

ἀναχωρεῖν, ἀναχωρεῖ, ἀναχωρήσεις<ἀνά+χωρῶ

χώρος, χωρητικότητα, χώρα, χωρατό, υποχώρηση, συγχώρηση, περίχωρο, αποχωρητήριο, αναχωρητισμός, εγχώριος, ενδοχώρα, στενάχωρος / στενόχωρος, ευρύχωρος, απλόχωρος, χωροφυλακή, χωροταξία κ.ά.

ζητοῦσι<ζητῶ

ζήτημα, ζήτηση, ζητιάνος, ζητιανιά, αναζήτηση, περιζήτητος, συζητήσιμος, εξεζητημένος, ασυζητητί κ.ά.

ποθεῖν<ποθῶ

πόθος ποθητός, περιπόθητος, πολυπόθητος, ποθοπλάνταχτος κ.ά.

ἐστίν<εἰμί

ον, οντότητα, ουσία, ουσιαστικό, ουσιώδης, οντολογία, οντολογικός, εξόντωση, αυτούσιος, απουσιολόγος, απουσιολόγιο, εξουσιοδότηση, αυτεξούσιος, έτυμον, ετυμολογία, εσθλός κ.ά.

ἐθελήσης<ἐθέλω

θέληση, θέλημα, θεληματικός, εθελοντής, εθελοντισμός, εθελοντικός, εθελούσιος, αθέλητος, καλοθελητής, εθελότυφος, οικειοθελής κ.ά.

ἔχει, συνεχῶς<ἔχω

έξη, εξής, σχήμα, σχηματικός, σχηματισμός, σχέση, σχολείο, σχεδόν, σχετικός, σχετικότητα, σχέδιο, σχέδια, σχεδίαση, σχεδίασμα, σχεδιασμός, σχεδιαστήριο, σχεδιαστής, κατοχή, παροχή, εξοχή, εξοχικό, προνομιούχος, συνταξιούχος, προεξοχή κ.ά.

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

γίνεται<γίγνομαι

γένος, γενιά, γένεση, γενέτειρα, γενετήσιος, γενετιστής, γενέθλια, γνήσιος, γόνος, γονιός, γονίδιο, γόνιμος, γονιμότητα, γενική, γενικότητα, γενίκευση κ.ά.

λέγω

λεκτικός, λέξη, λεξικός, λόγος, λόγια, λογύδριο, λογική, λογιστής, λογικός, λόγιος, λογιότητα, λογισμός, λογιστήριο, λογιστής, λογαριασμός, ρήμα, ρηματικός, ρήση, ρητός, ρητορεία, ρήτορας, ρητορική, ρητορικός, ρητορικότητα, ρήτρα, έπος, επικός

δίδου<δίδωμι

δόση, δόσιμο, δότης, δοτική, δώρο, δωρεά, δωρητής, απόδοση, διάδοση (κ.τ.ό.), ασυδοσία, προδοσία (κ.τ.ό.), αντίδοτο, επιδοτήριο, ανέκδοτος, ανένδοτος, εκδότης, παραδοσιακός, αντίδωρο, αιμοδοσία, γνωμοδότηση, κληροδότημα, πατροπαράδοτος, χρηματοδότης, δωσίλογος, αδωροδόκητος, γενναιόδωρος κ.ά.

άρκέσει<άρκω

αρκετός, διάρκεια, ανεπάρκεια, ανεπαρκής, αυτάρκης, αρκούντως κ.ά.

ἀποπέμψαι<ἀπό+πέμπω

πομπός, πομπή, πομπώδης, πόμπευση, διαπόμπευση, εκπομπή, παραπομπή, αποδιοπομπαίο, παραπεμπτικό κ.ά.

δυσχεραίνοντα<δύσ+χείρ

δυσχέρεια, δυσχερής. Αντώνυμα: ευχέρεια, ευχερής. Πολλές λέξεις με πρώτο συνθετικό το **δύσ** για να δηλώσουν δυσκολία ή κάτι κακό. Λέξεις σύνθετες με το **χείρ**: χειροποίητος, χειρωνακτικός, χειραγώγηση, πρόχειρος, επιχείρημα, αυτόχειρας, αμφίχειρας κ.ά.

Ενδεικτικές δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Σύμφωνα με τον συγγραφέα «*ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν ἀγροικίας καὶ αἰγιαλούς καὶ ὄρη*» όμως κάτι τέτοιο δείχνει αφέλεια, αφού ο άνθρωπος οφείλει να στρέφεται στον εαυτό του, «*οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε ἡσυχώτερον οὔτε ἀπραγμονέστερον ἄνθρωπος ἀναχωρεῖ ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν*». Έτσι ο Μάρκος Αυρήλιος προτρέπει «*συνεχῶς οὖν δίδου σεαυτῷ ταύτην τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἀνανέου σεαυτόν*». Η απόσυρση του ατόμου από τον κοινωνικό του περίγυρο είναι διπλή και επιφέρει αλλαγή του τρόπου ζωής: μπορεί να πάρει τη μορφή απομάκρυνσης από την κοινωνία και τον κόσμο και τη μορφή μιας άσκησης, το *ἀναχωρεῖν εἰς ἑαυτόν*. Αυτή η ενδοσκόπηση είναι ένας απαραίτητος αυτοέλεγχος για την ευδαιμονία και δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν το άτομο δεν απομακρυνθεί από το πλήθος. Η αναχώρηση αυτή δεν είναι μόνο τοπική, δεν σημαίνει να εκδράμει απλώς μακριά από τους άλλους: δεν πρέπει να αποφεύγει ούτε τον εαυτό του, όπως κάνει ο καθένας μέσα στο τρέξιμο των καθημερινών ασχολιών του, λένε οι

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Στωικοί. Η συγκέντρωση στον εαυτό μας γίνεται, γιατί μέσα μας βρίσκεται η πηγή του καλού. Γι' αυτό προτρέπει ο Επίκτητος: «Για οτιδήποτε σου τυχαίνει θυμήσου να γυρνάς στον εαυτό σου και να ψάχνεις ποια δύναμη έχει για να το αντιμετωπίσεις». Βέβαια η καταφυγή στον εαυτό όσο και συνειδητή επιλογή και αν είναι, έχει προσωρινό χαρακτήρα. Σύντομα ο άνθρωπος θα χρειαστεί να επιστρέψει στις δραστηριότητές του. Έτσι δεν υποτιμάται ο εξωτερικός βίος έναντι του εσωτερικού, δεν πρόκειται για λιποταξία. Ο άνθρωπος κατακτά την ευδαιμονία χρησιμοποιώντας την φιλοσοφία και την ενδοσκόπηση.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου.

2. Στο κείμενο του Μάρκου Αυρηλίου προτείνεται η καταφυγή στον εαυτό μας ως το βασικό αντίδοτο στις δυσκολίες της ζωής. Αυτή η καταφυγή έχει ουσιαστικό νόημα, αν ο άνθρωπος διαθέτει ψυχική γαλήνη, αρμονία ώστε να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να αντιμετωπίσει ορθά την πραγματικότητα. Το άτομο στον στωικισμό είναι μέρος του συνόλου και υπάρχει μια ουσία κοινή για όλα τα όντα πάνω στην οποία θα συγκροτηθεί η ανθρώπινη προσωπικότητα. Αυτό αποτελεί καθήκον του ίδιου μας του εαυτού, ο οποίος έχει μια ουσιαστική διαφορά από τα άλλα ζώα: είναι προαίρεσις, είναι νους. Άρα ο εαυτός μας είναι αυτά τα λίγα που μπορούμε να ελέγξουμε και εξαρτώνται από την έλλογη επιλογή μας: η έφεσή μας προς κάτι, η επιθυμία για κάτι, η αποστροφή από κάτι – τίποτε το εξωτερικό, όπως η φήμη, η περιουσία, τα αξιώματα, οι δικοί μας άνθρωποι, το σώμα μας. Αυτήν την προαίρεση πρέπει να επιμεληθούμε με τη φρόνηση, ώστε ο εαυτός μας να είναι ελεύθερος και ευδαίμων. Απαιτούνται ακόμα ηθικές αρετές, αυτογνωσία, γενναιότητα, ειλικρίνεια αλλά και ευνοϊκοί εξωτερικοί παράγοντες όπως ένα πνευματικό υποστηρικτικό περιβάλλον καθώς τέλος και η εξασφάλιση των αναγκών υλικών πόρων για μια αξιοπρεπή ζωή.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου.

1. Το παράδοξο διατυπώνεται με την αιτιατική απόλυτη μετοχή *ἐξόν*, ἧς ἂν ὥρας ἐθελήσης εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν. Ο Μάρκος Αυρήλιος αρχικά περιγράφει την συνήθεια του κόσμου να καταφεύγει σε εξοχικά σπίτια, παραλίες και βουνά. Στην συνέχεια χαρακτηρίζει αυτή την συνήθεια: ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν. Δηλαδή αντιθετικά (δὲ) αποκαλεί αφελή αυτή την συνήθεια και αιτιολογεί τον ισχυρισμό αυτό με την μετοχή *ἐξόν* και την πρόταση για ενδοσκόπηση. Το παράδοξο ἐγκείται στο εξής: Οι άνθρωποι καταφεύγουν σε εξοχικά σπίτια, παραλίες, βουνά, ενώ είναι εφικτό να καταφύγουν στον εαυτό τους όποια ώρα θελήσουν. Με αυτόν τον τρόπο ο Μάρκος Αυρήλιος παρουσιάζει την αντίθεσή του στη συγκεκριμένη συνήθεια των ανθρώπων.

2. α) Η αυτοπάθεια αποδίδεται με τη χρήση της αυτοπαθητικής αντωνυμίας και στα τρία πρόσωπα: *αὐτοῖς*, *εἰς ἑαυτὸν*, *εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν*, *σεαυτῶ*, *σεαυτὸν*.

β) Σε αυτό το σημείο χρησιμοποιεί το γ' πρόσωπο, καθώς δεν αναφέρεται στον εαυτό του, αλλά σε μια γενικότερη αλήθεια της στωικής φιλοσοφίας. Ο εαυτός, η κοινή ουσία πάνω στην οποία θα συγκροτηθεί η ανθρώπινη προσωπικότητα, είναι προαίρεσις, είναι νους και αποτελεί την πηγή άντλησης της ψυχικής γαλήνης. Άλλωστε ο ίδιος παραδέχτηκε σε

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

β' ενικό πιο πριν ότι συνηθίζει να αναζητά όπως και οι άλλοι την ψυχική γαλήνη σε εξοχικά και εκδρομές και όχι στην ενδοσκόπηση. Πιο κάτω σε παραινετικό ύφος προτρέπει τον ίδιο του τον εαυτό να μείνει πιστός στον φιλοσοφικό τρόπο ζωής και απευθύνεται σε β' ενικό.

Παράλληλα κείμενα Χρήστος Γιανναράς, Πείνα και Δίψα

1. Ο Χρήστος Γιανναράς θεωρεί πως η ζωή του ανθρώπου είναι μια διαρκής αναζήτηση. Ο αληθινός άνθρωπος δεν εγκλωβίζεται σε «σχήματα» δηλαδή σε τυποποιημένους τρόπους ζωής. Τα σχήματα οδηγούν σε μια τυραννική καταδυνάστευση από την οποία για να απεγκλωβιστεί ο άνθρωπος καλείται να επαναστατήσει και να αρνηθεί τον όποιον συμβιβασμό, ακόμα κι αν αυτός του παρέχει ασφάλεια, καθώς του αφαιρεί την εσωτερική του ελευθερία. Απαιτείται η ανάληψη της προσωπικής ευθύνης του ατόμου απέναντι στον εαυτό του και τους άλλους, αλλά και η συνειδητοποίηση του μοναχικού χαρακτήρα της πορείας του.

2. Ο στωικισμός δίνει έμφαση στην εσωτερική ελευθερία η οποία δεν κάμπτεται από κανένα εξωτερικό εμπόδιο. Το άτομο καλείται να κάνει ελεύθερα την επιλογή του χωρίς να επηρεάζεται από εξωτερικά εμπόδια. Αντίστοιχα ο Γιανναράς προτείνει την ηθική στάση που συνίσταται στην διαρκή εξέγερση από σχήματα που περιχαρακώνουν την ανθρώπινη ελευθερία. Και οι δύο θεωρούν πως αυτή η επιλογή είναι ένας μοναχικός δρόμος, μια στροφή στον εαυτό του καθενός μακριά από συντροφίες και ταξίδια, απαιτείται ενδοσκόπηση και περισυλλογή και όχι συγχρωτισμός που συχνά οδηγεί στην αποξένωση του ατόμου από τον ίδιο του τον εαυτό.

Πλάτων, Απολογία Σωκράτους 37e – 38a Μ. Βασίλειος, Εἰς τὸ «πρόσεχε σεαυτῶ» 2, 3, 5, 6

Ο Πλάτωνας παρουσιάζει το Σωκράτη στην Απολογία του να διεκδικεί για τον εαυτό του την προσωπική του ελευθερία και μια ζωή όχι απλώς συμβατή με τους κανόνες της κοινότητας και με τις κρατούσες αντιλήψεις, αλλά μια ζωή με ορθολογική αυτοεξέταση και συγχρόνως εξέταση των άλλων. Τίμημα γι' αυτή του την επιλογή μπορεί να αποτελεί ακόμα και η σύγκρουση με την κοινωνία. Παρόμοιες τοποθετήσεις εκφράζει και ο Μάρκος Αυρήλιος στο κείμενο αναφοράς καθώς εισηγείται την στροφή από την εξωτερική πραγματικότητα στον εαυτό του προκειμένου το άτομο να αποστασιοποιηθεί από την ρευστότητα των φαινομένων και να διατηρήσει αλώβητο το «εγώ» του. Και οι δύο (Μάρκος Αυρήλιος και Σωκράτης) στρέφονται ενάντια στο εξατομικευμένο απομονωτισμό θεωρώντας το ως μια μη υγιή στάση ζωής. Άρα δεν πρόκειται για έναν ήσυχο και προστατευμένο «θεωρητικό» βίο αλλά για ένα διαλεκτικό κάλεσμα των συμπολιτών του στην ενδοσκόπηση και αυτογνωσία. Στην ίδια λογική και ο Μ. Βασίλειος προτρέπει τον άνθρωπο να στραφεί στον εσωτερό του εαυτό. Να απομακρυνθεί από τις περιπλανήσεις της κοσμικής ζωής και να γνωρίσει τον πραγματικό του εαυτό, τόσο ως σώμα όσο και ως ψυχή. Έτσι θα καταφέρει το άτομο να βρει τον αληθινό σκοπό της ζωής, να διακρίνει τα κύρια από τα δευτερεύοντα και να

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

αναγνωρίσει τα πραγματικά κίνητρα και τις αληθινές προθέσεις του. Μόνο με αυτό τον τρόπο θα μπορέσει με αισιόδοξο και χαρούμενο τρόπο ανεξάρτητα από τις εξωτερικές περιστάσεις να ατενίσει τον Θεό και να κάνει αισθητή την παρουσία του στη ζωή του ανθρώπου.

Πλάτων, *Αλκιβιάδης μείζων* 132e – 133c

1. Στο συγκεκριμένο Πλατωνικό χωρίο ο Σωκράτης αναφέρεται στο καθρέφτισμα της εικόνας του προσώπου μέσα στα μάτια που εστιάζει το πρόσωπο αυτό. Κοιτώντας σε οποιονδήποτε άλλο μέρος του σώματος δεν είναι δυνατόν να καθρεφτιστεί το πρόσωπο αυτού που κοιτάει παρά μόνο κοιτώντας στα μάτια ένα άλλο πρόσωπο βλέπει τη δική του εικόνα. Αναλογικά σύμφωνα με το Σωκράτη η ψυχή για να γνωρίσει τον εαυτό της, πρέπει να κοιτάξει μέσα στην ψυχή των άλλων και ιδιαίτερα στο μέρος εκείνο όπου εδράζεται η αρετή. Το μέρος αυτό μοιάζει με θεότητα, αφού εκεί εντοπίζεται η σοφία, η γνώση και η φρόνηση. Κοιτάζοντας το και γνωρίζοντάς το γνωρίζουμε τον εαυτό μας, τη δική μας φύση. Άρα η αυτογνωσία δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσα από την ενδοσκόπηση, αλλά και μέσα από τους άλλους. Στην ίδια λογική κινείται και ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς ο οποίος υποστηρίζει πως κοιτάζοντας και γνωρίζοντας το Θεό μαθαίνουμε συγχρόνως και τον εαυτό μας και όπως μαρτυρά ο απόστολος Παύλος όταν κοιτάζουμε τον συνάνθρωπό μας, βλέπουμε σ' αυτόν τον θεό.

2. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα η ψυχή, αν θέλει να γνωρίσει τον εαυτό της, πρέπει να στραφεί προς το ενάρετο μέρος μιας άλλης ψυχής, η οποία λειτουργώντας σαν καθρέφτης θα τη βοηθήσει να αποκτήσει αυτογνωσία. Στα λόγια αυτό ο Σεφέρης προσθέτει τον στίχο «τον ξένο και τον εχθρό τον είδαμε στο καθρέφτη». Ο στίχος αυτός εμβαθύνει στο πλατωνικό κείμενο, και αναδεικνύει άλλη μια πτυχή του καθρεφτίσματος. Η ψυχή των άλλων μπορεί να λειτουργήσει ως προβολή των ελαττωμάτων, των ελλείψεων και των ανασφαλειών μας. Έτσι, συχνά βλέπουμε στον άλλο τη δική μας σκοτεινή πλευρά και τον κατηγορούμε για όσα εμείς κουβαλάμε. Τα αναγνωρίζουμε εύκολα στον άλλο, όμως στον εαυτό μας τα παραβλέπουμε αποφεύγοντας να ασκήσουμε μια ειλικρινή αυτοκριτική.

Τόμας Μορ, *Ουτοπία*

Η αναγκαιότητα της αυτογνωσίας ένδον σκάπτε προβάλλεται σε όλα τα κείμενα της ενότητας. Σύμφωνα με τον Μάρκο Αυρήλιο η προσκόλληση στις πολυτέλειες και η εσφαλμένη εντύπωση πως ο άνθρωπος για να φτάσει στην αυτοεξέταση πρέπει να επισκεφτεί εξοχικές κατοικίες σε παραλίες και βουνά απομακρύνουν το άτομο από την ουσία του στόχου του. Όπου κι αν βρίσκεται μπορεί να καταφεύγει στον εαυτό του και έτσι να επιτύχει τη γαλήνη και την ηρεμία. Στην Απολογία του Σωκράτη εμπόδιο στο ένδον σκάπτε είναι η αντιπάθεια και η οργή που μπορεί να προκαλέσει εξετάζοντας τον εαυτό του και τους άλλους, καθώς δύσκολα οι περισσότεροι θα αντέξουν τις αλήθειες με τις οποίες θα έλθουν αντιμέτωποι.

Στο κείμενο του Γιανναρά η ανάγκη για ασφάλεια και σιγουριά μέσα στα σχήματα απομακρύνει από τη διαδικασία αυτοεξέτασης. Επίσης πρόκειται για μια

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΦΛΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

μοναχική διαδικασία που προϋποθέτει την προσωπική ανάληψη ευθύνης, γεγονός συχνά επώδυνο που αποθαρρύνει το άτομο. Επίσης ο Μ. Βασίλειος προτρέπει το άτομο να αναζητήσει τον εαυτό του στην ψυχή του, όχι στο σώμα και στις αισθήσεις ούτε στα χρήματα και στα υλικά αγαθά. Άρα το σώμα, οι αισθήσεις και γενικά τα υλικά αγαθά αποπροσανατολίζουν το άτομο και του αφαιρούν την ψυχική γαλήνη ώστε να προβεί στην αυτογνωσία και στην ενδοσκόπηση. Τέλος, ο Τόμας Μο υποστηρίζει μια αδήριτη ανάγκη κάνει τον άνθρωπο να φροντίζει τον εαυτό του και όχι το κοινό καλό. Αυτή η φροντίδα αποσκοπεί στην ανάγκη επιβίωσης, η οποία αλλοτριώνει το άτομο, αφού τον απομακρύνει από το *ἔνδον σκάπτε*.